

2/2009

Нозима ТОШПЎЛАТОВА,
ЎзМУнинг журналистика
факултети талабаси

СЎЗ МАСЪУЛИЯТИ

Ўзбекистонда бугунги кунда кўпдан-кўп миллат ва элат яшаб келмоқда. Уларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари Конституциямизда қабул қилинган қонун ҳужжатлари асосида ҳимоя қилинган. Юртимизда бирор-бир миллат ва элат вакили камситилишига ёки имкониятлари чеклаб қўйилишига йўл қўйилмайди.

Бугунги кунда Ўзбекистоннинг барқарор ривожланишининг асосий омилларидан бири ҳам шу аслида. Бундай муносабатлар эса албатта ўз-ўзидан шаклланиб қолгани йўқ. Ота-боболаримиз доимо ўзга юрт вакилларига юксак эҳтиром кўрсатиб келганликлари тарихдан маълум ва бу анъаналар ҳозирги кунда ҳам кенг қамровда давом эттирилмоқда.

Оммавий ахборот воситалари орқали намойиш этилаётган кўрсатув ва эшиттиришларда, матбуот саҳифаларида чоп этилаётган мақолаларда доимо халқлар ўртасида дўстлик, бағрикенглик гоялари тарғиб этилади. Жойларда байналмилал марказларининг фаолияти йўлга қўйилганлиги, ҳудудларда ташкил этилаётган турли хил оммавий тадбирлар, фестиваллар ҳам қайсидир маънода мамлакатимизда тинчлик-осойишталикни таъминлашга, халқлар ўртасида дўстлик ришталарини янада мустаҳкамлашга хизмат қилиб келмоқда. Ҳолбуки, Қизил империя умрини тугатгандан кейинги ўтган дастлабки давр мобайнида айрим давлатлар матбуоти саҳифаларида гина-кудрат, шовинизм ва миллатчилик руҳидаги материаллар чоп этилди.

Мамлакатимизда бу борада тўғри сиёсат олиб борилиши натижасида бундай муаммолар бизнинг давлатни четлаб ўтди. Бу эса одилона олиб борилган сиёсат натижаси. Бугун шиддат билан тараққий этиб бораётган давр журналистлар олдида ҳам бу йўналишда янги вазифаларни қўймоқда. Ёшларни миллатлараро дўстлик ва ўзга халқларни ҳурмат қилиш руҳида тарбиялаш, таъсирчан ахборот воситаларидан фойдаланиш шулар жумласидандир.

Журналист сўзи давлатларни, миллатларни бири-бирига яқинлаштиришга, дўстлик ришталарини

мустаҳкамлашга хизмат қилиши лозим. Журналист кун давомида худди асаларидек меҳнат қилади, турли манбаларни излайди, изланади, маънавий неъмат яратади. Инсон учун буларнинг барчаси сув ва ҳаводек зарур. Бирининг меҳнатидан шифо топсалар, иккинчисиникидан илм-маърифат, қимматли маълумотлар оладилар, ўзларининг маънавий эҳтиёжларини қондирадилар. Лекин ариларнинг ичида ҳам бол бермайдиганлари, ёхуд чақиб озор берадиганлари бўлгани каби, журналистлар орасида ҳам шу хилдагилари учраб туради. Ҳар қандай шароитда ҳам ахборот инсон манфаатларига, жамият тараққиётига хизмат қилгандагина қарддир.

Журналист касби асосан атрофда содир бўлаётган воқеа-ҳодисалардан барчани холисона хабардор этиши, ўз манфаатлари йўлида ўзгалар манфаатларига путур етказмаслиги, инсонларни эзгуликка чорлаши ва энг муҳими ўзга миллат ва элат вакилларига нисбатан ҳурмат ва одоб сақлаш тамойилига асосланиши керак.

Темир пардалар кўтарилгач бу муаммолар янада чуқур илдиз отишига олиб келиши, кичик муаммо кейинчалик умумбашарий муаммоларни келтириб чиқариши ҳам эҳтимолдан холи эмас. Албатта, журналистнинг тўғри ва холис сўзи ҳар қандай вазиятни юмаштишга қодир. Ҳиссиётларга берилган журналист эса бир гуруҳ манфаатпарастлар қўлида қўғирчоққа айланиб, ўзи билиб-билмаган ҳолда можаронинг тарғиботчисига айланиб қолади. Кўпинча интернет орқали халқаро ҳаётга бағишланган можароли материалларни ўқиганимизда у қандай мақсадда ёзилган, журналист унга холис баҳо бердими, деб ўйлаб қоламиз.

Бугун матбуотнинг қамрови чегарасиз. У шундай кучга айландики, қудрати атом бомбаси кучидан ҳам ўтиб кетди. Шу боис журналист ҳар бир сўзига эҳтиёт бўлмоғи, фақат яхшилиқни тарғиб қилиши лозим, деб биламан.

Халима ХУДОЙБЕРДИЕВА,
Ўзбекистон халқ шоири

Миноралар янглиз

Қаддим кўтардим

* * *

Ўйланаман, йўлим тушса
Анжон сари.
Моҳларойим кўзларига кўзим тушса
Майдалашиб кетмадими мевалари
Танийманми, қўлга олма, узум тушса.

Моҳларойим тақдирдан айтиб достон
Қалдирғочлар айвонида юрадим
Келинлари саҳар
Азон айтилмасдан
Обдастада сув иситиб турадимми?

Рўмолининг
Учига гўл битадим
Қизалоқлар, оналарин тиргаклари
Орқа билан бориб чиқиб кетадим
Ерга қараб, оҳудайин хуркаклари?

Кўз олдидан ўтаверар
Чопа-чопа
Нодиранинг қул кунлари, шоҳ кунлари.
Қулоғимга келиб турар
Моҳларойим кетаётган хон ароба
Умархон тўй аробасин шовқинлари...

Ўйланаман...
Йўлим тушса Анжон сари...

ЙЎЛ БИРДАН КЕНГАЙДИ...

Одамдай олислаб бораётган йўл
Бизга умидми, не бераётган йўл
Ёмғирга ботган йўл, чанга ботган йўл
Биз кетамиз

Бу йўл қолаверади.

Карвонлар суришиб ўтган чоқлари
Дунёни бузгандир қўнғироқлари

Қамчи излари-ю, кўнгиш доғлари
Биз кетамиз.

Бу йўл қолаверади.

Кўзимизни алдаб, буралиб қайтиб
Кўнглим чечакларга ўралиб қайтиб
Ёзда тоғи қизиб, жисзганак пайти
Биз кетамиз

Бу йўл қолаверади.

Бу йўлда ким
Кимни тунаб кетганди.
Ким кимнинг юрагин тирнаб кетганди
Отам шу йўллардан жўнаб кетганди
Биз кетамиз

Бу йўл қолаверади.

Тобут йўлга чиқди. Ғам жонга етди.
Тобут бирдан кенгайиб, каттариб кетди.
Шунда кўрдим, бу йўл, бутун бир халқни
Йиғлаётган халқни

Кўтариб кетди!

Одамдай олислаб бораётган йўл,
Отамдай олислаб бораётган йўл.

ТЎШАЛГАН ЙЎЛ

Тўшалган йўл — Бухороийман
Омон Мухтор.

Мен шаҳарни яхши кўраман, аммо
Яшолмайман дашту чўллар бўлмаса.
Дилим хуфтон эди, очилмас эди
Шатир-шутир кузги дўллар бўлмаса.

Биламан, довондир йўлимда ҳар тош.
Аммо тошлар сирин қилолмасам фош.
Тирик қолармидим куйдирса қуёш,
Кўйлагим кўз ёшдан ҳўллар бўлмаса.

Чит кийиб чийландим, ўрандим зарга,
Гоҳ тожга, гоҳ эса илашдим барга.
Дарддош бўлармидим бу давраларга,
Дардлари менданам мўллар бўлмаса.

Билмам қора қорми, оқ қормидим мен,
Тилсиз дарё, тинсиз оқармидим мен.
Дунёсидан этак қоқармидим мен,
Гоҳ одам деганим моллар бўлмаса.

Бухоро-ку қадим. Мен ҳам кўп қадим.
Миноралар янглиғ қаддим кўтардим.
Қадим Бухорога қандоқ етардим
Омондай тўшалган йўллар бўлмаса.

ҚИТМИР ЮЛДУЗ ЕТАКЛАСА...

Қитмир юлдуз етакласа
Кетаверган ойлар бор.
Ул ойларни хизматкорга
Айлантирган бойлар бор.
Ул ойларнинг нурларини
Чил-чил қилар жойлар бор.

Мен уларнинг ҳаётини
Кўрмаганим яхшийди.
Аслида бу шеърга қалам
Урмаганим яхшийди.

Синчков боқсам кўнгли тиниқ,
Кўнгли дарё, жим, жим, синиқ.
Соғ жойи йўқ, тегмаган тиғ,
Қанча қоши ёйлар бор.

Билмайди у, дунё беҳишт,
Ўзи оҳу, билмас у.
Билгани шу, баланд уй, ғишт,
Шу қафасдан жилмас у.

У сир тутар дил доғини
Сезмас гулни, қиёғини.
Сезмас икки тўғини
Ўнмоққа зор сойлар бор.

Яна бу ўртада турган
Кўнглига зирапча қирган
Айтмай ўзин еб битирган
Мендек ҳоли войлар бор.

Қитмир юлдуз етакласа
Кетарверган ойлар бор...

АГАР ШУ ДУНЁНИНГ ДАРАХТИ БЎЛСАНГ

Яхши. Бу дунёда нақ нақдли бўлсанг
Ёвқур арслондай шиддат, жаҳдли бўлсанг.
Аммо шу дунёнинг дарахти бўлсанг,
Ким бахтли бўпти-ки, Сен бахтли бўлсанг.

Бахт қуши қўнди
Деб яйрарлар бахт ёр.
Шунда учмоғига ҳам ишора бор.
Келиб қунса қўнар, юрагинг ёрма,
Учиб кетса кетар, ортидан борма.

Парво қилма гадо, ё тахтли бўлсанг
Ким бахтли бўлган-ки, Сен бахтли бўлсанг.

Буз ва уз қафасу, занжирчаларни
Нима етсин ўзни тиклаб, шайларга.
Озодлик найларин кимлар чалади
Ҳеч ким бас қилолмас тоқ тўрғайларга.

Балки кўз ёш тўкма, денгиздай тўлсанг,
Ким бахтли бўлган-ки, Сен бахтли бўлсанг.

Севганлар ёлғиздир, ёлғиз севилган
Озорда ошиқлар жонлари ҳали.
Бир севги менинг ҳам дилимни юлган
Чак-чак томиб турар қонлари ҳали.

Агар шу дарёнинг дарахти бўлсанг,
Ким бахтли бўпти-ки, Сен бахтли бўлсанг.

ТОМОҚ ҚИРИШИ...

Ота келганлигин доим қишу ёз
Томоқ қиришидан билар эдилар.
Бола-ю катталар чиқарди пешвоз
Барсдай юришидан билар эдилар.

Энди у йўлбарс йўқ, тортмасдан сергак
Бемалол ўтирар, уйда аёл, ой.
Эркак шундай бўлса, келганда эркак
Аёл типирчилаб топмай қолса жой...

Бу аёл олдинам бемалол эди
Уддалайолмади эрга шамликни.
Қабул қилолмади эркакнинг диди
Аёлдаги бу тур хотиржамликни.

Аёл энди ҳушёр, қулоғи овда,
Йиғлаб эслар эрин ҳар бир қиришин.
Энди тушларини қилар безовта
Шовқин. Ва эркакнинг томоқ қириши.

ОЙИМ БОТМИШ, КУНИМ БОТМИШ...

Ойим ботмиш, куним ботмиш
Ёлгон қолиб, чиним ботмиш.
Чалқанча ётиб ўйлайман
Тупроққа яғриним ботмиш.

Яқинлашди тупроқ тағи
Қадрдонлик ортди тағин
Санайман, борлиғим етмас
Қанчалар яқиним ботмиш.

Нашъали дўстларим қани
Машъала дўстларим қани.
Ер қаърини ёритгани
Чақмоғу, чақиним ботмиш.

Тўйхонага дўнгандир ер,
Майхонага дўнгандир ер.
Дўстларим хушқилиқ эди,
Қилиғига кўнгандир ер.

Моҳларойим сочи қордир,
Ойгаям бу дунё тордир.
Жаннат машваратларида
Ойимни кўрганлар бордир.

Ойим ботмиш, куним ботмиш,
Ёлғон қолиб, чиним ботмиш.
Чалқанча ётиб ўйлайман,
Тупроққа яғриним ботмиш...

ЁЗИ ЁНДИ...

Ёзи ёнди. Сарғайди кузи
Интиқ-интиқ кутди. Келмадинг.
Сенга гулоб тайёрлаб ўзи
Талх зардоблар ютди. Келмадинг.

Мунғайиб ранглари ўчди тоғ,
Заҳарми, бир нима ичди тоғ.
Кетдимми, деб хатимда хато —
Ёзганларин титди. Келмадинг.

Сенга тўнлар тикди, қўшқавиқ
Қутиш юрагига санчгач тиг
Қайчи олиб аччиқма-аччиқ
Қирқиб, қийиб, сўтди. Келмадинг.

Кутди. Кутди.
Бир сўз демади.
Сўнг дард чалди. Кетди омади
Аста-аста чўкди кемадай
Кейин бемор ётди. Келмадинг.

Умр бўйи чарх урди.
Излади.
Шамолларда қолди бўзлари
Кетди. Очиқ кетди кўзлари
Келма. Энди ўтди. Келмагин.

Ёзи ёнди, сарғайди кузи.

ТЎЛҚИНДА КЕТДИ

Ким бу боғни ҳосилсиз деди,
Бу боғ - боғмас, бир жаннат эди.
Меваларин қуш, одам еди,
Қолганлари тўлқинда кетди.

Ер кўп, кўрди пешоналарни
Олча, ўрик гулидай бари.
Фақат бевақт паймоналари —
Тўлганлари тўлқинда кетди.

Қуёш порлар, чатнаб ётар санг
Ўзгармади гулларда бир ранг.
Фақат бизнинг кўнглимиз шўхчан

Қулганлари тўлқинда кетди.
Гарчанд, кўп тирик дўст саноғи.
Хувиллатиб боғча-ю, боғин
Ачиштириб кўксимиз доғин
Ўлганлари тўлқинда кетди.

Ким бу боғни ҳосилсиз деди...

ТИШСIZ ОДАМ ФАРЁДИ

Сиз кетдингиз
Дийдорингиз соғинтирди
Маънос гам дарёларида кечиб юрдим.
Айрилиқ — ўқ, юрагимни тешиб кирди
Сўзми, қонми билмадим, не ичиб юрдим.

Кетдингизми,
Энди сизам тушми, Она,
Маҳшаргача энди хайру-хўшми, Она.

Узилдингиз,
Узилмади тилло занжир,
Тилло занжирингиз ўша қутичада.
Ҳар кўрганымда юрагимга ботар ханжар
Ҳар кўганда жизғанақман, ўт ичида

Жон дегани
Шунчаям мўрт, бўшми, Она,
Маҳшаргача энди хайр-хўшми, Она.

У борида кўнглим бургут, сор эди-ку
Бугун оғир қордайми, тумандай юрай?
Биродарлар, кеча онам бор эди-ку...
Бугун У йўқ,
Бугун у йўқ, қандай юрай?!

Она ҳам бир учар-кетар қушми, Она,
Маҳшаргача энди хайру-хўшми, Она.

Хазон олди ўчар эмиш гуллар бўйи,
Кетар олди қолдингиз сал берман қараб.
Оёқларингиз уқалаб тунлар бўйи
Оппоқ пахта сочларингиз ювиб, тараб

Ўрай десам...
Икки қўлим бўшми, Она
Маҳшаргача энди хайру-хўшми Она?!

Оҳ дўстларим, бу дунёда қуши борлар
Қушингизни асранг!

Кўнгиладодлари — бу!
Эй дунёда тишлашмоққа тиши борлар,
Тишсиз қолган одамнинг
Фарёдлари бу!

Она фарзанд оғзидаги тишми, Она
Маҳшаргача энди хайру-хўшми, Она?!

Сиз кетдингиз,
Дийдорингиз соғинтирди.

АЙЛАНИБ ЎТ...

Ўт пасаймас юрагимда
Ловулару, ловулар.
Туташмас деб қўрқаман
Қишлоқлар-у, овулар.

Кўнгиладан кўп гаплар ўтар
Чиқармайман тилимга.
Истаганлар, ўзи ўчар
Етолмаслар кулимга.

Айланиб ўт, дўсту-ёрни
Алангада жодирман.
Мен совуган кўнгишларда
Ўт ёқмоққа қодирман.

Нодўстга ҳам эслатинглар
Қораймасин сиёғи.
Юрагимга боқмасга гар
Соғ қолади оёғи.

ЎЗИМНИНГ ЙЎЛИМ

Барча юрган йўллар барчага тегиш,
Бошқачароқ йўлни мен излаб кўрдим.
Бошқачароқ чиқди мен қўйганим гишт,
Бошқачароқ қурдим.

Қабул қилиш қийин бошқачароқни
Гар етиб ортса-да ўзимга дардим.
Жиғига тегдимми қутурган тоғни,
Елкам тошбўрондан қабарди.

Ниманг ортиқ сенинг, ортиқ қаеринг?
Ўрмоққа чоғланиб ўткир чалғидай.
Буйруқ қиладилар, йўлдан қайиринг —
Барча юрган йўлдан юрсин чалғимай.

Аранг оёқдаман. Титрар бош, қўлим
Ва лекин кўзларим қамашар нурдан.
Мен очган йўлдир бу. Ўзимнинг йўлим
Қолса ўз йўлимда қолади мурдам.

Барча юрган йўллар барчага тегиш...

БИЛМАЙМАН

Йўл охири биламан,
Қай муюлишида харсанг.
Қай довонда ҳолим танг,
Йўл охири биламан.

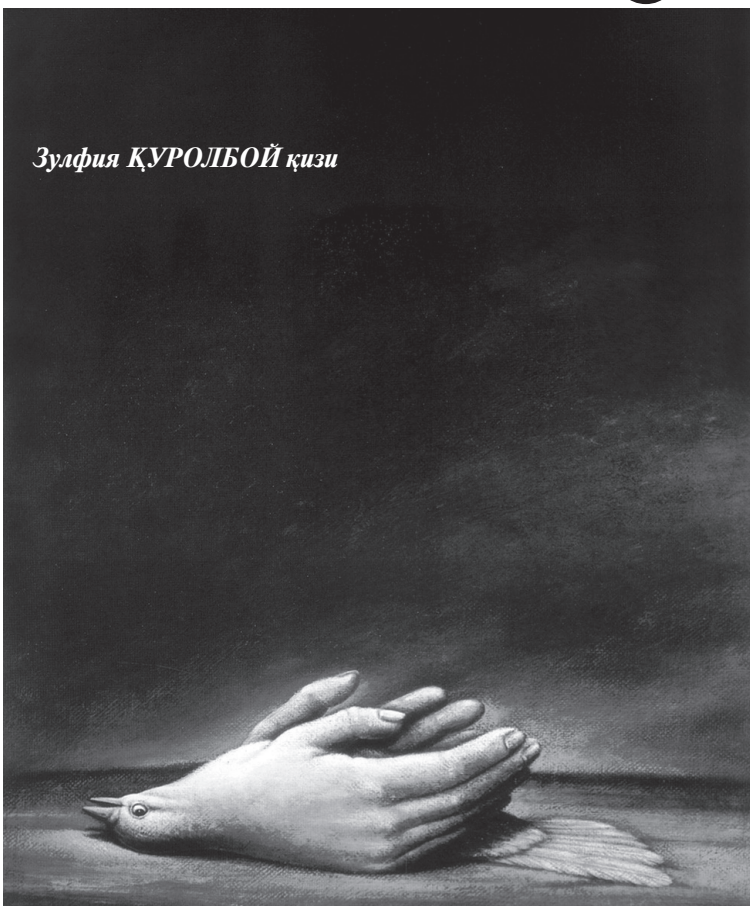
Йил охири биламан,
Кўклам, ёз сурур, нозли.
Кечки кузак — аёзли,
Йил охири биламан.

Умр охири билмайман,
Тураман. Ҳар тонг янги.
Фақат қай бир тун мангу —
Ухлайман-у, жилмайман...

Умр охири билмайман.

Зулфия ҚУРОЛБОЙ қизи

САРАТОН СОҒИНЧИ

Ҳикоялар

ЁЗСИЗ ЙИЛ

Шамолдай елиб юрган кичик ўғил ногаҳон юз берган автоҳалокат туфайли яримжон, майиб бўлиб қолиши Бувгул холани қаттиқ ларзага солди. «Энди нима бўлади? Болам бир умр ёлғиз ўтадимиз?» — деган ўйлар хонумонини кўйдирарди, албатта, аммо ўғлининг чивиндай жони қил устида турган кезларда бу ўйлар хаёлидан кўтарилиб, мутлақо аҳамиятсиз бўлиб қоларди.

Автоҳалокатни содир этган кимса Маҳкамбой левак қилмишига яраша жазосини олди: судланди, қамалди. Ўн йиллик муддатни икки йилда ўтаб келди. Бувгул холанинг оғриқ ва алами ичида эди, Маҳкамбой левак кўчадан КамАЗини гувиллатиб ўтганида онанинг юраги зувиллаб кетарди, очиги Маҳкамбой левакнинг ўлими ўғлига саломатлик бахш этса, у ҳеч иккиланмасдан бу ноқасни ўлдирган бўларди, афсуски... бу бефойда. Шундай экан, чидашдан бошқа илож йўқ. Ахир азоб ва изтироблар учун ҳеч ким жавоб бермайди...

Сиртдан қараганда, Собирнинг қўл-оёғи бутун, бир ери тилинмаган-шилинмаган, аммо унинг ички

аъзолари қаттиқ лат еганди: жигар қисман эзилган, битта буйрак ишдан чиққан, иккинчиси яримжон, пешоб чиқариш учун Собирнинг биқинида ҳар доим махсус найча ва банка осилиб турарди. Эркаклигидан айрилгани эса ҳаммасидан ўтиб тушди. Собир энди ўртоқлари билан кўча-кўйда тепкилашиб юра олмас, даладан хуржун-хуржун ўт юлиб келолмасди, ўзини авайлашга мажбур эди. Бола экан, онасининг барча талабларига бўйин эгарди. Бироқ она-бола қанча эҳтиёт бўлишмасин, қишнинг совуқ кунлари ўз таъсирини ўтказмай қўймасди. Собирнинг иситмаси кўтарилиб кетарди.

Яна касалхона.

Ҳафта-ўн кун, гоҳида ойлаб ётишга тўғри келарди шифохонада...

Бувгул холанинг тўнғичи Маматқул уйланган, икки фарзанднинг отаси, олаҳуржун бошига тушгандан кейин бева онасининг аҳволини тушуниб, қанотига кирган, рўзгорнинг барча оғирликларини бўйнига олганди, аммо укасининг инжиқликларига сира тоқат қила олмасди. Чунки улғайгани сари

Собир тез-тез асабийлашадиган, хурмача қилиқлар чиқарадиган бўлиб қолганди. Бирор егуликни ейиш мумкин эмасми, — Собир, албатта нарсани ерди! Бажариши мумкин эмасми, — Собир, албатта, шу ишга ёпишарди! Кейин ичбуруғ бўлиб, ҳамма ёқни булғаб қўярди, ё кўтарам бўлиб ётиб қоларди. Бунинг азобини ўзи ва Бувгул хола тортарди.

Касалхонага тез-тез тушавергандан кейин дўхтирлар ҳам таниш бўлиб қоларкан. Улардан бири кунларнинг бирида Бувгул холани кабинетига чақириб, очикчасига: “Агар ўглингизни ниҳоятда эҳтиёт қилиб парваришламасангиз, яна икки йил яшаши мумкин”, деб айтди. Эсхонаси чиққан Бувгул хола бу гапга ишонч ҳосил қилиш учун бошқа дўхтирдан тўғриси айтишни сўрагани, у бу “муддат”ни яна ярим йилга қисқартирди ва охирида маслаҳат беришни ҳам унутмади: “Так, что, ҳозирдан бунга ўзингизни кўниктиринг ва кўпам ўзингизни уринтириб қўйманг, онахон, сиз ҳали бошқа фарзандларингизга ҳам керакисиз!”

Бу гаплардан Бувгул хола карахт бўлиб қолди. Мияси фалаж бўлгандек ҳеч нарса ҳақида ўйлай олмади, ҳатто қайғуриш ёки тушқунлик ҳиссини ҳам туймади, фақат... палатага қайтиб, ўглига кўзи тушгандан кейингина бирдан руҳияти ўзгарди. Дўхтирларга ишонмади. Мана ўгли, умид тўла кўзларини онасига тикиб турибди.

— Мен яхшиман, эна. Энди уйга кетамизми?

Бир неча дақиқа ичида Бувгул холанинг юрагини еб битираёзган даҳшатли хавотир тарқадикетди. Токи ўглининг кўзлари чақнаб боқаркан, ҳали нимадандир умид қилса бўлади, бундан ортиқ нима керак?

* * *

Вақт ўтиб борарди.

Энг улкан қўрқув қаршисида қалтираб-титраб турган хавотирли икки йил ҳам эсон-омон ўтди.

Собирнинг соғлигида айтарли ўзгариш йўқ, умри ҳар доимгидай уй-касалхона маршрути бўйича ўтарди. Об-ҳаво қуруқ ва иссиқ келган йили унинг куни туғарди, ўзини анча бардам сезарди. Бувгул хола бундан хурсанд, ўглининг кундан-кун чўзилиб бораётган бўйига қараб кўзи қувнарди.

Кунларнинг бирида Собир тонг саҳардан қаёққадир чиқиб кетди. Бувгул хола анчадан буён ўглининг ўзгариб қолганини сезарди, Собирнинг қадам олишини зимдан кузатарди, аммо ўша куни унинг қаёққа кетганидан беҳабар қолганди.

Тушгача йўл қараб, хавотирдан юраги ёрилгудай бўлган она охири сабри чидамай тўнғичи Маматқулнинг уйига югурди. Ўтган йили Маматқул хотини Ҳанифа билан гап таллашиб қолгани учун Собирнинг юзига тарсаки туширганини кечира олмаган Бувгул хола уни бола-чақаси билан чала битган иморатга кўчириб юборганди. Шундан бери Маматқулнинг гинаси ичида, онаси билан очилиб гаплашмайди.

Ўша куни ҳам онаси билан гаплашганида қовоғини очмади, аксинча:

— Ҳеч иш қилмасангиз ҳам улингизнинг кетидан

пойлаб юринг, дегандим-ку, — дея ақл ўргатди у. — Ким билади, боши оғиб, қаёқларга улоқиб кетдийкин? Кўнглига қарайвериб, болани бесоат қилиб қўйдингиз, эна!

— Пашшахона ичида Машрабгина ухлаб ётувди. Сигирни подага қўшиб келганимча қаёққадир гойиб бўлибди... — тушунтира бошлади Бувгул хола, аммо Маматқул онасининг гапларини охиригача эшитмади:

— Қачон қарасам, поданинг кетидан югуриб юрасиз, шу ишларни қўйинг энди, эна! Улингизниям ишга солинг-да, йигирмадан ошди ахир.

— Укангнинг йигирмадан ошганига хурсандман. Бошқа нарсани ўйламайман...

— Девдай жинни битта сигирминан-новвосни эплаб боқолмайдими, эна?!

Ўглининг сўзлари онанинг ҳамиятига тегди, юзи ўзгарди.

— Битта сигирмас, ўнта сигир бўлсаям Собиржон эплайди. Сенга ўхшаб чала-чулпа иш қилмайди у! Лекин ўзим уни авайлайман. Ўзи яримжон бола бўлса... Ўз гавдасини ўзи кўтариб юрганига ҳам шукр қиламан! Энди тушундингми?!

— Ҳўкиздай йигитни авайлайман, деб, ўзингиз йиқилиб қолманг, дейман-да, эна. Менинг рўзгорим бўлак бўлса, кунда аҳволингиздан хабар ололмасам.

— Ҳўкиздай йигит дейсан... Унинг қуруқ гавдаси бор. Қиш оқшомлари инқиллаб чиқади, бир ерлари оғрийди...

— Қайтамиз энди... Худонинг иши! Лекин тўғриси айтсам, эна, сиз барибир нотўғри қилайсиз. Болани авайламасдан ишминан андармон қилиб ташлашингиз керак. Шунда худа-беҳудага кўчага югуравермайди!

— Тўқсонга гапни олдимга тўнқайтиргандан кўра, сенминан ишим йўқ, эна, қандай кунингни кўрсанг кўравер, де, қўй! — Бувгул хола жаҳл билан изига қайтди.

— Оббо, — гудранди Маматқул. — Бир марта сал қаттиқроқ гапириб қўйсам, дарров аразлаб қолади энам!

Бувгул хола тўнғич ўглининг кўнглини гаш қилиб қўйганини сезди, лекин ортига бурилмади, оғир меҳнатни кўп қилганиданми, олтмишга кирмай дол бўлган қаддини эгган қўйи, қўлларини белида чалиштирганча уйи томон йўртгаркан, йўл-йўлакай учраганлардан ўглини кўрган-кўрмаганини сўрарди. Аксига олгандай, на йўловчилардан, на қўни-қўшнилардан Собирга кўзи тушган одам топилмади.

“Бир оғиз айтмасдан қаёққа кетиб қолдийкин? — ўйлади она қўли ишга бормай кўча эшик олдидаги супачада ўтирганча йўлга кўз тутаркан. — Жўралари ўн беш ёшдан қизларминан етаклашиб юришларини билсаям бунинг парвойига келмасди. Қайлигини тўйдан олдин бўғоз қилиб қўйган жўрасига куёвнавқар бўлганидан кейин бирдан ўзгариб қолганини сезувдим. Битта-яримта қизминан танишиб қолиб, шунинг кетидан ҳид олиб кетдингми? Оҳ, болам-а!..”

Бувгул холанинг кўз олдини хира парда қолади.

* * *

— Қаёқларда тентираб юрдинг шу вақтгача?! — намозшомда ерга қараганча ҳовлига кириб келган укасини сиқувга олди Маматқул. — Мени ўйламасанг, энамни ўйласанг бўлмайдим? Юраги ёрилиб, ўлиб қолай деди-ку энам!

— Қаерда юрганим билан нима ишингиз бор? — қўрс жавоб берди Собир.

— Ия, бу нима деганинг? — ажабланди Маматқул қулоқларига ишонмай. — Сен бола ўйлаб гапиряпсанми ўзи?

— Нега ҳадеб тергайверасиз? Ёш бола эмасман ахир!

— Энам сени деб...

— Энангиз борлиги шунақа вақтларда эсингизга тушадими?!

— Ҳов бола! — Маматқул укасининг ёқасига чанг солди.

— Нимага унинг ёқасига ёпишасан?! — Бувгул хола ўртага тушиб, тўнғичига қараб қичқирди. — Собирга қўлингни теккизгунча, мени бурдалаб ташла!

— Эна... гапларини эшитдингизми? Мени зигирчайм ҳурмат қилмайди бунингиз!..

— Собир сени ҳурмат қилади, лекин сен буни тушунмайсан! — Бувгул хола тўнғич ўглини силтаб юборди.

Пайтдан фойдаланган Собир уйга ўзини урди. Эшикни ичкаридан қулфлади.

— Тарафини олганингиз сайин бунингиз ҳадидан ошиб кетяпти! — деди Маматқул бақириб. — Сиқувга олиб, пича танобини тортиб қўйй десам, нега унинг кўнглига қарайверасиз, эна?

Бувгул холанинг чарчоқ нигоҳлари тўнғичига таънали боқди, аммо лом-мим демади.

Икки кун ўтди.

Икки кун ичида она-бола очилиб гаплашмади ҳисоб.

Учинчи куни эрталаб ясан-тусан қилиб олган ўглини кўриб ҳайрон бўлган она унга савол назари билан боқди.

Собир буни тушунди.

— Ўтган куни мени даволаган дўхтирнинг олдига боргандим. Операция кўп экан, шу куни кечгача кутиб ўтирдим, лекин мен билан гаплашишга вақти бўлмади. Индинга келсанг, гаплашармиз, деганди... Бораверайми?..

Бувгул хола сийрак киприklarини пирпиратганича бир неча сония ўглига тикилиб турди, сўнг аста:

— Борақол, — деди.

Собир хонадан учиб чиқди.

— Оҳ, болажоним-а... — онанинг кўзларидан ёш тирқиради. — Оҳ, болажоним-а... Оҳ...

“Тиқ” этса эшикка кўз тутиб ўтириш осон эмасди. Бувгул хола истар-истамай ишга уннади. Кексайган чоғида қўлини совуқ сувга урмай, ҳузур-ҳаловатда яшаш ўрнига, тўнғич ўгли билан келинининг рўзғорини бўлак қилиб, ўзи ҳали-ҳамон қўли косов, сочи супурги бўлиб юрганини ўйлаб гоҳида Бувгул хола бўлиб кетади, лекин ўзи, фақат

ўзи бу қисматни ўзига раво кўргани боис, аламини ичига ютади.

“Бугун ҳам намозшомда келармикан? — ошхонаю молхоналарни галма-гал кирпишлай-веришдан чарчаган она ҳаммасига қўл силтаб, кўча эшик олдига чиқиб йўлга кўз тикди. — Эсим қурсин, қачон қайтасан, деб сўраб қолсам, ўлармидим!”

Хув нарида, кўз илғайдиган ерда автобус бекати.

Бир-икки соат ичида бекатга неча-неча автобус келиб-кетмади, кимлар тушмади улардан, бироқ Собирдан дарак йўқ эди.

Бувгул хола бурушган лабларини қимтиб, тамшанди, оғзи қуруқшади, чанқганини, қорни очганини ҳис қилди, ошхонада овқат тайёр эди, лекин онанинг иштаҳаси тортмади.

Қўлларини иягига тираганча супада ўтириб ўглини кутди.

Ниҳоят... ана у!

Бувгул хола ўрндан туриб кетди.

— Келдингми, болам?..

— Ҳа...

Собир ерга қараганича онасининг ёнидан ўтиб ичкарига кириб кетди.

Ўглининг афтода қиёфаси Бувгул холанинг юрагини ўртаб юборди. Собир уйга кирдию, ўзини каравотга ташлади.

— Овқат ичасанми, болам? — сўради Бувгул хола эшикдан мўралаб.

— Йўқ.

— Туш пайти бўлди-ку.

— Қорним тўқ, — деди Собир ва юзини ёстиққа қаттиқ босди.

Бувгул хола эшик олдида мунгайиб турди бириас, сўнг секин изига қайтди. Ошхонада ёлғиз ўзи номига, истар-истамай тамадди қилган бўлди, бутун фикри-зикри ўглида бўлганидан нима еб-ичганини ҳам билмади, алағда кўнгли сира тинчлик бермасди:

“Дўхтир яхши гап айтмаган, — ўйларди она. — Бечора боламнинг энка-тинкаси қуриб кетибди. Дўхтир ҳам тоза нокас одам экан-да. Узил-кесил жавоб айтмасдан, умидвор қилиб юборса бўларди-ку! Одамлар бир оғиз ширин сўзга бунча ҳасис бўлишмаса?!”

Бувгул хола ошхонада узоқ ўтира олмади. Ўрндан туриб ташқарига чиқди. Кўчадан хотин-халажнинг шовқин-сурони, сув бочкалари ортилган аравалару челақларнинг даранг-дурунги эшитилди.

Қишлоқда анчадан буён сув танқис эди. Водопроводлардан илгаригидек сув шариллаб оқмас, ариқлардаги сувнинг ҳам таноби тортилган, кундузги соат иккидан учгача кўча бошидаги водопроводдан сув бериледию яна чўрт узилади. Дастёри борлар икки-уч кунлик сувни ғамлаб олишади. Бувгул холага ўхшаганлар эса бор-йўғи уч-тўрт челақ сув олиб қолишга зўрга улгуришарди. Бироқ айни замонда Бувгул холанинг кўнглига сув сифмади, ўглининг ёнида бўлишни истади.

Собир онасининг қадоқ кафтини ҳис қилди, аммо қимир этмади, чунки ёстиқ жиққа ҳўл эди...

Собирнинг кечки овқатдан ҳам бош тортиши Бувгул холанинг сабр косасини тўлдириб юборди. Бир коса овқатнинг устига нон қўйиб, рўмолчага туғиб, Маматқулнинг уйига йўл олди яна.

— Болангга берарсан, — эшик очган Ҳанифа келиннинг қўлига тугунни тутди. — Маматқул ишдан келдими?

— Ишга боргани йўқ, — хўмрайиб жавоб берди келин. — Трактри бузилиб қолганини баҳона қилиб икки кундан бери уйда ётибди!

Бувгул холага келиннинг хўмрайиб туриши ёқмади. “Эри ишга бормасаям аламини мендан олади”, — дея пичирлаганча ичкарига йўналди.

— Нега ишга бормадинг? — адёл билан бошигача ўралиб, терлаб-пишиб ухлаётган Маматқулни секин туртиб уйғотди Бувгул хола, сўнг тўшак ёнига чўққайди.

— Тинчликми, эна? — Маматқул ўрнидан туриб ўтирди. Хомуза тортиди.

— Нега ишга бормадинг, деяпман? Икки кундан бери уйда ётганмишсан?

— Икки кун, деб ким айтди сизга? Трактрим бузилиб қолиб, тушда уйга қайтиб келдим-ку!

— Ҳаҳ, болам боёқш, — Бувгул хола ўшшайиб эшик томон қараб қўйди. — Ярим кун имиллаганингга, кўзига балодай кўриниб қопсан-да!

— Ўзингиз кеч бўлганда нима қилиб юрибсиз, эна?

— Эна билан укадан хабар олмай гумқовиб ётганингдан кейин тирик арвоҳдай изилаб юраман-да!

— Эна...

— Собир тушдан берисига туз тотмай ётибди...

Маматқул энсаси қотиб юзини бурди, бироз жимликдан кейин жаҳл билан деди:

— Эна, Собирнинг нима ишлар қилиб юрганидан хабарингиз йўқ!

— Нима иш қилибди? — билмаганга олиб сўради Бувгул хола.

— Дўхтирга қатнаб юрибди!

— Нима қипти борса...

— Дўхтирлар ёрдам беролмаслиги маълум-ку, жонини сақлаб берди бизга, шунинг ўзи катта гап. Нега буни улингизга тушунтирмайсиз?!

Бувгул хола ерга қараб қолди.

— Қандай айтаман буни, — деди у бироздан кейин аянчли овозда.

— Ўзингиз айтолмасангиз, менга ихтиёр беринг, ахир кимдир аччиқ бўлсаям ҳақиқатни айтиши керак-ку!

— Сен аралашма! Майли, бораман деган ерига бориб-келаверсин.

— Ана шу-да! Ана шу... яна мендан ўпкалашингиз ортиқча.

— Нима қилай, ахир... — Бувгул холанинг мижжасига ёш қалқиди.

— Айтгандай, сизга яна бир хабар бор, Собирингиз сайхонлик бир қизминан гаплашиб юрганмиш!

— Йўғ-е? — Бувгул хола қулоқларига ишонмагандек тўнғичининг юзига ажабланиб боқди.

— Ҳа, анави Анвар деган жўраси Сайхондан уйланди-ку, шунини тўйида танишиб қолганкан.

— Йўғ-е... — онанинг мудом гам-ташвиш аримайдиган юзига илиқ табассум ёйилди. — Собиржон қизларминан гаплашар эканми?..

Маматқул онасининг юзига ҳайрон боқди.

— Нимага хурсанд бўляпсиз, эна? Ахир...

— Қиз ҳам Собиржонминан гаплашаётганмишми ахир?

— Гаплашаётганмиш! Шу қизга уйланаман, деб юрганмиш Собиржонингиз жўраларига. Лекин бу мумкин эмас-ку, эна! Бунинг олдини олмасак бўлмайди.

Бувгул хола бирдан хушёр тортиди.

— Нима қилмоқчисан? — дея тўнғичига хавотирли назар ташлади.

— Шунинг маслаҳатини қилиш учун кечқурун олдингизга ўтмоқчийдим ўзи. Нима қиламиз, менам ҳайронман... Бировнинг қизини умидвор қилмасдан, бор гапни очик айтиб, ора очди қилиш керакмиди?

— Йўқ! Бу гапни каллангдан чиқариб ташла! — қатъий жавоб берди Бувгул хола.

— Бу иш газак олиб кетмасдан нимадир қилмасак бўлмайди.

— У ёғиминан ишинг бўлмасин!

— Эна...

— Сен аралашма! Собиржоннинг ўзига яраша ақли бор. Нима қилаётганини яхши билади.

— Севги уни адо қилади ахир!

Бувгул хола жавоб бермади. Шошилиб ўрнидан турди. Эшик олдига етганда тўхтаб ортига ўтирилди.

— Ҳеч кимни яхши кўрмасдан адо бўлгандан кўра, бировни яхши кўриб адо бўлгани дуруст эмасми?! — деди она дона-дона қилиб, сўнг йиғламсираганча ўзини эшикка урди.

— Э, менга нима! Жонингизга теккунча папалай-веринг-чи. Сув тўғонни уриб кетгандан кейин олдимга йиғлаб келасиз, лекин унда мен тугул, отам тирилик келган тақдирдаям сизга ёрдам беролмайди!

Маматқул яна ўрнига чўзилди. Аммо кўп ёта олмади. Узалиб тоқчада турган ароқ шишаси билан пиёлани қўлига олди. Оч қоринга икки пиёла ароқни сипқорди-ю ўзи билан ўзи андармон бўлиб қолди.

— Ҳеч кимнинг мен билан иши йўқ... — у елкалари силкиниб-силкиниб йиғлай бошлади. — Ҳеч кимнинг мен билан иши йўқ...

Эшикдан мўралаган Ҳанифа келин эрининг аҳволини кўрди-ю кўзининг пахтаси чиқди...

* * *

— Эна, — деди Собир кунларнинг бирида хижолатли кулимсираганича. — Бир гап айтсам хафа бўлмайсизми?

— Нима гап? — тикиш қилиб ўтирган Бувгул хола ўглининг юзига қарамасдан сўради.

— Сайхонда бир қиз яшайди. Исми Марварид... — деди Собир паст овозда, сўнг бирдан жимиб қолди, нигоҳлари гиламга қадалди.

Бувгул хола кўзойнаги устидан ўғлига қаради.

— Хўш?..

— Шу қиз... мени яхши кўриб қопти. Онангизни қачон совчиликка юборасиз, деб сира тинчлик бермаяпти...

Бувгул хола кулиб юборди.

— Ҳа, муғомбир, ўйлаб-ўйлаб, охири шу йўлни топдингми?

Собир ҳам онасига қўшилиб кулди. Анчадан буён бундай бегубор кулгини эшитмаган деворлар зириллаб кетди.

— Кимнинг қизи экан? — сўради она жиддий тортиб тикишини бир четга қўяркан.

— Мажид аканинг...

— Сайхонда Мажид деган одам битта эди-ёв, адашмасам. Уйи мактаб ёнидами?

— Ҳа, худди ўзи...

— Улар яхши одамлар, майли, эртан кечкурун ўтиб келаман.

Собирнинг кўзлари чақнади.

Айтилмаган яна нимадир бор эди. Аммо бу ҳақда на она, на ўғил оғиз очишга журъат қиларди. Ноқулай сукунат иккаласининг ҳам юрагини ўртаб юборди.

Бувгул хола ямоқ-ясоғи эсига тушиб қолгандек кескин бурилиб ишига машғул бўлди.

— Эна, — деди ниҳоят Собир тилга кириб. — Ота-онаси йўқ, дейишса ва яна... ҳар хил... гапларни гапиришса... нима дейсиз?.. Уялиб қолмайсизми?..

— У ёғиминан ишинг бўлмасин, улим, — шипдан кўз узмай жавоб берди Бувгул хола. — Айдақарнинг қизига совчиликка боринг, десанг ҳам, бораман!

— Энажон...

Собир онасининг қоқсуяк елкасига бош қўйди.

Эртаси кечки пайт Собир бир ўртоғининг машинасини эшик олдига қўндаланг қилди.

— Автобуга осилиб юрасизми, — деди ўғил онасига. — Нуриддин мошинасида бир этиб обориб келади.

“Элга жория қилмасанг бўларди”, — демоқчи бўлди она, аммо индамади.

Собир уйдан чиқиш олдидан онасига яна деди:

— Қизнинг ўзи мен билан яшашга рози, бемалол айтаверинг буни. Фақат ота-онамининг розилигини олсангиз бўлди деган.

— Яхши киз экан...

— Бордию ота-онаси рози бўлишмаса яна хафа бўлиб юрманг, — деди Собир овози ўзгариб.

Бувгул холанинг чап кўксига биров нина санчиб олгандек бўлди.

— Майли, болам, майли, — деганча ташқарига йўналди она.

Машинани жилдиришдан аввал Нуриддин: “Ишимиз ўнгидан келсин!” дея омин қилди, Бувгул хола ҳам пичирлаганча дуо ўқиркан... бехосдан Собирнинг ихлос билан юзига фотиҳа тартаётганига кўзи тушиб... юраги эзилиб кетди. Ўғлининг бу хатти-ҳаракатлари бемаънилик эканлигини биларди она, шу билан бир вақтда бу бемаънилик қисматга қарши мардона исённинг ўзига хос кўриниши эканлигини ҳам ҳис қиларди Бувгул хола; Собир шу тахлит ҳаётдаги бўшлиқни тўлдиришга, ҳақиқатдан қочиб қутулишга уринаётганини фаҳмларди...

Сайхон қишлоғи.

Мактаб ёнидаги уй.

Бувгул хола бу файзли уй ичида ўзини қанчалар аччиқ таъна-дашномлар кутаётганини сездди, аммо она ҳар қандай андишаю истиҳолани йиғиштириб қўйиб, ичкарига дадил қадам босди.

— Қандай ҳақдингиз сиғди, ногирон ўғлингизга гулдай қизимни сўраб келишга?! — Бувгул холанинг муддаосини эшитган Мажид ака тутатиб кетди. — Ё Мажиднинг қизи кўчада қолган, деб ўйлапсизми?!

— Ундай ўйлаганим йўқ, — деди Бувгул хола вазминлик билан. — Жаҳлингиз чиқмасин, иним. Мениям тушунинг...

— Аҳволингизни тушунганим учун шайтонга ҳай бердим, — деди Мажид ака. — Бўлмаса ҳозир...

— Улимнинг аҳволини яширмайман, буни бутун қишлоқ билади. Мана сиз ҳам аллақачон эшитган экансиз... Лекин ёшлар бир-бирини танлашибди. Ўзаро келишибди ҳам!.. Жоҳиллик қилиб ёшларнинг увологи қолмайлик тагин...

— Асло увологи қолмаймиз. Аксинча, савобга қоламит уларни бир-бирдан узоқлаштирадик!

— Лекин қизнинг ўзи... рози-ку!

— Қизим рози бўлса бўлаверсин, аммо мен икки дунёда ҳам кўнмайман! Кўра-била туриб уни ўтга ташламайман! Бир умр хур қиз бўлиб ўтиб кетишини истамайман!

— Балки...

— Йўқ. Гап тамом-вассалом! — Мажид ака юзига фотиҳа тортди. Кетишингиз мумкин, дегандек қаради Бувгул холага.

Бироқ Бувгул хола ўрнидан қўзғалмади. Титроқ бармоқлари кўрпача четини тутамлаганча ердан кўз узмай ўтираверди.

Мажид ака томоқ қирди. Ўрнидан туришга тараддулланди, Бувгул хола шунда ҳам ўрнидан қўзғалмади.

Мажид ака яна томоқ қирди.

— Ҳозир... Ҳозир тураман, — деди Бувгул хола нафаси қайтиб, юраги сиқилаётганини сездир-масликка уриниб. — Лекин аввал сизга бир ўтинчим бор, ҳеч ким пеш қилмасаям бировнинг қизини йўқлаб боришга ҳақсизлигимни яхши биламан, аммо болангиз кўзингизга мўлтираб турса, чидай олмас экансиз, уйингизга бостириб келганимни беписандлик деб тушунмаслигингиз учун айтяпман бу гапни, энди ўтинчим шуки, қиз болани бошингизга болиш қилмайсиз, албатта, қачондир бахти очилса, кимгадир узатасиз, бахтли бўлсин, илойим, бироқ ҳозир олдимга чиққан улимга: “Қизнинг отаси ўйлашиб-кенгашиб кўрайлик”, деб айтди, дейишимга рухсат беринг, хўпми?

Мажид ака қийин аҳволда қолди. Ўзини у ёққа ташлади, бу ёққа ташлади, охири рози бўлди.

— Майли, нима десангиз ўзингиз биласиз, лекин бу гапим болангиз ҳар куни остонамга келиб турсин деганим эмас! Шунини яхшилаб тушунтириб қўйинг.

— Барака топинг, илойим.

Бувгул хола ўрнидан турди.

* * *

Собирнинг кийимларини ҳафсала билан дазмол қилиш, туфлиларини ялтираб кетгунча тозалашлари, қўшиқ хиргойи қилиб юришларини кузатиш Бувгул холага бениҳоя хузур бағишларди. Ўғлининг юзига ғам соя солишини истамасди. Умрининг охиригача

уни бахтиёр ҳолда кўришни хоҳларди она. Кечки пайт Собирнинг кийиниб, ясан-тусан қилиб кўчага отланганини кўрган кезларда эса Бувгул хола хурсандлигидан дунёга сигмай кетарди. Кучига куч қўшиларди. Ўғлининг ҳалоқатидан кейин азобга айланган ҳаётга нисбатан қалбида яшаш иштиёқи кучаярди.

“Бу ҳол қанча вақт давом этаркин?” деган саволдан этлари жунжикиб кетган вақтлар ҳам кўп бўларди, шундай кезларда она ўзини мунофиқ санаб, тинчини йўқотарди, аммо ўғлининг бахтиёр чехрасига кўзи тушган лаҳзадан бошлаб ҳаммасини буткул унутар, эртага нима бўлса бўлар, мана ҳозир боламдан бахтли одам йўқ дунёда, менга бундан ортиқ яна нима керак, дея ўзига таскин берарди.

Оиланинг тўнғичи Маматқул бўлса вақт-бевақт келиб онасининг кайфиятини бузиб келишдан бошқасига ярамасди.

— Бу болангиз тоза бебош бўлиб кетди-ку, эна, — дея шикоят қиларди у. — Тоза ихтиёрига қўйиб юбормай, жиловини тортиб турсангиз бўлмайдами?!

— Нима қипти? Ўғрилик қилдим, фарлик қилдим, гапир! — дерди Бувгул хола жеркиб.

— Товба қилдим, Собир тўғрисида сал мундайроқ гапирган одам сизга ёқмайди-я, эна, — дейди Маматқул ҳайрон бўлиб. — Собирни ёмонлаган одам ўз болангиз бўлсаям кечиб юборасиз-ов!

Бувгул хола қовоқ солиб, юзини бурди.

— Ўзингизча Собирни фаришта деб ўйлайсиз-ов, — давом этди Маматқул борган сайин алами ортиб. — Лекин билиб қўйинг, шу фаришта болангиз Мажид аканинг қизиминан канал бўйида ўпишиб, кучоқлашиб юрибди!

Бувгул хола аввал сесканиб тушди, сўнг... қимтинган лабларига табассум югурди.

— Шуйтиб... юрган эканми?.. — Бувгул хола кемтик милкини кўрсатиб илжайганча тўнғичининг юзига термилди.

Маматқулнинг жон-пони чиқиб кетди.

— Эна!

— Ваҳима қилаверма.

— Ўзингизнинг қизингиз йўқ-да, шунинг учун бировнинг қизининг шаънини ўйламайпсиз!

— Ўпса ўпар, ювса кетар, деганлар. Қолаверса, иккови бир-бирини яхши кўришади. Сен... қисиб юр!

Бувгул холанинг важоҳати қўрққулик эди, Маматқул ишини баҳона қилиб қочиб қолди. Аммо эшик олдида етганда барибир айтадиганини айтди:

— Бу ишингиздан ҳали пушаймон бўласиз, эна!

Ўғлининг сўзлари Бувгул холанинг юрагига ўқдек қадалди. Оёқларидан мадор қочиб ерга ўтириб қолди.

* * *

Қиш адоғида Бувгул хола ўғлининг тарки дунё қилган одамдек хонага қамалиб олганини, эртаю кеч бағрини ерга бериб ётишларини кўриб саодатли кунлар ниҳоясига етганини фаҳмлади. Ичида бир нима ўпирилиб тушди гўё...

Собирнинг киртайган, соғинч тўла нигоҳларига боқиш оғир эди. Унинг: “Нега бундай бўлди, эна?”

деб сўраб қолишидан чўчирди Бувгул хола, шу боис кун совуқ бўлишига қарамасдан эртаю кеч гоҳ ҳовлида, гоҳ уй ичида гимирлаб юрарди.

Бир кеч Собир индамай уйдан чиқиб кетди-да, икки соатлардан кейин гандираклаганча қайтиб келди.

У маст эди.

Бувгул холанинг юраги орқага тортиб кетди, ахир Собирга ичкилик ичиш, тамаки чекиш мумкин эмасди!

— Эна... — Собир онасининг фикрини уққандай айбдорларча боқди. — Ичмасликнинг иложи бўлмади...

— Майли, болам, майли... Ҳар замонда ичсанг, зарар қилмас...

— Нега ичдинг деб сўрамайсизми, эна?

— Хабарим бор, болам...

— Индинга уни унаштиришмоқчи экан... Отаси ундан бир оғиз ҳам сўрамасдан совчиларга розилик берворибди.

— Отаси қайсар одам экан-да...

— Агар ҳозир яна бир марта совчиликка боринг, десам борасизми, эна?

— Майли, бораман... Лекин...

— Қизнинг ўзи ҳам шундай деяпти. У мени телбаларча севади!

— Оҳ болажоним-а...

— Яна бир марта боринг, агар отаси яна кўнмаса... кейин майли...

Бувгул хола илон қаққандай сесканиб тушди. “...отаси яна кўнмаса...” дегани Собирнинг аввалги совчилик можаросидан бохабар эканлигини билдирмайдими ишқилиб?..

Бувгул холанинг ичидан қиринди ўтди. Ўғлининг кўзларига тик қарашга юзи чидамади.

— Нуриддин жўрамни чақираверайми бўлмаса? — сўради Собир.

— Чақир.

Собир кўчага чиқиб кетди.

Бувгул хола бир фурсат ўй суриб қолди. Сўнг имиллаб кийинди, дастурхонга тўртта нон, қанд-курс туғиб тайёрлаб қўйди.

Шу чоғ эшикдан Маматқул кириб келди. У ҳаддан ташқари дарғазаб эди.

— Агар мени ҳам болам десангиз, ҳеч қаерга бормайсиз! — дея дағдаға қилди у кирган заҳоти онасига.

— Ё пирим-ей, нега бунча ўдағайлайсан, тинчликми, болам?

— Эшитдим, қаёққа кетаётганингизни, Собирнинг кўнглига қарашни бас қилинг энди!

— Менга ақл ўргатма, демабмидим сенга.

— Нима, одамларга масхара бўлмоқчимисиз?! Мени қишлоқда бош кўтариб юролмайдиган қилиб қўйдингиз-ку!

— Сенга нима?! Сен ўз аравангни ўзинг тортиб юравер. Касал ука, қари энангминан ишинг бўлмасин. Бошимда туриб олиб гўнқарғадай гўнғилламасанг бўлди!

— Оббо... Жуда бўлмаса ўз тенгимизни топайлик, эна!

— Боламнинг тенги ўша қиз!

Кўча эшик олдига машина келиб тўхташи ҳамон Бувгул хола дастурхонини кўтариб йўлга отланди.

Маматқул илдам юриб онасидан олдин эшик олдига чиқди.

— Ҳов бола, бу ёққа кир, сенда гапим бор, — деди у Собирга.

Энгашганча пилдираб етиб келган Бувгул хола тўнғичининг биллагидан тортиб ўзига эгилтирди ва қулоғига шивирлади:

— Агар Собирга “ғинг” десанг оқ қиламан, билиб қўй!

Маматқулнинг юзи бўғриқиб кетди.

— Нима дейсиз, ака? — дея яқин келди Собир шу вақт.

— Э, бор-е!

Маматқул орқа-олдига қарамай жўнаб қолди.

* * *

— Яна қайси юз билан келдингиз, опа? Ўтган сафар келишгандик-ку! Бечора бир бева аёл экан, деб илтимосингизга қўндим, лекин сиз буни билмадингиз. Аёл киши бўлсаям одам-ку, деб сийлагандим, аммо сийлаганни билмадингиз. Билганингизда кўзингизни лўқ қилиб яна уйимга бостириб келмасдингиз. Ўғлингиз бор, деса югуриб келаверасизми? Ақлингиз борми ўзи?! Ҳе, ўша хотинчалиш ўғлингизниям, севгисиниям... — қизининг хархашасидан хуноби ошиб ўтирган Мажид ака остона ҳатлаши билан Бувгул холанинг бошига шундай маломат тошларини ёғдирдики, шўрлик аёлнинг қўлидан дастурхони тушиб кетди, аммо куда бўлиш ҳеч қачон насиб қилмайдиган қудасига қарши бир оғиз ҳам гап қайтармади, кўйлагининг узун енгини оғзига босиб, ерга қараганча миқ этмай турди.

Бу ҳолдан Мажид аканинг баттар жазаваси қўзиди.

— Кўчада қолган бузуқи ҳам улингизга ўзини раво кўрмайди, энди сизга очигини айтиб қўя қолай. Ота-она папалаб катта қилган қизини қорни тўқ, усти бут юради, деб эрга бермайди-ку, наҳотки шу оддий нарсани ҳам тушунмасангиз?!

Мажид ака нақ йигирма дақиқа чамаси жавради, оғзидан боди кириб, шоди чиқди, айтмаган гапи қолмади ҳисоб, Бувгул хола буларнинг барини қулоқ қоқмай эшитди, Мажид ака ҳолдан тойиб, жимиб қолганидан кейингина секин ортига бурилди:

— Нима десангиз ҳам ҳақингиз бор. Бундан баттар гапларни эшитишимни билардим. Аммо боламнинг сазасини ўлдиргим келмади... — деди ва оҳиста эшикни ёпди.

Заҳаролуд сўзлар, беписанд, кинояли нигоҳлар суяк-суягидан ўтиб кетган, қон босими кўтарилиб, кўз олди қоронғилашиб, зўрга машинадан тушган Бувгул хола пешвоз чиққан ўғлини кўриб ўзини ладилликка олди.

— Ишқилиб... ҳайдаб солишмадимми?.. — айбсиниб онасига юзланди Собир.

— Нега ҳайдаб солишади?! Улар тушунган одамлар... Фақат нариги томон билан қарин-

дошликлари бор экан-да. Қизнинг ўзини кўрмадим, лекин тоза эси кўп қиз экан, қариндошга эрга тегмайман, деб оёқ тираб турганмиш... Шунинг учун шўрлик Мажид қаёққа борарини билмай, боши гаранг. Қиз ўстирган отага ҳам тоза қийин экан-да.

— Демак, бутунлай узиб юборишмабди-да, а? — сўради умидвор оҳангда Собир.

— Ҳа... — бор кучини тўплаб жавоб берди Бувгул хола ва секин ёнбошга қулади.

* * *

Апрелнинг ўрталарида атиргуллар яккам-дуккам очилаётган бир пайтда Марвариднинг тўйи бўлди. У ўша қариндош йигитга турмушга чиқди.

Шундан кейин Собирнинг хаёлида кескин ўзгариш юз берди. У ичкиликка, тамакига ружу қўйди. Аллақайқларга кетиб қоладиган одат чиқарди. Бувгул холанинг кўп вақти ўғлини излаб ўтарди. Ёғингарчилик мавсуми эмасми, неча маргалаб Собирни лойга беланиб ётган ҳолда топиб, йиғлаб-сиқтаб уйга олиб келарди.

— Мунча кўп ичадиган бўп қолдинг? Ароқдан фойда қилмайсан, деб айтгандим-ку сенга! — ўғли ўзини ўзи хароб қилаётганига чидаб тура олмай жавради она.

Собир эса бунга жавобан:

— Нима бўлса бўлар, парво қилманг, эна, — дерди. Укасининг кўча-кўйда маст-аласт юрганидан ор қилган Маматқул онасига келиб захрини сочди:

— Ниятингизга етдингизми, эна? Энди роҳатини кўриб ётаверинг!

Бувгул хола эътироз билдириб тўнғичини жеркиб ташламади бу сафар, аммо кечга бориб кўрпа-тўшак қилиб ётиб қолди.

Ҳанифахон келинлик бурчини адо этиш мақсадида хипча белига бир тутамгина шоҳи фартукни боғлаб намойишкорона ҳовлига кириб келганида ширакайф Собир йўлига кўндаланг бўлди:

— Энамга ўзим қарайман!

Ҳанифа келин қизариб-бўзарганча чиқиб кетди.

Собир ичкиликни бас қилди. Онасини парваришлай бошлади. Аммо Бувгул хола ҳадеганда ўзига келавермади. Қўрқинчли ўйларни ўзига яқинлаштирамасликка уринса-да, барибир Собирнинг асаблари дош бермади.

— Сиз бўлмасангиз мен қандай яшайман, энажон? — дея йиғлаб юборди у кунларнинг бирида. — Менинг бахтимга тезроқ соғайиб кетинг, энажон. Мендай нотавон сиздан бошқа кимга ҳам керак бўларди? Соғайиб кетсангиз бас, ичкиликни умуман оғзимга олмайман! Сўз бераман.

Бувгул холанинг юмуқ кўзлардан ёш сизди...

Фақат ўн кунлардан кейингина она ўрнидан турди. Бундан ҳаммадан кўп Собир қувонди. У яна гингиллаб қўшиқ хиргойи қила бошлади...

* * *

Ёз одатдагидай яхши ўтди.

Сентябрь охирларида Собир галати янгилик топиб келди.

— Марварид эри билан яшолмабди, ажрашиб, уйига қайтиб келибди, эна.

— Йўғ-е, чакки бўпти-да.
— Яхши бўпти денг, — кулди Собир.
— Ҳа, шумтака.
— Беҳазил гапиряпман, эна.
— Тушунмадим...
— Яна совчиликка бормайсизми, эна?..
— Қандай бўларкин...
— Бир гап айтсам хафа бўлмайсизми?
— Айт.
— Кўкламда касал бўлганингизда қаттиқ кўрққандим... Сизга бир гап бўлса... ёлғиз қолишдан кўрққдим...

Бувгул хола титраб кетди. Нигоҳларини ерга тикди.

— Эҳтимол отаси энди рози бўлар, — деди Собир журъатсиз оҳангда.

— Балки...

— Аммо-лекин Марваридни бошқа эрга берганлари билан у барибир яна қайтиб келади!

— Сендай боладан кўнгил узолмаса керак-да, айланай ўзим сендан, — меҳри товланиб ўглининг бошини кўксига босди Бувгул хола.

— Нима қиламиз энди, эна?

— Сен нима десанг, шу!

Собир хурсанд бўлиб кетди. Онасини даст кўтариб гир айлантира бошлади.

— Ўзимнинг энажоним... Ягона меҳрибоним...

— Мени тушир ерга, сенга оғир нарса кўтариш мумкин эмас! — ялинди она.

Аммо Собир онасининг илтижосига қулоқ солмади. Ҳолдан тойгунча Бувгул холани гир-гир айлантириб, сўнг авайлаб ерга кўяркан ҳансираганча пичирлади:

— Чумчуқдай бўлиб қолибсиз-ку, энажон... Чумчуқдай... Тагин оғирман, дейсиз-а?..

Бувгул хола гандираклаганча деворга суяниб қолди. Унинг боши айланар, кўнгли озар, аммо ниҳоятда бахтиёр эди...

Уч кун ўтиб Бувгул хола яна Сайхон қишлоғига йўл олди. Мажид ака бу сафар ади-бади айтишиб ўтирмади, остонадан ҳайдаб солди, бу камлик қилгандай, тентак онагни йиғиб ол, акс ҳолда ўзим учун жавоб бера олмайман, деган мазмундаги гапларини оқизмай-томизмай етказиш учун Маматқулга одам юборди.

Анчадан буён шунга яқин дилхираликни кутиб юрган Маматқулга Худо берди-қолди.

— Одамларга кулги бўлганингиз етмагандай, мана телба деган номни ҳам олдингиз! Энди кўнглингиз ўрнига тушдими ё ҳалиям ками борми хурмача қилиқларингизни?! — дея айюҳаннос солди у онасининг олдига келиб.

“Телба” деган сўзни эшитиб Бувгул холанинг хиёл юзи ўзгарди, аммо индамай пиёз ўтоғини давом эттираверди.

— Одамни тоза хит қилиб юбордингиз-ку, эна! Бўлмайдиган иш учун нима қиласиз элга масҳара бўлиб!

— Элнинг кулгисини эшитганим йўқ, — деди Бувгул хола ишдан бош кўтармай.

— Сизнинг қулоғингиз Собирнинг овозидан бошқа овозни эшитмайди.

Бувгул хола индамади.

Маматқул бир неча сония ўйланиб турди-да, сўнг мурасали оҳангда деди:

— Раз Собирни уйлантириш шарт бўлса, ўз тенгимизни топайлик, деб аввал ҳам айтгандим. Сизлар бўлса осмондаги ойни орзу қияпсизлар нуқул! Мен ўша қизни кўрдим... Хуллас, ҳурлиқо десам ҳам камлик қилади. Шундай қиз эрсиз қолган тақдирдаям Собирга...

Кутилмаганда Бувгул хола ўрнидан турди. Этагидаги ўтлар пиёз пуштасига сочилди.

— Нега ҳадеб Собирни ерга ураверасан?! — бақирди Бувгул хола. — Кўзи кўрми, оғзи қийшиқми?! Худо раво кўрган “айби”ни сен пеш қилмасанг ҳам ҳамма билади. Ўша қиз ҳам! Лекин сен айтган ҳурлиқоларнинг сонмингтасига боламнинг ҳаром тукиниям раво кўрмайман! Билдингми? Энди бор, кет!

— Дарров жаҳлингиз чиқмасин, эна. Менам болангизман, сизларга ёмонликни раво кўрмайман. Фақат элга масҳара бўлмайлик, дейман. Лекин сиз бошлаган гапимни охирига етказишга ҳам қўймайсиз, жовуллаб тармашиб кетасиз дарров!

— Гапир, нима демоқчисан ўзи? — деди Бувгул хола юраги сиқилиб.

— Тугалбой аканинг бир қизи боракан. Ёши Собир қатори чиқар-ов. Гавдаси сал бесўнақай демасангиз ҳамма ишни эпларкан...

— Шўрим курсин... — Бувгул хола қўйлаги энгини кўзларига босди.

— Эна!.. Ҳолини билган ҳалак бўлмайди, дейишадди. Ҳамма иш кўлидан келса, Собирнинг ош-овқатини бериб, кир-чирини ювиб юрса бўлди-да!

Бувгул хола бирдан йиғини бас қилди.

— Гулдай укангга телба қизни раво кўрдингми?!

— Бошқаси кўнмайди!

— Кўнмаса кўнмасин! — жазавага тушиб бақирди Бувгул хола. — Аммо Собир телба қизга уйланмайди! Тур, йўқол! Кўзимга кўринма!

Маматқул ҳам ўзини боса олмади.

— Ҳайдамасангиз ҳам кетаман! Аммо билиб қўйинг, энди бу уйга қадамимни босмайман!

Маматқул уришқоқ даканг хўроздай бўйинини чўзганча кўча томонга йўртди.

Беш дақиқалардан кейин уйдан чиққан Собир онасининг ёнига келди ва ҳазин оҳангда деди:

— Энди ҳеч қаерга борманг, эна!..

Бувгул холанинг кўз ёшлари пиёз пуштасига тўкилди...

Бу гаплар сентябрнинг охирларида бўлиб ўтди. Октябрнинг ўрталарида эса Марваридни яна узатишди. Узоқ тоғли қишлоққа келин бўлиб тушди у...

Шундан кейин Бувгул холанинг кўрган куни курсин... Собир яна ичкиликка муккасидан кетди. Бунинг устига изғиринли, ёмғирли кунлар бошланганди. Буларнинг бари Собирнинг соғлиғига ёмон таъсир қиларди. Омон қолган яримжон буйрак ҳам, жигар ҳам, умуман ҳамма аъзолар тобора ишдан чиқарди. Собир иситмалаб ётиб қоларди. Аммо соғайган заҳоти яна ичиш-чекишни бошларди. Фақат сархуш вақтларида унинг кайфияти кўтарилиб,

қувноқ бўлиб қоларди; аввалига яхши гаплардан гапириб, ҳангомани қиздирарди, сўнг латифа айтиб онасини роса кулдирарди, охирида эса ё ўтирган ерида ухлаб қоларди, ё хўнг-хўнг йиғларди.

Қиш кечалари инқиллаб чиқмаган тун камдан кам бўларди.

— Соғлигинга тўғри келмаслигини била туриб нега ҳадеб ароқ ичасан? — илтижо қиларди Бувгул хола. — Шу заҳар-заққумни ичмасанг бўлмайдами?!

— Уйланиш насиб этмади, ҳеч бўлмаса ичкилик билан кўнгилни хушлаб турайлик, эна! — дерди Собир бешиктебратардек тебраниб.

— Уйланиш насиб қилмади, дейсан нуқул. Уйланишда бир ҳикмат бор, деб ўйлайсан чоғи. Эр-хотинчиликнинг турган-битгани гурбат. Ҳай-ҳай, ҳозирги давринг! Мана аканг уйланиб, нима каромат кўрди? Нима каромат кўрди, а? Уйлангандан бери боши гурбатдан чиқмайди бечоранинг. Ярим кун ишга бормаса, хотини бошида ёнғоқ чақади. Аканг шўрликни бизнинг олдимизга ҳам юбормай қўйди хотини. Бу жувонмарг жодугарлар никоҳинга ўтиб олгунча мўмин-қобил бўлиб туради, кейин ҳунарини кўрсатади. Э-ҳа, сен хотинларни билмайсан! — Бувгул хола қандай бўлмасин ўғлини уйланиш фикридан “совутиш” ниятида жон-жаҳди билан аёлларни, қизларни ёмонлай кетди.

Ранггар юзида азобли табассум қотган Собир онасининг сўзларини жим туриб эшитди, сўнг:

— Эҳ, энажоним-а, — деб қўйди-ю, костюмини елкасига ташлаганича кўчага чиқиб кетди.

Шу кетганча у икки кун қорасини кўрсатмади.

Бувгул хола адоий-тамом бўлди. Маматқул иккаласи бормаган, қидирмаган ер қолмади ҳисоб, аммо Собирнинг дарағи чиқмади.

— Бу оқшом ҳам кутайлик, келмаса эртан эрталаб милисага хабар бераман, — деди Маматқул идао билан қоронғи тушганда уйга кириб келишаркан.

Бувгул хола жавоб бермади. Оёқлари шишган, зўрга ҳарсиллаб нафас олаётган онанинг гапиришга ҳоли қолмаганди. Маматқул яна нималардир деди, аммо Бувгул хола уни эшитмади, ўзининг “кампир уйи”га кирди-ю, тўшагига базўр етиб бориб ҳушдан кетди...

Алламаҳалда гўнғир-гўнғир овозлар қулоғига чалинган Бувгул хола кўзини очди.

Ёнгинасида Собир юзига хавотир билан тикилиб ўтирарди.

— Яхши бўлиб қолдингизми, эна? — сўради Собир хиёл энгашиб. Овози бўғилиб, ҳирқираб чиқди.

Бувгул холанинг қорачиқлари кенгайди.

— Ўзинг соғмисан... Болам...

— Соппа-соғман, хавотир олманг.

Маматқул ўртага гап қўшди.

— Икки соатдан бери буни тергов қилипман, лекин миқ этмади, тилини ичига ютиб юборганми, нима бало?

Бувгул хола тўнғичига маъноли қаради. Лекин Маматқул буни тушунмади.

— Бунингиз бизни тириклай гўрга тиқишга қасд қилганми? Одам шунчалик беўй бўладими?! Бўлди, етар,

шунча вақт ихтиёрига қўйганингиз. Энди бу боланинг жиловини менга берасиз, эна. Қарга борганини айтса айтди, айтмаса участкавоёга обориб топшираман. Участковойнинг ертўласида икки кун ўтирсин, кейин шундай сайрайдики, булбул ҳам доғда қолади!

Бувгул хола жаҳл билан ўрnidан туриб, тўнғичига шундай вазоҳат билан ўқрайиб қарадики, Маматқул беихтиёр ўрnidан туриб эшик томон йўналди.

— Ўзи омон экан, шунисига шукр қилмайсанми, ношукр! — дея унинг ортидан ёзғирди Бувгул хола.

Собир онасини тинчлантирди.

Кейин она-бола анча вақт у ёқ-бу ёқдан гурунглашиб ўтиришди.

— Қаёққа кетиб қолдинг, деб нега сўрамайсиз, эна? — деди Собир бир маҳал.

— Ўзинг айтиб қоларсан, деб кутиб ўтирибман...

Бувгул хола кемтик тишларини кўрсатиб илжайди.

Собир онасининг айнан мана шу ҳолатини хотирасига муҳрлаб олмоқчи бўлгандек бир зум киприк қоқмасдан тикилиб турди.

— Марваридни кўриб келдим, — деди у кейин шикаста овозда.

— Вой ўлмасам, шундай совуқда тоққа бориб келдингми?!

— Тоғ бўлсаям унча-мунчамас... Ойқор деган жой экан. Марварид яшайдиган уй тоғнинг киндигида. Пастда булутлар сузиб юрибди...

— Ўзи омон эканми?.. — эҳтиётлик билан сўради Бувгул хола.

— Омон, омон... — пешонасини силади Собир.

— Шундай баланд тоғда қандай яшар экан, деб келгунча ўйлаб келдим...

— Ўзиминан кўришдингми?!

— Ҳа, кўришдим, гаплашдим.

— Ё алҳазар!

— Бир кунмас бир кун қайтиб бораман, деди. Лекин ҳозир иложи йўқ, деди. Бетавфиқ эри кўчага ҳам чиқармас экан. Дарвозани қулфлаб калитини ўзи билан олиб юраркан. Биз у билан дарвоза ортида туриб гаплашдик... — Собир бир зум тин олиб, сўнг кўшиб қўйди: — Менимча, у янги йилга яқин келиб қолади...

— Ўзи шундай дедими?

— Ўзи.

— Ё Худойим-ей...

— Нима, келишига ишонмаяпсизми? Энди ичмайман, ҳатто сигарет ҳам чекмайман. Янги йил келишига яқин қолди. Зўр қилиб кутиб оламиз, эна, ҳўпми?

— Ҳўп.

Она-бола яна бироз гаплашиб ўтиришди, сўнг уйқуга ётишди. Собир бошини ёстиққа қўйди-ю, хуррак ота бошлади. Бувгул холани эса хаёл очиб қочди. Бир маҳал Собирнинг алаҳлагани қулоғига чалинди-ю, Бувгул хола ирғиб ўрnidан турди.

Собир иситмадан алангаи оташ бўлиб ёнарди.

Бувгул хола неча йиллардан буён номлари ёд бўлиб қолган дориларни ўғлига ичирди, қўшни келинни чақириб иситмани туширадиган укол қилдири, аммо ҳеч бири наф бермади.

Тонгга яқин Собирни касалхонага олиб жўнашди.

* * *

Янги йил арафасида Собир касалхонадан чиқди, фақат ичмаслик, чекмаслик ва икки ойдан кейин келиб даволанишни яна давом эттириш шарт билан...

Уйга келган кундан Собир янги йилни кутиб олиш ҳаракатига тушди.

— Бу йилги янги йилни бутунлай бошқача кутиб оламиз, эна, — дерди у ҳаяжон билан ҳар икки гапнинг бирида.

Собирнинг янги йил оқшоми севгилиси ўз оёғи билан кириб келадигандек орзиқиб яшаётганини фаҳмлаган она унинг баъзи ҳаракатлари эриш туюлса-да, одатдагидек миқ этмасди. Ўғли нима деса шуни маъқулларди.

Ниҳоят орзиқиб кутилган янги йил келди. Бироқ...

Тунги соат учларда ҳам Собирнинг тўкин дастурхон, ясалган арча ёнида бедор ўтирганини кўрган Бувгул холанинг юраги сел бўлди... Суяклари зирқиради...

Эрталаб эса Собир уч-тўрт ўртоғини чақириб, роса маишат қилди.

Янги йилнинг биринчи кунидан бошланган ичкилик охири Собирни яна тўшакка йиқитди. Февралнинг ўрталарида у яна касалхонага тушди. Бу гал аҳволи анча оғир эди. Бир бурда бўлиб қолган вужуди кечаю кундуз иситмадан қоврилди. Қақшатқич оғриқ, беҳоллик, иштаҳасизлик...

“Бу кунларни кўргунча ўлиб кетсам бўларди, — ўйларди Бувгул хола сиқилиб. Лекин зум ўтмасдан тавба қилиб, айтган гапларини қайтиб оларди. — Сен ўлиб кетсанг боланга ким қарайди, аҳмоқ! Боланг хор бўлмасин, десанг, ўзингга умр сўра Худодан!”

— Эна, — дерди Собир иситмаси тушиб, сал ўзига келган куни. — Шу сафар ҳам соғайиб кетармикинман?..

— Соғайиб кетасан, албатта, соғайиб кетасан! Ҳозир сени совуқ ҳаво ҳам абгор қиляпти-да. Бир амаллаб ёзга чиқиб олсак, кўрмагандай бўлиб кетасан!

— Гап ичкиликда бўлса, энди бир грамм ҳам ичмайман, эна.

— Тўғри қиласан, болам.

Икки ойдан кейин Собирга уйга қайтишга рухсат тегди. Унинг аҳволи анча дуруст эди.

Бироқ таниш дўхтирнинг гаплари Бувгул холани ўйлантириб қўйди.

— Бу ўғлингизга қилинган сўнгги муолажа, — деди дўхтир кетиши олдида Бувгул холани кабинетига чақириб. — Уч-тўрт ойдан кейин уни яна шу аҳволда олиб келсангиз, очиги, ҳеч қандай ёрдам бера олмаймиз!

Бувгул хола дўхтирнинг хонасидан йиғлаб чиқди. Аммо ўғлининг ёнига келганида мижжалари қуп-қуруқ эди...

Шу йили ёзни Собир ҳар доимгидай бўлмаса ҳам, ҳар қалай яхши ўтказди. У энди ичмасди, чекмасди, бир ерларга дайдиб кетмасди, ўзини ниҳоятда эҳтиёт қиладиган бўлиб қолганди. Лекин барибир соғлиги унчалик яхши эмасди.

Атай қилгандек шу йили куз эрта тушди. Ёгингарчилик мўл бўлди. Салқин ҳаво Собирнинг соғлигига тўғри келмасди. У уйга қамалиб қолди...

Бувгул хола тўнғичини сиқувга олиб яхши ҳамки кўмирни мўл қилиб гаплаб қўйган экан. Октябрь яримламай туриб Собирнинг хонасида печка ёқилди. Соғлом одамнинг баданига хуш ёқувчи, кучига куч берувчи салқин, нам ҳаво не ажабки Собирга тўғри келмасди. Худди ёздагидай иссиқ уйда у бирмунча тетик яшарди. Шунинг учун Бувгул хола Маматқулга: “Кўмир гаплайвер, кўмир”, дея кўп тайинларди. Маматқул гап қайтармасди бундай кезларда, аммо малол келгандай пишқириб қўярди. Бувгул хола кенжасининг дастидан тўнғичининг кўзига бало-қазодай кўриниб қолганини сезарди, аҳён-аҳёнда: “Маматқулнинг мендан кўнгли қолган, энам одам ажратади, деб ўйлайди у, Худо кўрсатмасин, унинг қўлида қолсам, хароб бўламан”, дея ўйлаб қоларди. Бироқ бу ўй-хаёллари узоққа чўзилмасди, ўзининг келажаги ҳақида бош қотиришни истамасди.

Янги йил яқинлашгани сайин Собир яна безовта бўла бошлади. Ўқиётган китобларини йиғиштириб қўйиб деразадан ташқарига тикилади нуқул...

Ташқарида эса... гупиллатиб қор ёғар, том бўғотларида билакдай-билакдай сумалаклар осилиб турар, кун совуқлигидан ҳатто қушлар ҳам парвоз қилмай қўйганди.

Ўғли бу йилги янги йилдан ҳам мўъжиза кутаётганини ҳис қилган она ўзича байрамга тайёрганини кўра бошлади.

Чардакдан ўтган йилги сунъий арчани олиб тушиб, ўйинчоқларини бир-бир илаётганида Собир ёнига келиб қўлидан тутиб, онани ўзига қаратди.

— Ҳамма иш ўзингизга қолиб кетди, эна... Мени деб тоза овора бўляпсиз-да...

— Фам ема, менга жин урмайди. Эсон-омон ёзга чиқиб олайлик, кейин ҳамма ишни сенга топшираман. Аммо ҳозир манови ўйинчоқни қаерга илишни билмаяпман.

— Беринг менга, сиз дам олинг бирпас.

Бувгул хола ўйинчоқлар солинган халтани ўғлига бериб, ортга тислана-тислана каравотга келиб ўтирди. Чарчаганини ҳис қилди. Бўгинлари бўшашиб, тўшак кўзига яхши кўринди. Аммо... арча атрофида айланиб, ҳафсала билан ўйинчоқларни илаётган ўғлининг кўзларида яшашга, севишга бўлган иштиёқни туйиб беихтиёр ўпкаси тўлди...

Янги йил оқшоми.

Мўъжиза рўй бермади.

Аммо Бувгул хола бир кун аввал атай бориб таклиф қилган меҳмонлар келишди. Ўртоқларини кўриб Собир хурсанд бўлиб кетди. Алламахалгача чақчақлашиб ўтиришди. Бу ҳар қалай дераза олдида ташқарига кўз тикиб ўтиришдан яхши-ку!

Ниҳоят меҳмонлар кетишди.

Она-бола мунгайганча яна ёлғиз қолишди.

Уй исиб кетди, деган баҳона билан Собир яна дераза олдида қўнди.

Кўзда ҳамон байрам тантаналари давом этар, ола-тасир шовқин, қийқириқлар қулоққа чалинарди. Она-болани бағрига олган хонага эса шу қадар чуқур

сукунат чўккан эдики, бундан уй деворлари ҳам сиқилиб кетаётгандек мунгайиб турарди. Бир маҳал Собирнинг елкалари силкина бошлади.

Бувгул хола кўнгли вайрон бўлиб ўғлига тикилди.

Шу пайт Собир ортига ўтирилди: унинг қонсиз юзидан йирик-йирик томчилар думаларди.

Бувгул хола тушунди: Собир ҳаммасини билади, ўзининг узоқ яшай олмаслигини ҳам, Марвариднинг келмаслигини ҳам билади, билади-ю, онасидан яширади, худди онаси ундан яширгандай, аммо шу топда у ўзини идора қилолмади, дунёнинг буткул дард-алами кўзларига жам бўлди.

Бувгул хола ўғлининг бошини кўксига босди. Қайноқ кўз ёшлар энди унинг кўксини куйдириб, юрагига томчилар ва ундан қон бўлиб томирларга сизиб оқарди...

Собир чуқур хўрсинди ва кескин бурилиб яна деразага тикилди.

Ташқарида эса ҳамон шовқин-суронли, тантанали ҳаёт давом этар, нафас олар, томирлари гупиллаб уриб турарди.

Одамлар гуррос-гуррос бўлиб кўчани тўлдириб ўтишар, бир-бирига гап отишар, қаҳ-қаҳ уришарди.

Улар совуқдан қўрқишмасди. Агар исташса, ҳов уфқда қорайиб турган анови бешафқат тоғ ўркачидан ҳам нариги томонга ўтиб кетишга қодир улар, аммо бундай ҳаёт Собирга бегона...

— Бу йил қор йили экан-ов. Биздаки шунча қалин ёғди, тоғ... томонларни айтмаса ҳам бўлади, — деди Бувгул хола бир маҳал, гўё индамай ўтираверса ўғли нигоҳлари билан ойнани тешиб, ташқарига отилиб чиқиб кетадигандек хавотирга тушиб.

Собир жавоб бермади.

— Тоғ йўли бекилиб қолгандир... — деди Бувгул хола яна.

— Эна, энди дам олинг, — деди Собир ва аста бурилди. Унинг даҳани титрарди.

Бувгул хола эътироз билдирмади.

* * *

Эрталаб соат саккизлар атрофида айвондан келаётган шовқин-сурон қулоғига чалинган Бувгул хола ирғиб ўрнидан турди.

“Тоza ухлабман-ку, менга не бўлди?” — дея гудранганича қасабасини бошига қўндириб, чопонини йўл-йўлакай елкасига илганча, ташқарига йўналди.

Эшик олдига чиқди-ю, Собирни судраб келаётган Маматқулга кўзи тушиб, ҳушдан кетиб қолаёзди.

— Собирни кўйиб юбор, жувонмарг! — деганча югуриб бориб Маматқулнинг қўлларига ёпишди Бувгул хола. — Қўлингни торт! Билагини қаттиқ қисиб юбординг, жувонмарг...

— Йўлдан қочинг, эна! — Маматқул жаҳл билан онасини силтаб юборди.

Бувгул хола гандираклаб кетди, ўзини ўнглаунча Маматқул укасини қайсар ҳўкизни судрагандай даҳлизга судраб кирди.

— Эна! Нега энамни...

Эшик зарб билан ёпилди.

Бувгул хола ўзини ўнглаб ичкарига кирганида Маматқул аллақачон Собирни каравот панжарасига кўшиб боғлаб қўйганди.

— Унга яқинлашманг, эна! — Маматқул онасининг йўлига қўндаланг бўлди. — Аввал гапни эшитинг! Унга қараманг, жин урмайди унингизга. Жун рўмолингиз билан боғладим қўлини...

— Ўзингни ажина чалмадими, болам?..

— Бунингиз саҳарлаб қаерда юрибди, биласизми? Билмасангиз билиб қўйинг, бунингиз азонда Маҳкамбой левакнинг уйига бориб, ухлаб ётган ерида ёқасига ёпишиб, роса тепкилабди! Сенинг дастингдан шу кўйга тушдим, деб томоғи йиртилгунча тоза бақирибди. Ҳалиям Маҳкамбой левак инсоф қипти. Бунингиз қанча тепкиласаям индамай ўтираверибди. Ўғли бориб мени чақириб келганидаям бу тентагингиз Маҳкамбой левакни коптоқдай тепкилаб ётганди. Зўрга ажратиб олдим ўзиям. Уйга келгунча менгаям тоза хунарини кўрсатди, тинмай сўқинди-я, товба. Тоza оғзи шалоқ бўп кетибди бунингизни. Ўтинаман, эна, шу сафар улингизни оқламанг. Маҳкамбой аканинг олдига бориб ногўғри иш қилди. Тўғри, ўша одам машинасиминан уриб кетмаганида Собир бу аҳволга тушмасди. Лекин у одам қилмишига яраша жазосини олди, қамоқда ўтириб чиқди!

— Жазосини олгани йўқ! — кўзлари қонга тўлган ваҳшийдек қичқирди Собир. Унинг лаблари кўкариб, икки чаккасидаги томири ўқловдай туртиб чиққанди.

— Қамоқда ўтириб чиқди-ку!

— Унга ўн йил беришганди. Лекин у икки йилда қайтиб келди. Шу билан оқланган ҳисобланадими?! Одамнинг қадри шуми? Тўғри, тирик қолдим, лекин бундан кўра ўлганим яхши эди... — Собир қўлларини бўшатмоқчи бўлиб жазава билан юлқинди, аммо уринишлари зое кетгач, бирдан йиғлаб юборди.

Букри ҳайкалдек тек қотган Бувгул хола пилдираб бориб ўғлининг олдига чўққайди.

— Садқаи кўз ёшинг кетсин... Вой-бўй, уст-бошинг жиққа ҳўл бўлиб кетибди-ку! Тез устингни алмаштириш керак, — Бувгул хола шоша-пиша Собирнинг қўлини ечишга тутинди.

— Қочинг, мен... — Маматқул яқин келди.

— Йўқол!!! — Бувгул хола бутун газабию нафратини шу сўзга жамлади.

Маматқул серрайиб турди-турди, сўнг бошини қашлаганча чиқиб кетди.

Кечга бориб Собирнинг иситмаси кўтарилди. Қўшни келин иситмани туширадиган укол қилганди, Собир беш дақиқа ўтар-ўтмас қалтироқ тутиб, ҳушдан кетиб қолди.

Яна касалхона.

Ҳаво совуқ. Хона ундан баттар совуқ.

Гизза бўйи қор устига яна паға-паға лайлак қор ёғарди.

Бувгул хола табиатни ёмон кўриб қолди. “Боламнинг бахтига кунлар илиқ-иссиқ бўлиб турса не қиларди? — ўйларди она юраги сиқилиб. — Боламнинг жонига қасд қилганми нима бало?!”

Собирнинг иситмаси тушган, аммо аҳволи анча оғир эди.

Шундай бўлса-да, бир ҳафтадан кейин унга уйга қайтишига рухсат тегди.

— Болам, яна беш-олти кун ётса бўларди, — деди Бувгул хола дўхтирнинг ҳузурига бориб. — Иситмаси тушди, лекин...

— Ўтган сафар айтганларим эсингиздами? — холанинг гапини кесди таниш дўхтир. — Неча йиллардан буён имкон қадар ўглингизни даволаб келдим, даволаяпмиз яна. Бу сафар юраги мини инфаркт бўлган экан, керакли муолажани олди. Бу ерда ётавергандан фойда йўқ. Совуқни кўрмайсизми? Қувурлар ёрилиб кетганидан бери касалхонанинг музлатгичдан фарқи қолмади...

— Ток печка опкеламан...

— Тушунмаяпсиз, опа!

— Бу ерда ҳарна беҳавотир бўлармиди, дейман...

— Ортиқча палата йўқ.

Хонага басавлат дўхтир кирди.

— Бора қолинг, — мулойимгина жавоб берди таниш дўхтир.

Бувгул хола йўлакка чиқиб, эшикни ёпди. Ўйга толиб, эшикка суянди. Шу вақт ичкаридан таниш дўхтирнинг овози эшитилди:

— Ўглининг уч ойлик умри қолган. Энди унга укол-дори ҳайф! Лекин буни менаров аёлга тушунтиролмай ҳалакман. Одамларимиз қанчалар оми!

Бувгул холанинг қўл-оёқлари музлаб қолди...

Кўзини очганида ўзини ўгли ётган палатада кўрди. Устига адёл ёпилган, билагига осма уколнинг нинаси санчилган...

Ёстиқдан бошини кўтариб, онасининг юзидан кўз узмай турган Собирнинг қуруқшаган лабларидан учган сўзлар узоқ-узоқлардан эшитилгандай туюлди:

— Яхши бўлиб қолдингизми, эна?..

Бувгул хола хиёл бошини кўтариб ўглига қаради.

— Мен яхшиман, болам, ўзинг-чи?..

— Эртага уйга кетарканмиз! — деди Собир, овози шу қадар бегубор эдики, хаста одамнинг овозига ўхшамасди сира.

Бувгул хола бўш қўли билан ёқасини ушлади...

Деворларнинг сувоғи кўчган, ўйдим-чуқур, дераза ойналари хира, анча қаровсиз, аммо қадрдон уй...

“Боламнинг кун-соати битиб бораётганини сезмайманми? — уйга келгандан кейин ҳам таниш дўхтирнинг гапларини ўйлаб ҳуноби ошди Бувгул холанинг. — Касалхонада бўлса... унча қийналмайдими, девдим... Ким билсин, болам яшашни бунчалик истамаганида балки кўпроқ яшармиди! “...дори-дармон ҳайф”, эмиш. Қисиб қолган дориларини бошқаларга пуллайди-да энди. Палатани ҳам балки кимгадир тўғрилаб қўйгандир?.. Собир ҳақ: одамнинг қадри шуми?!”

Бувгул хола эртаю кеч ўглининг ёнидан жилмас, ухлаган вақтларида юзига термулиб ўтирар, уйғонганда бир йил кўришмаган одамдек соатлаб гаплашарди. Хаёлига нима келса, шуни гапирарди, муҳими, Собир маҳзун ўйлар гирдобига тушиб қолмаса бас. Ўглининг рангпар чехрасидан лоқал йилт этган табассум сирғалиб ўтиши учун шўрлик она нималарни тўқиб-бичмасди?

Вақти-вақти билан Бувгул хола ўглининг ўртоқларини меҳмонга қақришни ҳам унутмасди.

Февралнинг ўрталарида Собир бутунлай тўшакка миҳлиб қолди. Ҳатто ҳожатни ҳам онасининг ёрдамсиз эплай олмасди.

— Эна, мени деб кўчага ҳам чиқолмай қолдингиз. Бола пайтим қараганингиз етмагандай, ҳалиям тувагимни тўкиб юрибсиз, — дерди Собир хижолатдан қизариб.

— Кўчага чиқолмай қолдингиз, дейсан нуқул, шундай совуқда нима бор менга? Гувжинглаб эшикма-эшик юргандан кўра иссиққина уйда ўтирганим яхшимасми? Уйингизга кирсам, чиққим келмайди сира, дейди уколчи келин. Уларнинг уйи яхлаб ётибди. Кўмирлари йўқ экан!

— Ёзга чиқиб олсам, қўлингизга ҳатто супурги ҳам ушлатмайман!

— Ёзга ҳам нима қолди? Февраль ўтди ҳисоб. Мартнинг сал-пал аёзи бўп туради-ку, лекин апрелдан кўрқмаса ҳам бўлади. Кейин у ёғи ёз, Худо хоҳласа!

Шу тахлит самимий бошланган суҳбат бир соатлардан кейин бутунлай бошқача тус олади.

— Эна, анов киши ким? — ётган ерида кўзи билан эшик томонга ишора қилади Собир. — Қачондан бери менга тикилиб турибди...

— У ерда ҳеч ким йўқ, болам, — дейди Бувгул хола юраги орқага тортиб.

— Яхшилаб қаранг, ана, қараб турибди-ку менга!

— Чарчадинг, болам, бироз мизғиб оласанми?

— Аввал анови бу ердан кетсин!.. Ие, мен уни нотаниш бир одам десам, отам экан-ку! Қаранг, эна, отам келди. Уйга киринг, демайсизми? Дастурхон ёзмайсизми? Нега жим қараб турибсиз, эна? Ахир отам келди!

— Майли, отангга ўзим қарайман. Сен мизғиб ол, бир пас, кейин...

— Нега айтганимни қилмайсиз, эна? Отангга ўзинг қара, деганингизми бу?! Қарамасангиз қараманг, ўзим... — Собир туришга интилди.

— Жон болам... — Бувгул хола ўглининг елкасидан тутиб ўрнига ётқизди, аммо Собир яна туришга ҳаракат қилиб юлқина бошлади. — Жон болам, жойингга ёт... Отангга ўзим қарайман, дедим-ку... Сен пича мизғиб олгин, илтимос...

— Эна, энажон... — муштдай кампирга қаршилик қилгулик ҳоли қолмаган Собир ўзини ёстиққа ташлаб, йиғлай бошлади энди. — Нега вақтида айтганимни қилмадингиз, эна? Отам аразлаб кетиб қолди! Энди тўйни отамсиз ўтказамизми? Отамсиз ўтказамизми тўйни?..

— Ҳафа бўлма, отанг яна келади, — Бувгул хола ўглининг қонсиз юзини силаркан... юм-юм йиғларди.

— Келаман, дедими отам?

— Келаман, деди. Ўзинг ҳам эшитгандирсан?

— Эшитмадим... Лекин отамга ишонаман, келаман, деган бўлса, албатта, келади.

Собир аста-секин тинчланиб, ухлаб қолди.

Бошқа бир кун, ярим кечаси Бувгул хола Собирнинг ваҳимали қичқирғидан юраги ёрилгудай бўлиб уйғонди.

— Эна, анови жулдур кийимли хотинни ҳайданг!

Устимга бостириб келяпти, ҳайданг, ҳайданг, деяпман!
— дея ётган ерида тўлғониб қичқирарди Собир.

Бувгул хола жон ҳолатда югуриб бориб чироқни ёқди, сўнг муздай сув олиб келиб ўглининг юзига сепди.

Собир чуқур нафас олди-ю, бирдан тинчиб қолди. Бувгул хола аста эгилиб, ўглининг кўксига қулогини қўйди, ҳаприққан юрак бир неча сония қаттиқ-қаттиқ уриб турди-да, сўнг секин-аста маромига тушди.

Бувгул хола хотиржам тортди. Чироқни ўчиришга борди. Шу вақт беҳосдан ўглининг юзига кўзи тушди. Собир гўё бир дақиқа ҳам ухламаган, алаҳламаган одамдек кўзларини катта-катта очиб онасига қараб ётарди.

— Чанқадингми, болам?..

— Чанқадим, лекин қайнатилган гуруч сувини ичмайман энди.

— Нега?..

— Ҳеч бўлмаса, тўйимда гуруч сувини тиқиштирманг, эна!

— Тўй...

— Ҳа, тўйим бўляпти! Сиз нега тўйга чиқмаяпсиз, эна? Ҳамма ҳовлининг чангини чиқариб ўйинга тушиб ётибди-ку. Ё Марвариднинг менга тегишига ишонмаяпсизми, эна! Хавотирланманг, Марварид касаллигимни билади. Била туриб, турмушга чиқяпти менга. У менга нима деди, биласизми? Уят бўлса ҳам айтаман сизга, чунки менинг сиздан бўлак қадрдоним, сирдошим йўқ! Айтаверайми, эна?..

— Айтавер, болам.

— Мен сизнинг юрагингизни севаман, иштонингиз ичида бирор нарса бўлиши шарт эмас, деди у менга.

Бувгул холанинг юзидан иссиқ чиқиб кетди. Гап тополмай қолди.

— Мана, кўрдингизми, эна, Марварид қанчалар доно! Бошқа ҳеч бир аёл бундай демаган бўларди. Шунинг учун ҳам уни телбаларча севиб қолдим-да! Нега индамайсиз, эна? Ё менадан хафамисиз?

Собир онасининг қўлидан тутди.

— Хурсандман, болам...

— Нега унда бизга бахт тиламаяпсиз, эна?

— Бахтли бўлинглар, илойим... Қўша қариб юринглар... илойим... — Бувгул хола ўкириб юборишдан базўр ўзини тийди.

— Энди бир ўйнаб беринг, эна. Менинг тўйимда ўйнамайсизми? Акамнинг тўйида роса ўйнагандингиз-ку!

— Ўйнайман, болам... Сал нафасимни ростлаб олай...

— Туринг, тура қолинг энди. Ҳамма сизга қараяпти, ўйнай қолинг, эна, энажон...

Собирнинг титроқ бармоқлари онасининг қўлларини пайпаслай бошлади.

— Бўпти, ўйнайман... — Бувгул хола лабини қаттиқ тишлаб, ўрnidан турди.

— Ҳей, машшоқлар! — қичқирди Собир. — Дунёдаги энг яхши куйни чалинг. Менинг онам рақсга тушяпти! Менинг онам!..

Бувгул хола кўзларини чирт юмиб, навдадек биллақларини юқорига кўтарди...

Тун бўйи ўзининг тўйини қилиб, уриниб қолган Собир тонгга яқин тинчланиб, уйқуга кетди.

Бувгул хола ҳам титраб-қалтираганча тўшакка қулади...

Икки соатлардан кейин бироз тиниқиб, энгил тортиб уйғонди. Ёнида Маматқул ўтирарди.

— Бугундан бошлаб ҳайдасангиз ҳам кетмайман, — деди у ерга қараб. — Собирга ўзим қарайман. Ҳанифа келиб эшикдаги ишларга қарашиб туради.

— Собирга ўзим қарайман, уни деб овора бўлманглар, — деди Бувгул хола ўрnidан туриб, қасабасини тўғриларкан.

— Қарашсам нима бўпти? Кечасиминан Собир бақириб чиқаётганмиш... Одамлардан эшитдим! Бир оғиз айтмайсиз ҳам...

— Қарға қағилласа ҳам одамлар Собир бақирди, дейверади. Сенам, хотининг ҳам овора бўлманглар.

— Сизга ҳеч тушунмайман, эна. Мени шунчалик ёмон кўришга арзийдиган нима айб қилдим?!

— Иккита боланг бор, қай бирини ёмон кўрасан?!

— Нега одам ажратасиз бўлмаса? Сенга ишонмайман, деб очигини айтиб қўя қолинг, яхшиси!

Бувгул хола индамади.

* * *

Ўтган йилнинг кузи эрта келганди. Янги йилнинг баҳори негадир кечикди...

Сурункасига ёмғир аралаш қор ёғарди.

Нам, изғиринли ҳаво аримасди борлиқдан.

Ҳатто, биринчи май куни қор ёғиб берди.

Собир кундан кун мадордан кетиб борарди. Тунлари тез-тез нафаси қисиларди. Бўйни тол хивичдай, қовурғаларини санаса бўларди, иситма қоқ-қуруқ вужудини бетиним ларзага соларди...

Аммо тили ҳар доимгидай бийрон эди.

— Эна, яхши бўлиб кетсам, бировдан қарз олиб бўлсам, сизга дунёни кўрсатардим!

— Илойим, ниятингга ет, болам.

— Аммо ҳозир шундай ташқарига чиққим келяптики!.. Ўз оёғим билан юриб кўчаларни бир айланиб келсам, дейман... Мана бу еримда тош бўлиб турган нарса ёзилиб кетармиди...

— Аканга айтаман, ҳозир келиб сени ҳовлига олиб чиқади.

— Акам мени кўтариб олиб чиқадими?

Бувгул хола нима дейишни билмай, каловланди.

— Нима, мени бир умрга кўтарам бўлиб қолди, деб ўйлаяпсизми? Мен ҳали ўз оёғим билан юраман! Фақат ёз келсин...

Собир деразага интиқ тикилди.

— Лекин ҳозир акамни чақирманг. Қачонки соғайиб кетсам, ўз оёғим билан юриб ҳовлига чиқаман! Оз қолди, яна бироз чидасам... ба!

Бувгул хола ўглининг матонатига тан берди ичида, шунча азоб-уқубатлардан кейин ҳам Собирнинг ҳаётга бўлган иштиёқи сўнмагани, субҳидам чоғи янги кунни қувонч билан қарши олишини кўриб ҳайратга тушади.

Аммо кечга бориб у яна ўзини йўқотиб қўярди. Айниқса, кейинги кунларда олдига одам киришини

ёқтирмай қолди. Ҳол сўраб кирган таниш-билишларини олдиға солиб қувларди.

— Йўқол ҳамманг бу ердан! Пишириб қўйибдими бу ерда сенларга?! Ким қақирди ўзи сенларни? Кино кўргани келдиларингми бу ерга?!

Собир шалоқ сўзлар билан сўкинар, қўлига илинган нарсани эшикка қараб улоқтирарди.

— Эна, Собирни деб адо бўлдингиз-ку, — деди Маматқул кунларнинг бирида онасига ачиниб. — Аҳволингизга бир қаранг, сўроқ белгисига ўхшаб қопсиз! Собирнинг энди ўнгланиши қийин... Уйдан чиқаётган пешоб ҳиди димоқни ёради. Сизнинг димогингиз ўрганиб қолган, шунинг учун ўзингизга сезилмайди. Лекин одамлар нималар дейишмаяпти!

— Одамлар менинг уйимга кирмай қўяқолишсин!

— Гап фақат бундамас. Эр етган йигитни ўзи ювиб-тарайди, бу кампирнинг иймони ҳам қолмади, дегувчилар ҳам бўляпти ахир!

— Менинг иймоним — болам! У ёғи билан ишинг бўлмасин.

— Жаҳлим тезлигини билиб укамга яқин йўлатмаяпсиз мени, биламан буни. Менинг эса сизга жоним ачийди. Собир энди аввалгидек бўлмайди. Яхшиси, уни ногиронлар уйига топширай...

Маматқул гапини тугатолмади, юзига тушган тарсакидан кўзлари чақчайиб кетди.

— Қорангни ўчир! Даф бўл! — Бувгул хола эшикни ланг очди.

Маматқул чиқиб кетди.

Бувгул хола бироз кутиб турди, сўнг тез бориб кўча эшикни тамбалади.

“Ақлдан озилман”, — хаёлдан ўтказди она айвон устунига суянганча.

Кечга яқин ширакайф Маматқул дарвоза олдида анча турди. Бувгул хола эшикни очмади.

Маматқул дераза тагига келиб обидийда қила бошлади:

— Мен ҳар доим сизга яхши бўлсин, дейман... Лекин сиз буни тушунмайсиз!.. Биламан, сиз бўлмаганингизда укам аллақачон ўлиб кетарди. Аммо ўзингизни ҳам ўйланг-да!..

Бу гапларни Собир ҳам эшитди. Савол назари билан онасига қаради. Сўнг:

— Баъзида одамлар дарддан ҳам хавфлироқ бўлишади, — дея пичирлади у.

Бувгул хола индамади.

Маматқул оби-дийда қила-қила охири кетди.

Нимқоронғи хонада она-бола қолишди. Иккисининг ҳам аҳволи яхши эмасди. Аммо чурқ этишмасди. Не кунларни бошдан ўтказиб келаётган она-бола айни дамда бир-бирларига тасалли бекфойдалигини билишарди...

Июннинг ўн бешинчи куни Собир оламдан ўтди. Шундан кейин кунлар бирдан исиб кетди. Лангиллаган осмондан қуёш аёвсиз кун сочар, замин оловга ташланган ёнғоқ сингари паққос ёрилиб кетадигандек ҳарсиллар, дов-дарахтлар эса кундан-кун кўкка бўй чўзарди...

Одамлар хурсанд: “Ёмғирнинг мўл бўлганидан экин-тикиннинг авжи баланд. Бу йил арзончилик бўлади, Худо хоҳласа!”

Бундай хурсандчилик биргина Бувгул холанинг кўнглига сигмасди. Айвон устунига суяниб, мунгайиб ўтирган она бир сўзни такрорларди:

— Мен ёмон қолдим, сен яхши бор, болам...

Сўнг бирдан қаҳрланиб олов пуркаётган осмонга тикиларкан савдойиларча шивирларди:

— Одамни эрмак учун яратиб, уни эплай олмай қолганингдан кейин ўлимни ўйлаб топдингми?.. Оловинг мўл экан, нега шуни вақтида бермадинг?!

ҚУЁШ НЕГА ЧИҚАВЕРАДИ?

Тош қотиб ухлаб ётгандим, аллакимнинг турткиси ва ҳаяжонли овозидан чўчиб уйғондим. Кўзлари бесаранжом боқаётган онам устимга энгашиб турарди.

— Тур, сени сўраб келишди. Турақол, — деди онам шошилиб, нимадандир қаттиқ безовталанган ҳолда.

— Ким... Ким сўраб кепти эрталабдан? — эринчоқлик билан бошимни ёстикдан кўтариб қўйдим-у, яна ташладим.

— Тур деяпман сенга. Турсуной шўрлик дори ичиб қўйипти!

— Ни-ма?! Дори ичиб қўйибдими?! — Ўрнимдан учиб турдим. — Нега ичади? Кеча, куни кеча дуп-дуруст юрганди-ку? — дея тўхтовсиз савол берардим кийинишимга ёрдамлашаётган онамнинг юзига тикилиб.

— Ким билсин. Сенга ҳеч нарса демаганмиди, ахир? Отаси шунинг учун сенга келди-ёв. Бирор

нимани сўрашса, ўйлаб кўриб, кейин жавоб бергин. Тагин...

Онамнинг сўзларини охиригача эшитишга сабрим етмади, отилиб ташқарига чиқдим. Онам ҳай-ҳайлаганча қолди. Гапларини охиригача эшитмаган бўлсам ҳам нима дейишларини биламан: “Бўлар-бўлмас гапларни валдирайверма. Тилинга эҳтиёт бўл! Тагин бошингни бир балога гирифтор қилиб қўйма. Турсунойдан кўрқулик...”

Ҳа, онам қадрдон дугонам, девор-дармиён қўшнимиз Абдуҳамид амакининг қизи Турсунойдан кўрқади. Нафақат менинг онам, балки дугонамнинг ота-онаси Абдуҳамид амаки билан Баҳри хола ва умуман кўпчилик ундан, тўғрироғи унинг ўзини тутишидан, хатти-ҳаракатлари сал бошқачароқ, яъни ғалати бўлгани учун чўчишарди. Бундан тўққиз ой аввал ҳам Турсуной ўзини ўлдиришга уринганди. Яхшиямки Абдуҳамид амаки бехосдан ҳаммомга киргану, сиртмоққа тикилиб турган қизини кўриб

қолиб, бир ўлимдан қутқарган эди. Мана, бугун яна у...

Дарвозани очиб, кўчага чиққан ҳам эдимки, Абдуҳамид амакига тўқнаш келдим.

– Қизим, бу аҳмоқ қиз яна... – дудуқланиб гапирди ранг-қути ўчган, кўзлари гилтиллаётган Абдуҳамид амаки.

– Қаерда ўзи? Уйдаими, касалхонадами?.. – деб сўрадим шошиб.

– Секин, секинроқ гапир, – Абдуҳамид амаки ён-верига зимдан қараб қўйди. – Бошқалар билмай қўя қолсин дегандим. Бу аҳмоқ...

– Қаерда ўзи? – яна сўрадим ториқиб кетиб.

– Уйда... ётибди. Кечаси касалхонага оборгандик, ичини тозалаб-ювиб, қайтариб юборишди. Вақтида билиб қолган эканмиз... Саҳарда ўзига келиб, сени сўради... Шундан бери нуқул сени сўрайди...

– Қанақа дори ичибди?

– Қирқ дона демидрол...

– Вой аҳмоқ! – деб юбордим беихтиёр.

– Аҳмоқ ҳам гапми! Қани, олдига кир-чи, қандай гапи боракан?

Абдуҳамид амаки худди бир нима қидираётгандай ерга қараганча уйлари томон юрди. У киши жуда паришон эди. Юрагим увишти. Тарашадай қотма юзи ҳорғин, нигоҳлари гамгин эди Абдуҳамид амакининг. Ўтган йили Турсунойдан кейин туғилган ёлғиз ўғли Тоштемир тўппа-тўсиндан оламдан ўтди, кейин эса кўз қорачиғидай арзанда бўлиб қолган Турсунони сал бўлмаса ўзини осиб қўяёзди... Шулар асабига қаттиқ таъсир қилганидан бўлса керак, Абдуҳамид амаки дардчил бўлиб қолди.

Юрагим ҳаприқиб, у кишига эргашдим.

Абдуҳамид амаки қия очиқ турган эшикдан мени ичкарига киритди-да, ўзи ташқарида қолди.

Даҳлиздан ўтиб, ойнаванд эшикка яқин келдим. Юрагим гурс-гурс урадди. Турсунойга ҳали кўзим тушмаган бўлса-да, унинг аҳволини тасаввур қилардим. Қирқ дона демидрол таблеткасини ичиш... ҳазил эмас. Мен сира ҳам бундай қила олмасдим, деб ўйлайман, гарча ҳамма нарсадан ҳафсалам пир бўлиб, ёки азоб-уқубат жон-жонимдан ўтиб кетган тақдирда ҳам. Қизиқ, у бунга қандай журъат қилди экан?

– Сениям саҳардан безовта қилдикми, қизим? – дея қарши олди ичкарига кирганимда қайгудан абгор бўлган Баҳри хола.

– Аҳволи яхшими? – деб сўрадим кўзлари ярим юмуқ, вужудидан бутун қони силқиб оқиб чиқиб кетгандай юзи қор каби оқариб ётган Турсунойга назар ташлаб.

– Ухлаб қолдим дейман. Ҳозиргина шифтга қараб ётганди.

Баҳри хола қизининг юзига хавотир тўла нигоҳини тикди.

– Ухлапти шекилли.

Бир пас иккаламиз ҳам жим бўлиб қолдик. Хонага огир сукунат чўккан, деразага ўзини уриб гингиллаётган пашшанинг овозигина эшитиларди фақат.

– Яхшигина юрганди, – дея сўзланди паст овозда Баҳри хола бироздан кейин мен томон буриларкан. – Ўқишигаям вақтида бориб келаётганди. Ўзининг ҳам хабаринг бор-ку айтгандай.

– Ҳеч ким билан уришмаганмиди? – деб сўрадим секин.

– Ҳеч ким билан! Унинг мушугини “пишт” дейишга бировимизнинг ҳам ҳаддими сизмайди. Авваллари отаси индамасаям, мен тергаб турардим. Бултурги қилигидан кейин менам индамай қўйганман. Ўқишига борадими-йўқми, уй ишларига қарашадими-қарашмайдим, ишим йўқ. Ўз ҳолига ташлаб қўйгандим. Қани, ўз билганича яшаб кўрсинчи, деб. Мана, яна... – Баҳри хола қўйлагининг узун энгини кўзига босди.

Тилим лол, нима дейишни, куйиб кетаётган онаизорни қандай юпатишни билмасдим. Аслида гапга унчалик нўноқ ҳам эмасдим.

– Шошмаётган бўлсанг олдида бир пас ўтир, қизим. Ҳушига келганидан буён сени сўраётганди. Бир гапи бордир-да. Мен ташқарига чиқмасам бўлмайди. Юрагим сиқилиб кетаяпти...

Баҳри хола ўрнидан турди. Оёқлари увишиб қолган чоғи, энгашиб тиззаларини уқалади-да, кейин қаддини ростлади ва оқсоқланганча юриб кетди.

“Худойим, ўзинг сабр бер”, – деб қўйдим ичимда. Сўнг Турсуноининг юзига термулдим. У чиндан ухляптими ёки ўзини ухлаганга солиб ётибдими, шун билмоқчийдим. Шу чоғ Турсуно “ярқ” этиб кўзларини очди ва менга тикилиб қолди.

– Яна эплай олмадим... – эшитилар-эшитилмас пичирлади Турсуно, овози хириллаб чиқди, кўқарган лаблари зўрга қимирлади.

– Эплай олмаганингга шукр. Беадад шукр, – дедим хурсанд бўлиб.

– Сенга қачон хабар беришди? – деб сўради у яна пичирлаётгандай паст овозда.

– Ҳозиргина... ҳали ярим соат ҳам бўлгани йўқ.

– Қўрқиб кетгандирсан?.. – сўради у.

– Қўрқиш ҳам гапми!

Турсуноининг бўзарган чехрасидан аллақандай синик, тушуниксиз табассум сирғалиб ўтди.

– Дарсга бормайсанми? – сўради у яна.

– Эртага бирга борамиз.

Жавобим ёқмадим ё толиқиб қолдим, Турсуно юзини девор томонга бурди. Бурди-ю, шу қўйи индамай ётаверди. Мен ҳам жим ўтиравердим.

Биз болаликдан бирга ўсиб-улгайдик. Бир мактабда, битта синфда ўқидик. Тан бераман, Турсуноининг билими кучли эди, калласи зўр ишларди. Кўп китоб ўқирди-да. У ҳаммамизни ҳайратга соладиган қобилиятга эга эди, лекин нима учундир кўпинча ўзини “алиф”ни “калтак” дея олмайдиган болалардек тутарди. Фақат гоҳи-гоҳида ўз иқтидорини шу қадар қизгинлик билан намоиш қилардики, биз ҳайратдан ёқа ушлаб қолардик. Турсуноининг феъл-атворидан унча-мунча хабардорлигим боис, мактабни битирганимиздан кейин битта университетга ҳужжат топширишга амаллаб кўндиргандим. Омадимиз чопиб, ўша йили иккаламиз ҳам талаба бўлдик.

Лекин кейин... Чопагон отнинг оқсашини кўринг, деганларидай, Турсуно университетда ҳам мактабда кўрсатган хунарларини такрорлашни бошлаб юборди денг. Ҳушига келса, дарсга боради, ҳушига келмаса – йўқ. Гоҳида икки-уч кунлаб уйдан бир қадам нарига чиқмай қўяди. Ота-онаси Худонинг зорини қилиб ялиниб-ёлворишди, қани энди қулоғига олса!

Қишки ёки ёзги имтиҳонлар бошланганида эса Турсуноий ҳаммани ҳайратда қолдирмоқчидай фанлардан “аъло” баҳолар олиб, сессияни биринчилардан бўлиб ёпарди.

Шундай қизнинг мендан бошқа бирон яқин дўст-ўртоғи, дугонаси йўқ эди. Ўзи бирорта қиз ёки йигит билан яқинроқ муносабатда ёки сирдош бўлишга интилмаганига яраша, бошқалар ҳам нима учундир унга яқинлашишни исташмасди. Мен ҳам табиатан кўпчиликни унчалик суяверадиганлар хилидан эмасман, аммо ўзимга яраша таниш-билишларим, сирлаша оладиган яқинларим бор. Ёшимиз улғайиб, ақл-ҳушимиз тўлишган сайин Турсуноининг хатти-ҳаракатларидан, ўзини тутишларидан гоҳ энсам қотадиган, гоҳ жаҳлим чиқадиган бўлди.

– Ўзингни бунча чеккага тортаверасан? – дедим охири кунларнинг бирида. – Худди ўз тўрига ўралашиб қолган ўргимчакка ўхшайсан!

– Нима қипти? – бепарволик билан сўради у.

– Ёлғизликдан юрагинг сиқилиб кетмайдими?

– Мен ёлғиз эмасман, – деди Турсуной ва кўзларини лўқ қилганча менга қадалиб тикилиб тураверди.

Шундан кейин ҳам бир нима деб кўринг-чи! Бўзарган чехрасидан, лоқайд боқаётган нигоҳларидан ҳеч нарсани уқиб бўлмасди.

Уйда эса Баҳри хола жигибийрон бўларди.

– Тўрт чақалогимни ерга қўйганимдан кейин топганим деб эркалатиб, қайсар қилиб юбордим деб ўйлардим. Йўқ, у ношуд, қип-қизил ношуднинг ўзгинаси! – деб қоларди хола менга ҳасрат қилиб. – Ёши йигирмадан ошди, игнадан ип ўтказолмайди ҳали! Мана, сени олайлик. Опанг, янганг бўлишига қарамасдан ош-овқатни, қозон-товоқни бўйинингга олгансан. У-чи? Ҳали тухумни ёққа ташлаб олишниям эплай олмайди. Мен бўлмасам, сингиллари бўлмаса очидан ўлади у!

– Ваҳима қилаверма, онаси, – дерди бундай пайтлари Абдуҳамид ака ўртага тушиб. – Ҳали бошига тушсин, ҳаммасини қулинг ўргилсин қилиб эплаб кетади. Ҳозирча сенга, менга эркалик қилади-да.

– Йў-ўқ, бу эркалик эмас, – дея ўз билганидан қолмасди баттар жазаваси қўзиган Баҳри хола. – У танбал, у дангаса, у ҳафтафаҳм!..

Турсуной ҳақиқатан ҳам дангаса эдими? Буни аниқлаш унчалик қийин эмасди. Унинг узилиб тушган тугмасини қадай олмай, онасига илтимос қилаётганига гувоҳ бўлганим рост. Бу борада Баҳри хола қисман ҳақ десам, хато қилмаган бўламан. Бироқ Турсуноини “ҳафтафаҳм” дейиш адолатданмикин?

...Чамаси бундан олти ойча илгари, кун айни жизиллаган пешин пайти дарсдан чиқиб, автобус бекатида тургандик. Уйларимиз университет биносидан бир бекат нарида жойлашган. Ярим соатлаб автобус кутгандан кўра пиёда кетаверганимизда ҳам аллақачон уйга етиб қўярдик. Лекин биз қоқ туш маҳал бекатда турибмиз. Зеро, Турсуноининг хоҳиши шу эди!

– Куёш нега ҳар кунни чиқаверади, а? – деб қолди у бир маҳал ланжлик билан осмонга, нақ тепамизда турган май офтобига кўзларини қисиб қараркан.

– Куёш тириклик манбаи, – дея билганимча ақлли жавоб қайтаришга уриндим. – Куёш бўлмаса ҳаёт ҳам бўлмайди.

– Куёш бўлмаса ҳаёт ҳам бўлмайди? Унда “Мен барҳақман! Яратувчиман!” деган зотнинг хизматлари қайда қолади?

Турсунойдан бундай гап чиқишини кутмагандим. Ҳайрон қолганимдан, бирдан жавоб қайтара олмадим.

У бўлса истеҳзоли кулимсираганча менга тикилиб турарди.

– Куёш ҳаёт унсурларидан бири, – дедим бироздан сўнг хатойимни тўғрилашга уриниб.

– Шундай де...

Турсуной бошқа гапирмади.

Бир ҳафтадан кейин кутилмаган фожиа юз берди: дугонамининг укаси оғриб-нетмасдан, тўсатдан ўлиб қолди.

Шундан кейин Турсуной ўқишгаям бормай қўйди.

Бу ёқда ёзги сессия бошланишига саноқли кунлар қолапти. Кутубхонада икки соатча ўтириб дарс қилганимдан сўнг терлаб-пишиб уйга келаётиб кўрдимки, Турсуной кўча эшик олдидаги супачада қандайдир хаёлларга гарқ бўлиб ўтирибди.

– Нега яна дарсга бормай қўйдинг? – деб сўрадим унинг ёнига чўкиб.

– Ўқимайман энди, – терс жавоб берди у.

– Қизиксан-а?

– Ҳа, шунақа.

– Уч йил ўқиб, энди ташлаб кетмоқчимсан?

Ўтган умрингга ачинмайсанми?

– Уч йиллик умримгами? – деб сўради у.

– Нима фарқи бор?

– Ачинмайман.

– Жуда галатисан-а, тавба!

– Шунақаман...

Ишонасизми, ўша дақиқада у кўзимга, нима десам экан, худди... қалби орзулардан маҳрум бўлган, ҳеч бир аъмоли йўқ, эътиқодсиз муштипарга ўхшаб кўринди. “У қанчалар бахтсиз ва ожиз”, деган фикр пайдо бўлди онгимда.

Айтгандай, яна бир гап. Агар истаса, Турсуной бахтли бўлиши мумкин эди, аммо буни у хоҳламасди. Нега? Нима учун? Буниси менга қоронғи. Қалбни орзудан, қувончдан маҳрум қилиш ерни ҳаводай айириб қўйиш билан баробар. Бу ҳолда қандай яшаш мумкин?

Турсуной бўлса яшаяпти! Ўзимча, бундай одамлар сувга тушган хасдай ҳеч бир мақсадсиз ҳолда дунёдан ўтиб кетаверади; улар сузишмайди, оқим уларни олиб юради, деган хулосага келганим билан барибир юрагим лаҳза сайин аламли тугёнларга тўлиб борарди.

– Бу нима қилганинг, а?! Бу нима қилганинг? Ҳаммани эзиб юбординг-ку жуда! – дегандим зарда билан, қизишиб ўшанда. – Уч йил ўқиб, энди ўқимайман деб турганинг нимаси?

Турсуной бўлса пинак бузмади.

Бир нуқта бор бўшлиқда. Шундай пайтларда дугонама ҳамиша ўша нуқтага паришон ва аламангиз бир қиёфада тикилиб қолади.

– Тилингни ютворганмисан, нима бало?! – дедим овозимни кўтариб. – Сен билан одамга ўхшаб гаплашиб бўладими ўзи?

– Нега бунча қизишасан? Нима, сенинг яшашигга ҳалақат берайпманми? – деди у шунда аллақандай кутилмаган, фавқулода бир қизгинлик билан. – Бир саёҳат қилиб келай деб йўлга чиққандим, қалбимни ўзига ром этадиган ҳеч вақо топмадим. Фамгин бўшлиқ... Ундан бошқа ҳеч нарса... ҳеч нарса...

– Сен яшашни билмайдиган одамлар тоифасидан экансан, мана энди билдим.

– Ўзимни... – Турсуной ўйлиб туриб, сўнг гапини давом эттирди: – худди титраб-қалтираган ҳолда дор устида имиллаб юраётган дорбозга ўхшатаман. Назаримда... – у яна жим бўлиб қолди.

– Дорбознинг қўлида лангари бўлади, ўзи истамаса ҳеч қачон дордан йиқилмайди. Фикрингни тўғри англадимми? – дедим шартта.

– Ташлаган ҳар бир қадамим ўчиб бораётганини ўзим ҳам биламан...

– Ҳайкал эмассан-ку, қўққайиб туришимнинг ўзи ҳаётга зеб беради деб ўйласанг. Ҳаётни севиш керак. Шунда яшаганинг сайин яшагинг келаверади. Мен ўзим ҳаётда ҳар тонгдан яхши бир янгилик кутиб уйғонаман. Мана кўрасан, биз ҳали бахтли бўламиз!

– Сен бахтли бўласан, – деди шунда Турсуной жилмайиб. – Турмуш қурасан, севган кишинг, болаларинг бўлади. Бахтли яшайсан. Аммо кунларнинг бирида севган одамнинг сенга хиёнат қилаётганини пайқаб қоласан-у, ҳаётинг заҳарга айланади. Ё бўлмаса...

– Қўйсанг-чи шунақа гапларни! – дедим бирдан юрагим орқага тортиб.

– Ҳаётингга оғу аралашмаса бўлмайди. Дунёнинг қурилиши шундай, – пинак бузмасдан, ҳеч бир иккиланишсиз гапида давом этди Турсуной.

– Нега... шундай?.. – дея пичирладим худди овозимни биров эшитиб қолишидан қўрққандай. Бояги жўшқинлигимдан асар ҳам қолмаганди.

– А-ҳа! – Турсуной сапчиб ўрнидан турди. Худди чақиндек “ялт” этиб ўтган ушбу оний сонияларда унинг зимистон юраги, сезилари, ички шуури фавқуллодда бир нур билан ёришиб кетгандек бўлди. – Мана энди ўзингга келдинг! Нега шундай? А, нега шундай? Ҳеч ўйлаб кўрганиман?!

Жавоб бермадим. Сароб жимирлаётган бўшлиққа тикилганча миқ этмай туравердим.

– Мен кўп, жуда кўп ўйлайман, – деди Турсуной. – Нега шундай? Нега бу дунёда тўқис бахт йўқ? Ҳаммаси Унинг, ёлғиз Унинг ихтиёрида бўлса, нега дунёни бекаму-кўст яратмади? Атиги бир марта, бир мартагина дунёга келадиган инсонни азоб-уқубатларга гирифтор қилмаслигининг иложи йўқмиди? Жаннат, дўзах, маҳшар тонги деганларига шунчалар уринсам ҳам мутлақо ишонч ҳосил қила олмадим. Жуда мавҳум.

– Балки мавҳум эмасдир, – дедим журятсизлик билан.

– Майли, сен айтгандай бўлақолсин. Маҳшар тонги жами марҳумлар тирилади дейлик. Аммо бунда мантиқ қани? Масалан, мен йигирма бир ёшда, сен саксон ёшда бу оламдан ўтсак-да, маҳшар тонги учрашсак, қандай қилиб бир-биримизни таниймиз. Айниқса мен сени. Ахир сен мункиллаган кампир қиёфасида тирилсан, шундайми?..

Шу вақт ҳовлида туриб шовқинимизни эшитдим ёки шунчаки чиқиб қолдим, дарвоза олдида Абдуҳамид ака кўриниш берди. У киши бизни кўрди, бош ирғаб мен билан саломлашди, сўнг ичкарига кириб кетди.

– Хабаринг бор, яқинда ёлғиз укамдан айрилиб қолдик, – дея маҳзун оҳангда гапида давом этди Турсуной. – Мендан аввал ҳам ота-онамнинг тўртта фарзанди нобуд бўлган. Дадам нима учун мени яхши кўради? Чунки мен туғилганман-у, кетма-кет юз бераётган ўлимлар тўхтаган. Мендан кейин укам туғилди. Лекин яна... Шугина ўлмаса бўларди!

– Ўзи берган, ўзи олади... дейишади-ку...

– Ўзи бунёд қилиб, Ўзи еб қўйса... бу нима дегани?!

Мен, очиги, бу саволга жавоб беришга ожиз эдим. Аммо бошқа бир нарсани англагандай бўлдим.

Турсуной ўзгаларниқига мутлақо ўхшамайдиган, умумнинг фикридан фарқ қиладиган аллақандай ўйлар таъсирига тушиб қолгандай эди. Бу кўп ўқиганлик оқибати эмасмикин? Ё укасининг ўлими уни қаттиқ ларзага солганмикин? Ёки аллақандай дард, босим туфайли гайришуурий хасталик ҳолига тушиб қолганмикин?

– Сабр қилишса, балки яна ўғил кўришар, – дедим бошқа гап тополмай.

– Сабр... Яна қанча сабр қилишлари керак? Эҳтимол, айнан шу сабр-тоқат туфайли улар бахтсизликка гирифтор бўлишаётгандир? Ахир бир эмас, бешта фарзанддан жудо бўлиш... Инсоннинг елкаси кенг, ҳамма нарса сиғиб кетаверади, деган тушунчанинг натижаси эмасми бу?!

Турсуной менга кўзлари ёниб қараб қолди. Авваллари уни ҳеч бундай ҳолда кўрмагандим.

– Мен бора қолай, – дедим ўрнимдан кўзгалиб.

– Ҳали имтиҳонларга тайёргарлик кўришим керак.

– Яна бир пас ўтир, – деди Турсуной илтимос оҳангида.

– Бошқа вақт... давом эттирармиз...

Мен дугонамнинг ёнидан тезроқ узоқлашишни истардим.

Шу суҳбатдан кейин кўп ўтмасдан “сиртмоқ” воқеаси содир бўлди...

Шундан кейин, гарчанд Абдуҳамид амаки билан Баҳри хола Турсунойдан кўз-қулоқ бўлиб туришни мендан илтимос қилишган бўлсалар-да, дугонамдан ўзимни четроққа торта бошладим.

Ёзги таътил тугаши арафасида Турсуной яна ўқишга қатнай бошлади...

Худди атай қилгандек (аслида ҳам шундай эмасми?), Турсуной бекатда турган бўлса, мен индамасдан университетга пойи-пиёда йўл олардим. У пиёда кетаётган бўлса, мен автобус кутардим. Аудиторияда ҳам ундан узоқроқда бўлишга ҳаракат қилардим. Назаримда, Турсуной буни сезарди. Аммо лом-мим демасди.

Бир куни иккаламиз чиқиш эшиги олдида тўқнаш келиб қолдик. У юзимга қаради, галати қилиб қаради, кейин асабий равишда қулиб қўйди ва индамай ёнимдан ўтди-кетди.

Турсунойнинг чехраси, қарашлари юрагимда азоб уйғотди. Шунда “У соғлом эмас”, деган фикр хаёлимга ўрнашиб қолди. Ахир... унинг ўйлари, мушоҳадалари... даҳшат-ку! “Одамда имон бўлиши керак. Одам бир нарсага имон келтириб, эътиқод қўйиб, ишониб яшаши керак”, дея тарбиялашган бизни. Турсуной бўлса... имонини йўқотганлардан. Шунинг учун унинг юрагини, шуурини қоронғи-зимистонлик чуллаган, ҳаётдан завқ олиб, баҳра олиб яшашни билмайди. Шу боис яшаш елкасидаги оғир юкдай туолаётгандир дугонамга. Унга яшаш қийин, жудаям машаққат эканини ҳис қилдим. Ахир одам яшар экан, ўз жонини ҳам тикишга тайёр эътиқоди бўлмаса ёмон-ку...

Қанчалар аччиқланиб, хафа бўлиб юрганамга қарамасдан, Турсуной билан бафуржа гаплашиб олиш учун қулай пайт пойлардим. Қандайдир йўллар билан унинг юрагида ҳаётга, яшашга иштиёқ уйғотиш керак, шунда дугонамнинг ухлаётган, сўник ва совуқ қалби уйғонади, деган хулосага келиб қўйгандим ўзимча. Аммо бу ниятимни амалга оширишга улгура олмадим. Сиртмоқ воқеасидан кейин кўп ўтмасдан, аниқроғи кеча оқшом у яна ўз жонига қасд қилди...

Мана, аини замонда терс қараб ётган Турсунойнинг ёнида ўтирарканман, уни тушуна олмаётганимдан гоҳ газабим кўзиб, ўзимни ўзим ёмон кўриб кетардим, гоҳ уни уриб ташлагудай бўлардим.

– Ҳовлига чиқамизми? – деб сўради у бир маҳал мендан.

– Яхши бўларди. Кўлингни бер, ёрдамлашвораман, – дедим бирдан энгил тортиб.

Турсуной кўлини узатди. Кўли оппоқ, қонсиз... Қоқсуяк вужуди мадорсизликдан қалт-қалт титрайди. Мен уни юролмайди, қадам ташлашга ҳам ҳоли йўқ, деб ўйлагандим. Лекин дугонам юрди. Секин-аста, имиллаб, менга суяниб бўлса-да юрди.

Биз эшик олдига чиқдик.

Кўёш терак бўйи кўтарилган, ундан заминга тенгсиз қудрат ёғиларди.

Ўчоқ бошида куймаланаётган уч-тўрт аёл орасидан Баҳри хола сирғалиб чиқиб, шоша-пиша биз томонга юрди.

– Тоза ҳавога олиб чиқдим қизингизни, – дедим хола яқин келгач. – Анави сўрида бир пагина ўтирсак майлими?

– Бемалол, болам, бемалол. Шуниям сўраб ўтирасанми?

Баҳри хола менга гапирапти-ю, хавотир ва оғриқ тўла нигоҳларини қизидан узмасди.

– Ёрдам керак эмасми? – деб сўрадим ўчоқ бошидаги аёлларга ишора қилиб.

– Ўзимиз эплаймиз. У ерда сизлар қиладиган иш йўқ, – деди Баҳри хола. Сўнг, қизининг ўзига савол назари билан қараб қўйганини кўргач, бечора ошиғич изоҳ берди: – Шаҳри амманг ўзининг тез-тез оғриб қолаётганидан хавотирланиб Инобат фолбинга борган экан. Буни қара, амманг қолиб, фолбиннинг фолига сен тушибсан. Жинлар тегинаятган эмиш сенга. Қора қўйнинг қони билан сени қонлаб, гўштини тутун оши қилиб, хотинларга тарқатиб юборишимиз керак экан. Кун қайтмасдан шуни ўтказиб юбора қолайлик дедим. Сизлар бафуржа сўрида ўтираверинглар.

Баҳри хола этагини липасига қистирганча ўчоқ бошига қайтиб кетди.

– Дарров фолбингаям бориб улгуришибди, – пичирлади Турсуной сўрига чиқиб, қуроқ кўрпачалар устига ўтирганимиздан кейин. – Нима кераги бор эди?

– Хайрли ишнинг зиёни йўқ.

– Биласанми мана шу Шаҳри амманнинг ёши нечада эканлигини? – шипшиди у аёллар орасида мункайиб турган кампирга ишора қилиб. – Билмасанг билиб қўй, амман тўқсон олтига кирди! Салкам бир аср дегани бу! Ўзини қара, бир сиқимгина бўлиб қолган. Каттароқ челаққа солиб кўтариб кетаверсанг ҳам бўлади. Салкам бир аср яшаётганига қарамасдан, мана шу амман эт-бети сал оғриб қолса болаларини, невараларини шундай зир югуртирадики, асти қўяверасан. Дўхтир, табиб, фолбин-полбин, ишқилиб, ҳаммасини бошига ййгади. Ўзини қаратади...

– Яхши-ку, шунга нима бўпти, – дедим Турсунойнинг гапини бўлиб. – Амманнинг хатти-ҳаракатларини ёқлайман. Ҳар қандай ёшда ҳам одам яшашга интилиши керак.

– Бу яшашга интилиш эмас, – деди Турсуной бош чайқаб. – Ҳаётнинг этагига маҳкам ёпишиб олиш бу. Ўлимдан кўрқиб бу. Буни қара, тўқсон олтига кирган кампир ҳамманинг жонига тегиб яшаб юрибди-ю, менинг муштдай укагинам... бу оламга

сиғмади... Нега?.. Нима учун? .. У ҳам яшаб юраверса бўларди-ку!.. Анави гўнғиллаётган асаларига қара. Шунинг ҳам ҳаётда ўз ўрни бор. Шугина жонзотнинг-а. Менинг укагинам... ахир у инсон эди-ку! Яшашга ҳаққи бор эди-ку!..

Бироз ўйланиб тургач:

– Сен-чи, – дедим, – яхсиси бир йигитни севиб қолишга ҳаракат қил. Биласанми, анави параллел потокдаги Даврон деган йигит бор-ку, ўша бечора анчадан бери сенга галати-галати қараб юрибди. Кўнглида бир нияти бор-ов!

Турсуной маҳзун кулимсиради. Кейин:

– Муҳаббат оғушига ташламоқчимисан мени? – деб сўради истехзоли оҳангда. Аини пайтда унинг юзига орият ва гурур ифодаси балқди. – Ўрнингда бошқа одам бўлганида, биласанми, ҳозир нима қилардим?

– Нима қипти? Севиш, севилиш гуноҳ эмас.

– Ҳа, гуноҳ эмас. Лекин, аслини олганда, булар ҳаёт тузоқлари-ку. Кейин менам бошқалардек туганмас ташвиш, надоматлар ва гам-ҳасратларга кўмилиб қоламан, а, шундайми?

– Бир уриниб кўргин, илтимос. Кейин биласан ҳаётнинг нақадар...

– Уриниб кўрганман, – деди Турсуной гапимни бўлиб ва яна бўшлиққа, ўша кўринмас лаънати “нуқта”га тикилиб қолди.

Эҳтиёткорлик билан сўрадим:

– Ўша Давронми?

– Даврон психологиядаги Мунавварни севади. Ёлгонни эпласанг гапир!

– Унда ким?

Турсуной туйқус “нуқта”дан нигоҳини узиб, менга ялт этиб қаради ва:

– Ҳеч ким! – деди қатъий оҳангда.

Оббо!

Мана, кўрдингизми, унга бас келиш қанчалар қийин!

Хунобим ошиб, ортиқ ўзимни босиб туrolмадим:

– Бундан чиқди... бу... қирқ дона уйқу дориси ичишинг кимгадир аччиқ қилишинг оқибати экан-да?! – дедим Турсунойнинг кўзларига қаттиқ тикилиб.

– Асло, – хотиржам жавоб қайтарди дугонам. – Мен кимгадир аччиқ қилганим йўқ. Азоб-уқубатга тўла ҳаётда яшашни истамадим, сабаби шу.

– Ҳеч бўлмаса сенга ҳаёт берган ота-онангни ўйламадингми?

– Ота-онам менга ҳаёт бермаган. Улар дунёга келишим учун бир восита бўлишган. Менга ҳаётни У берган. Мен ўзимга берилган туҳфани асл эгасига қайтармоқчи бўлдим, холос. Норасида укам сиғмаган дунёда мен нима қиламан?

– Ё раббий! – деб юбордим беихтиёр. – Сен қандай балои азим бўлдинг?!

Турсунойнинг истехзоли нигоҳларида аллақандай учқун йилт этгандай, ҳаёт сезгилари юзага қалқиб чиққандай бўлди. Назаримда, бундай чақинлар аслида унинг онгида рўй бераётган ва шундай дақиқаларда мубҳам қийноқлардан зимистон бўлиб кетган юрагини қамраган бутун ҳаяжонлари, бутун шубҳалари, ташвишлари яна ўн баробарга ортиб кетарди, чамамда. Буни баъзилар инсон ақли ва иродасининг заифлашуви, деб атайдилар, яъни руҳнинг соғлом ҳолатдан чиқиши ва тубанлашуви...

Йўқ, менимча, бундай эмас.

– Биласанми, – деди Турсуной менга бир маҳал, – улар мени жин чалган деб ҳисоблаб чиллага солиш-

моқчи шекилли. Унда қирқ кунча кўришолмасак керак. Шунинг учун қанча гапинг бўлса, ҳозир айтиб қол.

– Хўп, – дедим бор илмий салоҳиятимни тўплаб, дугонамни доғда қолдиришга аҳд қилганимдан яна ҳовурим кўтарилганча, – сен ҳақсан, деб ҳисоблайлик. Мутлоқ эмас, албатта. Қисман. Яъни сен У берган “туҳфа”ни ўзига қайтармоқчисан ва бу билан туғилиш Унинг ихтиёрида бўлгани ҳолда ҳаётни давом эттириш, яшаш ёки яшамаслик Унинг ихтиёрида эмас, демоқчисан шекилли. Шундайми?

– Ў, ва ниҳоят жирафага ҳам етиб борибди гапим! – деди Турсуной кинояли оҳангда.

– Қисқаси, ҳаётимга ўзим чек қўйиш кудратига эгаман, демоқчисан. Буни тушундинг. Сен ҳақсан, чинданам жирафага бу фикр энтиб келди. Бироқ... бироқ сен бир нарсага аҳамият бермабсан.

– Нима экан?

– Ахир, сен У берган туҳфани бир эмас, икки марта қайтариб беришга уриндинг. Аммо икки марта ҳам бунинг уддасидан чиқолмадинг. Нега бундай бўлди экан? Ҳеч ўйлаб кўрдингми?

– Ўйладим, – мен кутгачанлик узоқ ўйланиб ўтирмай, шу заҳоти жавоб қайтарди Турсуной. – Кўп ўйладим. Биринчи мартасида сусткашлик қилдим чамаси. Ўз тананга ўйлаб кўр. Йигирма бир ёшда бўйнингга сиртмоқ солиш... Атиги бир неча дақиқага кечикдим. Дадам келиб қолдилар... Кейингисида... менимча, дорининг дозасини оширишим керак эди.

– Қирқта уйқу дориси камлик қилди, демоқчимисан?

– Шундай.

– Биласанми, менинг бир амаким эшакдан йиқилиб тушиб оламдан ўтган. Эшакдан-а! Ақл бовар қилмайдиган ҳодиса-ку бу, тўғрими?!

– Эшакдан йиқилиб тушиб ўлиш кулгули, ҳаттоки ишончсиз, албатта. Лекин агар амакинг тошгами, ўткир темиргами боши билан тушган бўлса...

– Гапни чалғитишга уринма! – дедим жаҳлим чиқиб. – “Агар-магар”ни ҳам қўй. Агар кимнингдир жони Унга керак бўлса, хамирдан қил сугургандай қилиб, истаган жойда, истаган вазиятда олади-қўяди.

– Ўламан деганинг билан ўлолмайсан, демоқчисан, шундайми?

– Шундай.

– Шундайми? – Турсуной аллақандай бесаранжом, безовта нигоҳ ташлади менга. – Шундайми?...Кўрамаиз!

Шу пайт олдимизга Баҳри хола келиб қолдию баҳсимиз узилди.

– Кампирлар сени сўрашяпти, юра қол, қизим, – деди Баҳри хола қизига қараб.

Дугонам эса менга тикилиб турарди. Нигоҳларида безовталиқ зуҳур бўлди, аммо индамай сўридан тушди ва онасига эргашди. Турсунойнинг мана шу “мўмин”лигида ва шиддат ила айтилган

“Кўрамаиз!” деган ваъдасида нимадир яширингандай эди. Бир гап бор-ку, инсон миясида туғиладиган фикрда ҳамиша недир яширин, бошқа одамларга англантиб бўлмайдиган алланима қолиб кетади, миянгиздан асло четга чиқишни истамаган алланима доимо қолади ва у абдий сиздан ажралмайди.

– Чиллага солиш фойда берармикан? – деб сўради ёнимда пайдо бўлган Абдуҳамид амаки ўчоқ боши томонга кўз узмай тикиларкан. – Менинг уруғимда, ота-боболаримдан авлиё-анбиёлар ўтган. Балки ўшаларнинг арвоҳи қизимга тажовуз қилгандир, а?

– Менимча, ҳамма гап унинг миясида, – деб қўйдим.

– Миясини қаратиш керакми?

– Миясини тозалаш керак.

Бошқа гапирмадим. Гапириш ниятим ҳам йўқ эди.

Шу куни Турсунойни чиллага солишди.

Биз энди қирқ кун кўришмаслигимиз лозим. “Чилла”нинг талабларидан бири шундай.

Мен ўзимча кун санардим ва ҳайрон қолардим: Турсуной ёлғизликдаги қирқ кеча-кундузни қандай ўтказар экан?

Шу билан бирга ич-ичимдан дугонам мана шу қирқ кунни сабр-тоқат билан ўтказишига ишонардим, ахир у хонанишин яшаб ўрганиб қолган. Яна бир нарса аниқ. Дугонамнинг мана шу сабр-тоқатида ҳам ўзига хос нимадир мавжуд. Бунда “жин”ларнинг хуружидан холи, уларнинг аралашувисиз ва яна аллақандай телбалик аломатларидан холи бошқа бир нарса мавжуддай эди, дейлик, Турсунойнинг онги ва шуурида юз бераётган “чақин”лар, ўз-ўзини ҳамда дунёни англашнинг фавқулодда кучайган ҳолати... “Нега? Нима учун?...” – жонига ёпирилиб ҳужум қилаётган ушбу саволларга жавоб излашдан безор бўлиб кетганидан у ҳаётдан аламли, аччиқ бир лаззат ичида ўч олаётгандир.

Ниҳоят чилла муддати адоғига етди.

Дугонам Турсуной қирқ кунлик чилла синовидан эсон-омон ўтди. Қирқ биринчи куни эса... ўзини ўзи осиб қўйди!

Яна ўша ҳаммомда.

Не ажабки, бу сафар ҳам Турсуной омон қолди. Бир ҳафта шифохонада ётиб чиқди. Нафаси ичига тушиб қолган экан-да.

Уни кўргани бордим.

– Яна эплай олмадим, – деб шивирлади у.

Овози ўша-ўша, юзи ўша-ўша, фақат оппоқ, силиқ бўйнида кўкимтир из қолган; жуда олисдан бошланган нигоҳлари вужудимни тешиб ўтиб, қаёққадир, номаълум бўшлиққа интиларди...

Орадан тўққиз ой ўтди.

Тош қотиб ухлаб ётгандим...

Кимдир силкитиб уйғотди.

– Тур, Турсуной яна ўзини осиб қўйибди...

Ғиёсиддин УНАРОВ,
ЎзДЖТУ 2-босқич талабаси

БАҲОНАГА ЎРИН ҚОЛМАСИН

Ойнаи жаҳонда "фикр тақчиллиги" деган иборани эшитиб, бироз ажабландим. Сабаби, бундай иборага биринчи марта дуч келган эдим. Бундай ўйлаб қарасам, бу ибора замирида анчагина айтилиши керак бўлган гаплар бор экан.

Ҳар бир даврнинг ўзига хос фалсафаси, маънавияти ва мафкуравий қарашлари, ғоялари мавжуд. Хусусан, одамларнинг фикрлаш даражаси ва умумий дунёқарашлари вақт ўтиши билан ўзгариб, янги қирраларга эга бўлиб бораверади. Маънавият аталмиш тушунчани замонлардан замонларга ташиб юрувчи бир восита бор. Бу восита вақт чегарасини ҳам, давлатлар ўртасидаги чегарани ҳам тан олмайди. У шундай кучли бир тилсимки, ҳамманинг ўзига нисбатан эътиборда бўлишини хоҳлайди, агар эътиборсиз қолдирилса ўч олишга уринади. Ўч олиш йўли ҳам антиқа: шундай бир касалликка мубтало этадики, касалнинг маънавияти саёзлашиб кетади. Бу касалликнинг номи ФТС, яъни фикр тақчиллиги синдромидир.

Кейинги пайтларда қулоққа тез-тез чалинаётган "одамлар китоб ўқимай қўйган, китобга қизиқиши суст даражада, улар компьютер, интернет, уяли телефон доирасида чекланиб қолган", каби гапларни гоҳ-гоҳида қулоғимизга чалинади. Тўғри, ХХI аср технологиялар асри. Бу ҳақда кўп ва ҳўб гапирганмиз. Мен даъват қилиш, ақл ўргатиш ниятидан йироқман. Шунчаки бир талаба сифатида фикр билдирмоқчиман.

Ёшлар аудио-техника воситаларига чалғиб кетди дейиш, бу бир баҳона. Ўқишга хоҳиши бор одам ҳар қачон ҳар қандай вазиятда ҳам имкон топади. Ахир машҳур рус ёзувчиси Максим Горький тунда ой ёруғида мутолаа қилган-ку?!

Албатта, бундай иродали, қатъиятли одамларни ўзимиздан ҳам топишимиз мумкин. Кўп узоққа бормай, қишлоқ ёшларига эътибор берайлик. Уларнинг аксарияти азбаройи тиришқоқлигидан, интилувчанлигидан катта ютуқларни қўлга киритишяпти. Хусусан, "Келажак овози", "Истеъдод", "Зулфияхон қизлари" каби қатор нуфузли кўрик-танловлар совриндорларининг кўпчилиги қишлоқдан чиққан, оддий ёшлар. Тан олиш керак, уларда шаҳарлик тенгдошларидагидек шарт-шароитлар етарли эмас. Лекин имкон ва ирода топиб ўқиб-ўрганишга астойдил киришишган. Натижа эса қониқарли.

Келинг, биз ҳам ҳар хил баҳона изламай, мавжуд имкониятлардан кенг фойдаланайлик. Имкониятлар эса чегараланмаган. Компьютер, Интернет ва бошқа аудио-техникалар ёшларимиз хизматида. Ҳолбуки бундай шарт-шароитларни яқин-яқингача ҳатто орзу қилиб ҳам бўлмасди. Биз бундан кўз юмиб, имкониятларни исроф қилсак, бу гоят ношукурлик бўлади. Ношукур инсонда эса фикр тақчил бўлиб қолиши тайин. Ана шундан эҳтиёт бўлайлик.

Гулнода ҚУРБОНОВА

НАЗМ

Кўнгил — гулзор...

КЕЧИККАН БАҲОР

Булутлар қатидан
Бизни соғиниб
Офтоб жилмайса,
Кўтариб чиқади
Яшил туғини
Ханжартил майса.
Қорайган қорларнинг
Остида беун
Ер ҳовур сепар.
Қишдан омон қолган
Митти уруғнинг
Юраги тепар.
Шамолга қўшилиб
Яктан елади
Қиш деган қаҳқор.
Ундан ўз ҳақини
Талаб қилади
Кечиккан баҳор,
Ичккан баҳор.

ШОИРЛАР

Дунёнинг қайғуси тушган маҳрига,
Сизмаган айбимиз билади шоир.
Кўмилиб ҳар кун ҳаёл нашрига
Биз учун тавбалар қилади шоир.

Жонлари ҳалак худди капалак,
Етаклар ҳисларнинг карвонларини.
Йўлдан оздирмагин ҳеч қачон, фалак,
Муқаддас ҳисларнинг сарбонларини.

ҲАСАД

Кўнгил — гулзор, ҳасад уни пайхон этар,
Душман надир, дўст уйин ҳам вайрон этар,
Завол сари босиб қадам ҳайрон этар,
Қайнамасин кўролмаслик фаввораси,
Ҳасратгўйлар икки дунё овораси.

Қули бўлсанг чил-чил синар қўлда созинг,
Ҳасад билан ўтар баҳор ва ёзинг,

Дуч келганга ҳасрат бўлар дилда розинг,
Эй Оллоҳим, бу балодан асра ўзинг,
Ҳасад қалбинг кул қилувчи олов эрур,
Ёмонликнинг қозонига қалов эрур.

Ҳасадмасми кўзларингни қамаштирган,
Ёруғ кунда йўлларингдан адаштирган.
Ҳаётинг остин-устун чалкаштирган,
Кўз илғамас тор қафасга жойлаштирган,
Қўйингдаги қора тошдир ҳасрат ҳисси,
Ўзингни бир кунни у гарқ қилгуси.

Юлдуз ФАЙЗИЙ

Мени ШИЖ деган ҳис улғайтиради

КУТИЛГАН БАХТ

Ўша сокинликни, ўша жимликни,
Ўша дилгирлигу, бағрикенгликни
Соғинчдан қуриган бу дилни алдаб
Кутяпмиз ҳамон биз соҳирдилликни.

Алдаб кетолмайсан, буни биламан
Рашиқ қилиб гоҳида қалбинг тиламан.
Нелар бўлса барин рўёга йўйиб
Гоҳида ёлғондан юзим бураман.

Бизни муҳаббатнинг ўзи таълаган,
Шу ширин дийдорни тўхфа айлаган,
Бахтнинг эшигини остонасида
Вафою садоқат билан сийлаган.

Шубҳаю гумонлар бизга ёт энди,
Хазонлар гичири, овози тинди.
Интиқиб кутганинг, интилганимиз
Бизни соғинтирган бахтимиз келди.

* * *

Мени бу ёшликнинг тафти уйғотди,
Таъналик, соғинчнинг дарди уйғотди
Ота, ёлғизликнинг ҳукмида қолиб
Сизни кута-кута тонгларим отди.

Энтиккан бу дилнинг нолишларини,
Соғинган юракнинг ёнишларини,
Қанийди, бир бора саппора кўнги
Тушунса ҳаётнинг дўнишларини.

Биламан, дийдор йўқ, хотира мангу
Иложсиз кўниккум, тақдир ҳукми бу,
Ҳаётда, ёнимда йўқсиз-у, аммо
Менинг нигоҳимда яшаяпсиз-ку...

Бахтли кунларимни, шодлик дамимни,
Айтинг, кимлар билан кўрайин баҳам.
Ҳеч нима овултмас менинг ёдимни
Ёнимда дўстларим, "бахтим" бўлса ҳам.

Баъзида ҳаётнинг гирдоблариға,
Изларим қолдирмай кетаман шўнгиб.
Йўқ, энди кўниккум азоблариға
Яшайман умрингиз эртаси бўлиб.

* * *

Кимдир юрагимга кирди изнсиз,
Эрка ҳисларимни қўзғатди елдай.
Дилни қувонтирар менинг измимсиз.
Гўзал хаёлларга бошлаган шеърдай.

Тан олгим келмайди, йўқ, бари бекор,
Ҳижроннинг, азобнинг кераги йўқдир.
Тунлар уйқусизман, хаёлим бедор
Унинг чақинлиги санчилган ўқдир.

Шубҳаю гумонлар бермайди тинчлик
Қалбимга кирган ҳис тўлғонтирарди.
Ўн саккиз ёшимда айланди бошим
Мени ишқ деган ҳис улғайтирарди.

Гулаган умримга чирой бахш этиб,
Ширин орзуларга йўлим бурарди
Йўлнинг ўртасида қайгадир кетиб,
Мени манзилимда кутиб турарди.

Соҳиллар поёни адоқсиз гўё,
Гўё кенгликларнинг нафаси чексиз.
Шу кенглик, соҳилнинг поёни аро
Кезишни истамам, бир ўзим ишқсиз.

БУГУН...

Кўзларим тубида нигоҳинг яшин,
Хаёллар кўнгила тинчлик бермайди.
Ёнимда йўқсан-у, хотиранг ширин
Ўзга хаёлларга ўрин бермайди.

Рашиқ қилиб титрарди юрак қурмағур,
Кипригим остида асрабман жонни
Энди неки бўлса менга барибир
Билмайин босибман чақир тиконни.

Ёлғон ваъдаларни берма, етар, бас.
Кўнглим озорингдан чекмоқда ситам.
Афсус, алданибман ишққа бўлиб маст.
Гулларинг қўлимда қолди бир тутам.

Биз юрган боғларда хазонлар хоким.
Алданган юракда ечилмас тугун.
Мен бошқа дунёман, сен бошқа олам,
Мен сенсиз яшашни ўргандим буғун!

Алишер НАЗАР

Шамолларга кўнгиш ёрасан

ОЖИЗ ОДАМ ҲАҚИДА

Бу одамга алам қилади,
Қаршисида мудом бир тилсим:
Нега унинг душмани йўқдир,
Нега унга қаршimas ҳеч ким?

Нега унга ҳасад қилишмас?
Ёки ҳеч ким келиб урмас дўқ?
Кўчалардан карвони ўтар,
Хурадиган бирорта ит йўқ!

Узун-узун режалар тузмас,
Уйқу қочмас олис тунлари.
Сочларида бирорта оқ йўқ,
Юрагида йўқ санчиқлари.

Алам қилар унга шуниси,
Ўтиб борар беғалва, бесас.
Қурашгиси келар унинг ҳам,
Лек арзирли ғаним топилмас.

* * *

Сизга нима бўлди, бунча бахтлисиз,
Нега бошингиздан баҳорлар кетмас?
Заминнинг фарзанди эмасмисиз ё,
Бунчалар юксаксиз, овоз ҳам етмас.

Бироқ ҳар парвознинг қайтажаги бор,
Қарзга олгансиз-ку ахир бу жонни!
Тутиб қолай деса бирор қўл етмас,
Шунча юксаклардан қулаш осонми?

ЁЛҒИЗЛИК

Ёлғизликдан жуда қўрқаман,
Ёлғизликда адолат йўқдир.
Кўзларингга тикилиб туриб,
Ҳақиқатни айтар бирма-бир.

Овутмоқчи бўласан ўзни,
Самоларга тикасан кўзинг.
Ўксиб-ўксиб йиғлагинг келар,
Негалигин билмайсан ўзинг.

Олисларга термуласан жим,
Шамолларга кўнгиш ёрасан.
Кетгинг келар боши олиб, бироқ
Бу бош билан қайга борасан.

Ҳеч нарсадан тўлмайди кўнглинг,
Юрагингни нимадир ўртар.
Юзларингда синиқ табассум,
Кулгуларинг йиғидан баттар.

Ёлғиз қолган одамга қийин,
Енгиб бўлмас сукунат юкин.
Ёлғиз қолган одам ҳаттоки,
Сен ҳақингда ўйлаши мумкин.

* * *

Ишонманг бу кўнгиш эртақларига,
Унда хиёнатнинг кўп нишонаси.
Шу маънос термулган нигоҳлар асли,
Қанча нигоҳларнинг оғриқхонаси.

Унинг юрагига ачинасиз сиз,
Кўнглингизни юлиб "ол" дейсиз - малҳам.
Аслида бу юрак бир мазорхона,
Битта лаҳадида ётибман мен ҳам.

* * *

Ортиқ севолмадим, мени кечиргин,
Гарчи қурбон этдим оқликларимни.
Энди ўртамизда тоғлар кўкарди,
Мен йиртиб ташладим оғриқларимни.

Сенсиз бугунларга ўрганиб қолдим,
Кўнглимни тарк этган у кунлар тафти.
Сени юрагимдан суғириб олдим,
Сенсиз ҳам тонг отиб, кун ботаяпти.

Муҳаббат сўзининг рангин унутдим,
Энди сўнги илинж тилайман сендан.
Фақат кўзларимга осилиб қолган,
Масрур кунларингни олиб кет мендан.

* * *

Сиздан кетиш қанчалар осон,
Кетиш мумкин бесадо, беиз.
Дунё қадар кетиш ҳам мумкин,
Кетиш мумкин ҳатто кўз ёшсиз.

Эрта учган турналар мисол,
Кетса бўлар мутлақо беғам.
Сиздан кетиш шунақа осон,
Кетолмайман шунинг учун ҳам.

* * *

Нега сизнинг бунча бошингиз эгик,
Саратон тафтида кўзларингиз — муз?
Айтинг-чи, қолдими бисотингизда,
Бирорта ҳайқириқ, бирор тирик сўз?

Ўрнингизга биров яшаётгандай,
Чиқиб кетолмайсиз нега бу издан?
Бунча тинч ухлайсиз тўшагингизда,
Чўчиб тушинг ахир, илтимос сиздан!

ИЛТИЖО

Қачон ерга йиқилиб тушдим,
Кўнглим бунча лат мани.
Рутубатли туманлар аро,
Йўлим қани, осмоним қани?

Юролмайман... билмам елкамга,
Бунча оғир нималар ортдим.
Ўзинг яқин келмасанг осмон,
Бўйнимгача заминга ботдим.

ТАВАЛЛОЛАР

Ҳар неки сўрадим, бердингу фақат...
Сен менга ўзимни жуда оз бердинг.
Яшаидек жазони берган Худойим,
Куйини бермасанг, нега соз бердинг?

* * *

Келдим... кетмоғимнинг нишонаси бу,
Кетар йўлларимни кўрсатгин, Жаббор!
Ўзим бу йўлларда бош урай десам,
На девор бор менда, на пешона бор.

* * *

Бўм-бўшман, кел, Ўзинг тўлғаз,
Кўксимга кир, кўнглимга киргин.
Тангерим, ахир яшашим учун
Йўқотишга нимадир бергин.

* * *

Шундайин дард берсанг, шундай ташиналик,
Дунёни бир қултум сув каби ютсам.

Ўзимга кирсамда сарҳадларимда,
Сени излавериб йўқолиб кетсам.

* * *

Кўлларим дуода, ҳовучим тўлмас,
Самон йўлларида ўлтираман жим.
Илҳақман, интизорман, лек имдод бўлмас,
Сабрим тўлиб борар, тўлмайди кўнглим.

* * *

Букун бозоримиз қизиб бородур,
Фаддор дунё биздан ўзиб бородур.
Рўёга харидор нафси баломиз,
Икки дунёмизни бузиб бородур.

* * *

Гоҳида сизмайди ёдимга ёдинг,
Бир оғриқ бошланар бағримда сим-сим.
Ахир Сенга қандай бахшида этай,
Ўзимга етмаган ўзимни, Тангерим?

* * *

Тўлиб бормоқдаман, тўкилмай туриб,
Аллоҳим, қалбимга наззора эт бир.
Ахир сахройингда ташина бир қулман,
Мусофирман, мусофирман, мусофир!

* * *

Чарчадим, назар сол бу йўллар аро,
Ўзимни йўқотдим, Сени йўқотдим.
Ишон, йўлсизликдан қийналмадим мен,
Йўлим кўплигидан қийналиб кетдим.

* * *

Умримни бесамар кунларга сотдим,
Бунда топганларим ҳаммаси — рўё.
Сенинг омонатинг асрай олмадим,
Қимматга тушди-ку менга бу дунё!

* * *

Кўнглимда йиғлайди минг йиллик фироқ,
Сен менга яқинсан, мен Сендан йироқ.
Саҳарларда туриб сасинг излайман,
Эй дўст, айрилиқдан бағрим минг қуроқ.

Гулнора РАҲМОН

ҲАЗРАТИ ОНА ҚИССАСИ

БАДИА

Энам Турон Аслон қизининг мукаррам хотирасига бағишлайман.

Қаҳрамонлик нима ўзи? Очарчилик, юпунлик, етимлик сингари ўқ билан отиб бўлмайдиган, қилич билан чопиб бўлмайдиган душманлардан голиб келиш қаҳрамонликми? Мана мен нималарга қодирман, кўриб қўйинглар, деб трактор ҳайдаб кетмаган, сьездларга депутат бўлмаган, аввал отанинг, сўнг эрнинг, умр тийрамоҳида эса ўғилнинг измидан чиқмаган аёл бирор асарнинг қаҳрамони бўлиши мумкинми? Энам, энагинам...

1939 йилда ўн саккиз ёшли Содиқ тоғам ҳарбий хизматга чақирилади. Йигитлар қишлоқдан чиқиб

кетаётганда ўн уч ёшли қизалоқ акасининг бўйнига осилиб йиглайди, акажон эсон-омон, хизмат қилиб тезроқ қайтинг, дейди.

— Э, энди сенга ака қаёқда, аканг энди қайтмайди, — дейди ёши каттароқ бир қиз.

Тоғамнинг хизмати тугаши арафасида уруш бошланади...

Уруш бошланиши билан қишлоқ аҳолисининг бугдой ва бошқа ҳамма дон-дунни фронт учун йилмайил изчил олиб кетила бошлайди.

Қимираган жон борки, бугдой экиш, ўстириш ва йигиб олишга сафарбар қилинади.

Турдикул тоғам сичқон-каламүшлар уясини ковлаб бир ҳовуч-икки ҳовучлаб топган бугдойини момом (мен

кўрмаганман) яргучоқда янчиб, пидана-исмалоқ борингки, бирор бир ўт-ўлан қўшиб қориб, қотирмоч қилади, ярмини икки тоғамга беради, ярмини баҳоркорга қизига жўнатиб туради, меҳнати оғир ҳолдан тойиб, йиқилиб қолмасин деб.

Алқисса, ярим оч, ярим яланғоч, жонини жабборга бериб меҳнат қилаётган қишлоқ аҳли урушнинг сўнгиги етади. Бу пайтга келиб энам ўн етти, Турдиқул тоғам ўн ёшга, кичик тоғам Бердиқул уч ёшга кирган бўладилар. Шу йили аввал момом, кейин бувам вафот этдилар. Кейинчалик энам момомнинг ҳам, бобомнинг ҳам ҳолсизланиб узоқ ётганини кўп эслайди. Мен эсам энамнинг баҳоркорга бериб юборилган қотирмочини ҳам бир бўлакқинасини емай, авайлаб укаларига қайтариб олиб келганлари ҳақидаги ҳикояларини эсласам, момом билан бувам очликдан дунёдан ўтганларини тахмин қиламан.

Ота-онаси дунёдан ўтгач, энам ва укалари тоғалари Нурмурад бувамининг қўлларида қолишади...

Энам, энагинам... қабрингиз тупроқларини силайман... Кўз ўнгимда мунгайиб, ҳадиксирабгина қараб турган хокисор нигоҳингиз жонланади.

Горбачёв қайта қуриш сиёсатининг охириги йиллари эди. Нон кун сайин, ҳафта сайин қимматлай бошлади. Ўша пайтлари энам бизникида турар, ўғлимга қарарди, мен ишга чиқа бошлаган эдим. Энам яқинимиздаги озиқ-овқат дўконидан ҳар куни беш-олтита буханка нон олиб келиб қуришиб қўя бошлади. Нон шу зайлда қимматлашаверса, очарчилик бошланади, деб жуда кўрқди. Очарчилик нималигини бошидан ўтган одам билади, шекилли, мен энамга бўлди, энди бошқа нон олманг дея олмадим.

Хафа қилиб қўйишдан кўрқдим. Ошхона ва балконда қотирилган буханка нон бир неча қоп бўлиб кетди. Энам қишлоққа жўнаб кетганида нонларни эҳтиёт қилишни қайта-қайта тайинлади.

Сўнг мен энам билан дугона бўлиб қолган сутчи холанинг уйига бир неча кун қотган нон ташидим.

Энам, энагинам...

Уруш тугагач, қишлоқдан кетган йигитларнинг тўқсон фоизи қайтмайди. Шу жумладан Содиқ тоғам ҳам. Энам тоғамнинг Сталинградда жанг қиляпмиз деб ёзган хатини узоқ йиллар асраб юрди.

Тоғамни ҳарбийдан қайтмайди, деб "башорат" қилган момо ҳамон ҳаёт...

Урушдан кейинги йилларда қишлоқларга овозсиз кўчма кино олиб келиб кўрсатиш расм бўла бошлайди.

Иттифоқо, ҳужжатли фильмда қишлоқ аҳли ўзларининг урушдан қайтмаган ҳамюртларини кўриб қоладилар.

Етмишинчи йилларда телевизор йўқ хонадон қолмади, ҳисоб. Энам то ўзимиз ҳам телевизор олмагунимизча, баъзан фалончилар ҳам телевизор олибди деб энтикиб қолар, отамга илтижо билан термуларди.

Кейин биз ҳам олдик. Совет даври телевидениесининг асосий мавзуси Ватан уруши эди, десам ёлгон бўлмас. Энам уруш ҳақидаги бадиий фильмга ҳам, ҳужжатли фильмга ҳам умид билан, илнж билан охиригача қарарди, акам кўриниб қолармикан деб. Биз эса донолик қилардик: эна, бу бадиий фильм! Буниси ҳужжатли.. Энам бу икки фильм ўртасидаги фарқни тушунишни истамасди, то умрининг охиригача ҳам уруш ҳақидаги кинолардан акасининг дийдорини излади.

Урушдан кейинги оғир тикланиш йилларида Нурмурад тоға-бувамининг қўлида қолган уч етим ўсиб-улғая бошлайди. Қишлоқда ўша уруш давридаги

оғир меҳнат давом этади. Нурмурад бобомиз рўзғори ҳам катта бўлган. Бу хонадонга ҳам эл бошига тушган қийинчиликлар бегона бўлмаган.

Бу иймонли-инсофли, ўқимишли тоға-бувамининг мактабда бир неча фандан, жумладан адабиётдан ҳам дарс берганлар. Урушдан кейинги йиллар у киши фарзандларига қилган тўйларига бир неча қорамол тўёнага тушади ва бу молларни анча катта бўлиб қолган Турдиқул тоғамга етаклашиб бозорга жўнатадилар. Тайинлаган нархга молларни сотиб, бозордан қайтаётган тоғамиздан йўлда пулни номаълум кимсалар тортиб оладилар.

Тоғам пулни йўқотганидан жуда кўрқди. Опасига энди тоғамга нима дейман, уйдан қочиб кетсамми, дейди. Тоға-бувамининг анчагина қаттиққўл ҳам бўлганлар, бу воқеани у киши қандай қабул қилишини олдиндан билиш мушкул бўлган шекилли, опа-укалар қаттиқ ташвишда қолишади.

Аммо энам воқеа қандай бўлган бўлса шундай айтиб бер, қочсанг пулни ҳам олиб қочмаганинга ким ишонади, деб, тоғамни уйдан кетишига йўл қўймайди. Воқеани эшитган тоға-бувамининг фарзандларим ва шу сағирнинг боши-кўзидан садақа қилдим, илоҳо омин деб юзларига фотиҳа тортиб қўя қоладилар. Ва бу воқеа учун ўшанда ҳам, кейин ҳам тоғамни койимайдилар.

Ўзига берилган бир бурда нонни укаларига илиниб ўрганган энам, уларга бир умр қайишиб яшади. Тоғаларимнинг сурув-сурув қўйлари яйловларни эгаллаб, ўзларига тўқ бўлиб кетганда ҳам шугинани Турдиқулнинг болаларига олиб боради, бутганини Бердиқулга оборай... бўлди.

Мен олдинлари бу қабристон атрофидаги далалар, жийдазорларни чизишга кўп келардим.

Отам дунёдан ўтгандан кейин қабри бошига ўзим билган бир-икки сурани ўқиб фотиҳа қилишга кирар эдим. Аммо қабристон менга ҳеч қачон бу қадар азиз бўлмаган эди. Энди қамишлари-ю, ўт-ўланлари билан тўтиё. Энажон, мен келдим, дейман, узоқ хабар ололмадим, қандай ётибсиз, дейман. Энажон, дейман, Сизга айтадиган гапларим кўп... дейман.

Узоқда қабристон этагидан ўтаётган аёлга кўзим тушади. Худди энам қабрлар оралаб кетаётгандай...

Энам йигирма ёшга кирганда тоғалари турмушга берадилар. Энам келин бўлиб тушган пахтачилик колхозининг билан туғилиб ўсган Зартепа қишлоғининг ораси ўн беш-ўн олти километр келади.

Кўп ўтмай колхоз раиси куёв йигитни шаҳарга ўқишга жўнатади. Баланд бўйли, келишган йигит шаҳардаги "замонавий" қизларнинг назарига тушиб қолади. Акамиз дунёга келганда, отаси ўқишдан янги хотин олиб қайтади.

Энам ҳовли этагидаги уйчада қайнонаси билан бирга яшашга рухсат сўрайди. Эр биринчи хотинини кетгизгиси келмайди. Аммо, оғироёқ иккинчи хотин оёқ тираб туриб олади.

Энам акамни бағрига босиб тоғасининг рўзғорига қайтади. Ер ҳайдаш, бугдой экиш, ўриш аввалгидай бошланади. Куёв йигитни ўқишга жўнатган одам энамни ўзига иккинчи хотинликка сўраб кетма-кет совчи жўната бошлайди. Рўзгор бузилишининг асл айбдорини фаҳмлаган тоға-бувамининг бу одамнинг остона ҳатлаб ўтишига ҳам йўл қўймайди.

Энам акамни ўзи билан бирга далага ишга олиб юради. Бугдой ўриб-ўриб илгарилаб боради, югуриб келиб акамни кўтариб олиб кетади... яна...

Куннинг иссиғида рўмолидан акамга неча бор чайла ясайди...

Эмизади, бўлса нон, бўлмаса бугдой чайнаб беради. Кечалари далада камзулига ўраб, олиб ётади. У пайтлари далада ётиб қолиб ишлар эдик, деб айтиб беради энам.

Бир куни қаттиқ чарчаган энам, ухлаб ётганида бағридан акамнинг думалаб кетганини сезмай қолади. Аксига олиб, ўша куни ой ҳам чиқмаган экан, деб эслайди энам. Туни билан пайпаслаб, эмаклаб боласини излайди. Тонг ёришганда топади. Битта чуқурчага тушиб кетиб, ухлаб қолибди, дейди энам кулимсираб. Энам ҳозир кулимсирайди. Олдин айтиб берганларида ҳам жилмайгандир. Аммо мен бийдай далада ярим тунда эмаклаб боласини қидираётган гамбода аёлни тасаввур қилиб дод дегим келади. Ўшанда гоҳ-гоҳ узоқлардан бўриларнинг увиллаганлари эшитилиб қоларди, ҳар хил хаёлга бориб, жуда кўрққанман, дейди энам.

Шундан кейин энам бир-икки марта акамни уйда, тоғамнинг рўзғорига аёлларга қолдиради.

Аммо бу ҳам кўпга бормайди, ҳеч ким болага қараб ўтиришга рози бўлмайди.

Энам акамни кўтариб қайнонасининг олдига келади...

Хуллас, энамнинг "оналик бахти"да янги саҳифа очилади. Бугдой ўримининг авж палласида катталар томонидан белгиланган нормани энам тушгача бажаради. Сўнг Зартепа адрларидан пахтачилик колхозини томонга елади. Кун ботганда қайнонасининг кулбасига боғ томондан кириб келади, (қундош кўрмасин) акамни бағрига босиб, олиб ётади, эмизади, тонгда яна йўлга чиқади.

Қабристон ўрталаб ўтади, айланиб ўтса кечга қолади. Тушгача йўл юриб, пешиндан кечгача нормани бажаради. Сўнг далада қишлоқнинг қиз-жувонлари билан тунайдди, эрталаб иш, тушдан кейин яна йўлга тушади...

Шу зайлда энам боласини бағрига босиб, дийдорига тўйиш учун қунора ўттиз километр йўл босади... Юравериб товонимга янтоқнинг тикани тўлиб кетарди. Баъзан тикани териб ташлашга вақтим бўлмасди, деб эслайди энам. Акам уч ёшга тўлганда энамга совчи келади. Тоға-бувам талабгорни яхши таниса-да, рози бўлмайди. Туронжон менга жиян эмас, ўзимнинг қизим. Хотин устига хотин қилиб беролмайман, дейди. Кейин совчиликка отамнинг жуфти ҳалоли Ширин — катта энамнинг ўзи қатнай бошлади. Кундошлик қилмайман, бир майизни бўлиб ейман, болаларини катта қилишаман, рози бўлинг деб туриб олади.

Катта энам Ширин билан отамнинг бир-биридан дилбар беш қизи ва биттагина ўғиллари бўлган. Ўғил икки ёшида бахтсиз ҳодиса туфайли дунёдан ўтади. Эр-хотин мунгайибгина қоладилар.

Кунлардан бирида қўшнининг ўғли опаларимдан бирини уриб йиғлатади. Ширин энам қизининг ёнини олиб, кўчага чиқади; ҳой фалончи, болангга қарасанг бўлмайдим, қизимнинг бурнини қонатибди, дейди.

— Ҳо, ажаб, ўғил туғиб қўйгин-да, ўғлинг келиб қизингни ўчини олсин, — дейди қўшни хотин.

Катта энам ўз эрини уйлантириб бўлса ҳам ўғил кўришга аҳд қилади. Нурмурод бобом узатишга рози бўлганида энам йигирма уч-йигирма тўрт ёшларда, отам эса эллик тўрт ёшда бўлган. Ҳақиқатан ҳам Ширин энам билан ўзимнинг энам узоқ йиллар бир-бирларини ҳурматини жойига қўйиб яшадилар. Отам билан катта энам (бундан буёғига энамнинг кундошини катта энам деб ёзаман) энам тукқач, опамнинг исмини яхши ниётда Умид деб қўйишади. Унинг исми мактабга боргач Умида қилиб тўғриланади. Кейин узоқ қутилган ўғил Шариф акам дунёга келади. Отам олтмиш ёшга кирганда мен ёруғ дунё юзини кўраман. Қаторасига ўғил қутган

отамнинг ҳафсаласи пир бўлади. Мендан кейин Латиф укам туғилади. Отамнинг кайфияти анча кўтарилади.

Кейин Ҳасан-Ҳусан укаларим, Юсуфжон ва Муҳаммадризолар дунёга келади.

То ўғил кўргунча қизларининг исмини Анвар(а), Ўғил(ой), Омон(гул) қўйиб келган отам ўғиллик бойвачча бўлиб керилиб қолади. Юсуф укам дунёга келганида энамни тугруқхонадан олиб келиш эсидан чиқиб кетади. Энам укамни йўрақлатиб, ўзи кириб келганида, балнисада кўп қолиб кетдинг, ўзинг келавермайсанми, биров бориши шартми, деб қойийди...

Муҳаммадризо укам туғилганда ҳам шунга ўхшаш ҳол рўй беради.

Отам ҳақида ҳам икки оғиз сўз.

Отам ўн тўққизинчи аср ниҳоясига етишига уч йил қолганда дунёга келган. Энамнинг айтишича, ота авлодимиз ҳазрати Баҳовуддин Нақшбанд падарининг биродари, яъни акасиғами-укасиғами бориб тақалади. Бобларимиз барчаси ислом илми ва маданиятидан яхши хабардор бўлишган. Отамнинг отаси Ҳамро бобомиз фарзандлари замонавий билим олишига ҳам рағбат кўрсатган шекилли, отам араб имлосидан ташқари кирилл ва лотин алифбосини ҳам билган. Отам ўн тўрт ёшида ўн бир ёшли Унсиной исмли қизга уйлантирилган. Аммо бу қиз кўп ўтмай бетоб бўлиб дунёдан ўтган. Йигирма ёшида ўн тўрт ёшли Ширин исмли қизга уйлантиришган.

Шу йили октябр тўнтариши содир бўлган.

Ўзбекистон ҳудудида шўро тизими ўрнатилган пайтлари отам йигирма тўрт ёшда бўлган. Отам ота-қасби уй қурувчи уста ҳунари билан ажабтовур яшаган. Ўзига бек, ўзига хон бўлиб, кимнингдир қўли остида ишлашни ёқтирмаган. Ашаддий овчи бўлган. Отда юришни катта энамга ҳам ўргатиб, овга чиққанда доим ўзи билан олиб юрган. Аммо шўро ҳукумати одамлари қанча ваз-қорсон кўрсатмасин, отамни ишга киришга мажбур қилишган. Отам маҳаллий бошқарув тизимларида ёзув-чилов ишлари бўйича масъул бўлган. Отамнинг "кофир"ларга хизматга киргани миллий озодлик ҳаракати армияси одамларига, ўзимизга мактабларда ўргатилгани бўйича айтсак, босмачиларга маъқул келмаган.

Улар отам билан бир "гаплашиб" қўйиш учун тез-тез қидириб кела бошлашган. Бир гал улар тонг саҳар пайтида келишган. Момом чиқиб баланд овозда, ана болохонада ухлаб ётибди, олиб кетаверинглар дейди. То улар болохонага чиққунича отам от устига сакраб, шамол тезлигида ғойиб бўлган. Шунда отам момомдан хафа бўлади. Момом эса ўз хатти-ҳаракатини изоҳламаган.

Менимча, момом қутилмаган вазиятда ўзини йўқотиб қўймаган ва ўз ўғлининг нақадар чаққонлигини яхши билган ва шу йўл билан отамни ўз вақтида оқилона огоҳлантирган бўлса керак. Чунки отамнинг онаси билан босмачиларга "сотиб" юборишига сабаб бўладиган зиддияти бўлмаган. Отам энамга уйлангач, икки хотинли бой сифатида партия мажлисида муҳокама қилинади. Мол-мулки мусодара қилиниб, партия сафидан ўчирилади. Катта опаларимиз бизга доим меҳрибон бўлишган. Ҳозиргача ҳам шундай. Мени расомлик соҳасида ўқишга киришим учун, физика фанидан дарс берган устозим Муҳиддин ака Обидов мени ниҳоятда талантли, ўқиб келса ўзимиз мактабга ишга оламан, деб ваъда бериб отамнинг розилигини олиб берган бўлса, Анвара опам ўқишим даврида мени моддий томондан таъминлашни ўз зиммасига олган. Опаларим энамни ҳам жуда яхши кўрар эдилар. Ҳали отамнинг мол-мулки мусодара қилиниб рўзгор иккига бўлинмасидан олдин катта боғ

ҳовлида истиқомат қилинган. Отамнинг хизматида йигитлар ва бир неча чўри ҳам бўлиб Энамнинг айтишича бу чўрилар ҳам отамнинг яширин никоҳида бўлган.

Энам кечалари опаларимга Гўрўгли, Алпомиш, Кунтуғмиш сингари дostonларни айтиб берар, опаларим жон қулоғи билан тинглашар экан. Энамнинг хотираси жуда кучли эди. Бир марта эшитган нарсасини сўзма-сўз ёд оларди. Юқорида айтиб ўтган дostonларни мен ҳам энамдан эшитганман. Энам бу дostonлардаги шеърлий диалог ва монологларни ҳам ёд билар ва қўшиқ қилиб айтар эди.

Анвара опам катта бўлгач институтда ўқиб, адабиёт ўқитувчиси бўлиб келган. Ўзининг ҳам ҳеч қачон таҳририятларга берилмаган, чоп этилмаган юзлаб шеърлари бор. Опам энамга эҳ, опажон, шундай яхшисиз-ки, сизни отам нега олдинроқ олиб келмаган экан-а, дер экан. Партиядан ўчирилиши воқеасидан кейин отам қизларини шошилишч узата бошлайди. Ва мол-мулкнинг бир қисмини қизларига сеп қилиб беришга улгуради. Шундай қилиб энам отамга турмушга чиққандан кейин икки қиз ва етти ўғил кўради. (Икки ўғил гўдаклигидаёқ нобуд бўлган). Қолган беш ўғил эса эсли-хушли, меҳнаткаш йигитлар бўлиб ўсди.

Аммо бирортаси катта энам орзу қилганидай, кўчадан калтак еб, бурни қонаб келган опамнинг ўчини олгудек чапани йигит эмас.

Умида опам аввал медтехникумни қизил дипломга битирди, сўнг тиббиёт институтида ўқиди.

Бу пайтга келиб отамиз тўшақда ётиб қолган, энам отамни ёш болага қарагандай парваришлар эди. Опам бир неча жойда ишлаб, кечалари навбатчиликда туриб пул-мол йиғиб энам билан биргаликда ўғилларни уйлантиришга киришди.

Энамнинг биринчи турмушида дунёга келган катта акамиз Хўжамурод, ўн-ўн икки ёшларидаёқ биз

укаларини қидириб келган, бирга турмасак-да, жуда меҳрибон эди. Тўйларда транспорт масаласини ҳал қилиш харажатларининг бир қисмини кўтариш акамнинг зиммасига тушган. Энам ҳар тўйга бир-икки мол боққан. Аммо келинларнинг сепи доим опамнинг бўйнида бўлган. Шундай қилиб беш ўғил уйлантирилди, уйли-жойли қилинди. Фақат опам ҳар тўйдан олдин энсаси қоғиб "қадимгилар ҳадеб тугаверган экан-да", деб кўярди.

Энам бечора ўзини айбдордай ҳис қилиб, мунгайбгина қоларди.

Энам то умрининг сўнгги кунигача барчамизнинг хизматимизни қилди. Ишласак болаларимизга қаради, опам, акам укаларимнинг тахмон-тахмон кўрпа-кўрпачаларини қавиди ва умрбод болаларига ниманидир кам қилгандай қисилиб-қимтиниб яшади. Энамдан ҳеч қачон бирор бир касалланган тиш ёки тер ҳиди келмасди. Умри ўт-ўланнинг ичида ўтгани учунми, майсаларнинг ёки нон ёпса ёпган ноннинг ҳиди келарди.

Энам умрбод азоб ва изтироб ичида яшаб, ҳаёти қийинчиликлардан иборат бўлиб қолаётганини ўйламаган, доимо шукрона қилган фаришта аёл эди. Тўртта укам Афғонистонда уруш кетаётган бир пайтда ҳарбий хизматга чақирилди. Аммо бирортаси ҳам Худонинг қудрати билан Афғонистонга тушмади. Бу ҳол Оллоҳнинг Энамга кўрсатган марҳамати бўлса керак. Энам барчамизнинг тўю-томошамизни, хотиржам ҳаётимизни, фарзандларимизни кўрди.

Биз — олти ўғил ва икки қизнинг завол кўрмай униб-ўсиб, фарзандларимиз камолини кўриб хотиржам яшаётганимиз умри оғир меҳнат ва азоб-укубатлар аро кечган хоки-туробигача муқаддас азиза волидамнинг изтироблари эвазига Оллоҳ томонидан берилган мукофот деб биламан.

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Акбарали БОЙМИРЗАЕВ

Ахир қалбда соғинч учқуни

Яна ўша таниш кўчалар,
Сурхон сари элтади мени.
Ёруғ бўлар ҳатто кечалар,
Ахир қалбда соғинч учқуни.

Теваракка термулгум бот-бот,
Кўзларимда ҳаяжон, ҳадик.
Чиқармикан ўша паризод,
Йўлларимга эканми интиқ?

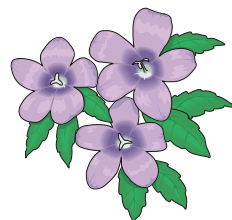
Ё йўлини айро солганми,
Унутганми ё мени мутлоқ.
Юрагида севги қолганми,
Ўйлаганда босарми титроқ?

Бундай бадбин хаёллар нечун,
Бас, бўлмайин шубҳа тутқуни.
Ғашликларни ёндирай тамом,
Ахир қалбда соғинч учқуни.

* * *

Аразлаб кетдингми, моҳитобоним,
Йўлингда сарғайди ранги сомоним.
Офтоб жилосида чехрангни чайгил,
Мен босган тупроғинг, баланд осмоним.

Ширин ёдинг билан дилгинам хаста,
Муҳаббат дард экан, ўзинг дармоним.
Юрамни умринга пайваста қилсам,
Тугаб битармиди орзу-армоним.

Насимхон РАҲМОН,
 филология фанлари доктори, профессор.
Исломжон ЁҚУБОВ,
 филология фанлари номзоди, доцент.

ЭЗГУЛИК ҚАРВОНИ

Айни кунларда умрининг 60 баҳорини қаршилаётган Қозоқбой Йўлдошевни ортиқча таъриф-тавсифлашга ҳожат йўқ. Дарҳақиқат, бу камтарин олим кейинги ўн-ўн беш йил давомида Ўзбекистоннинг барча гўшаларида филология фанлари номзоди, педагогика фанлари доктори, нафақат Ўзбекистон, балки Қозоғистон ва Қирғизистон (ўзбек тилидаги мактаблари) учун яратилган ўрта мактаб "Адабиёт" ўқув дарсликлари муаллифларидан бири сифатида, айни чоғда мустақиллик даври ўзбек адабиётининг жонқуяр синчиси тарзида танилди. Илмий-ижодий ва услубий йўналишининг шу нуқтаси уни XX аср ўзбек адабиётшунослари ва танқидчиларининг кейинги авлоди дейишга ҳам имкон беради.

Қозоқбой Йўлдошев 1949 йилнинг 9 майида Сирдарё вилояти Боёвут туманидаги Деҳқонобод қишлоғида, чўпон Бойбек Йўлдош ўғли хонадониди дунёга келди. Афсуски, жуда эрта ота-онасидан айрилиб етим қолди.

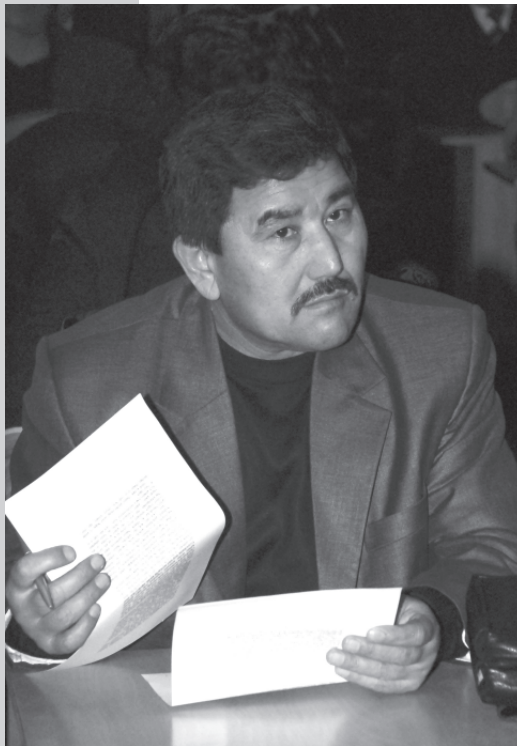
Қозоқбой ака умрбаёнида ўша кунларни эсларкан: "Мен уч ёшларимдан қариндошлар қўлида ўсдим. Олдин отамнинг акаси—катта отам қўлида бўлдим. 1956 йилдан оилали бўлишга улгурган катта опам Ҳанифа ва жезда (почча)миз Тирков Шералиев паноҳларига олишиб, институтни битирганимга қадар шу кишилар қўлида бўлдим", дейди.

Олим тилга олган институт — Фафур Гулом номидаги Сирдарё педагогика институти эди. Дарҳақиқат, у мазкур даргоҳни 1970 йилда имтиёзли диплом билан битириб чиқади. Шундай қилиб,

етимлик азоб-уқубатлари ортада қолади. Англашиладики, бошига тушган шўришлар, мураккабликлар, оғир турмуш тарзи унинг айрим тенгдошларига нисбатан эртарақ товланиши, чиниқишида муҳим омил бўлган. Шу тарзда мустақил ҳаётда ўз-ўзини ва ўз сўзини ҳимоя қилишга ўрганган йигитнинг ижтимоий турмушга аралашишдаги илк қадамлари ҳам бошланади.

Қозоқбой Йўлдошев институтни тамомлагач, узоқ йиллар мактабда муаллимлик қилди. Ҳатто, колхоз-совхоз маъмуриясида ҳам хизмат қилган кезлари бўлган. Лекин бу йигитни илм, адабиёт беҳад қизиқтирарди. Шу сабаб олий таълим даргоҳига қайтди. Бунинг натижаси ўлароқ, у филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун 1985 йилда "Ўзбек сатирик ҳикояларида характер тасвири эволюцияси" мавзусидаги диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилди. 1986-1992 йилларда Гулистон давлат университетида ўқитувчи, катта ўқитувчи, доцент, "Педагогика ва бошланғич таълим методикаси" кафедрасининг мудирини, Ўзбек филологияси факультети декани лавозимларида меҳнат қилди. 1992-1994 йиллар орасида эса илмий ходим сифатида ижодий фаолият билан шугулланди.

1994-1998 йилларда Қори Ниёзий номидаги илмий тадқиқот институтида бўлим мудирини, илмий ишлар бўйича директор ўринбосарини лавозимларида ишлаш билан бирга, педагогика соҳасида катта илмий-тадқиқот ишлари ҳам олиб борди. Бунинг натижаси ўлароқ, педагогика фанлари доктори

илмий даражасини олиш учун 1997 йилда "Янгича педагогик тафаккур ва умумтаълим мактабларида адабиёт ўқитишнинг илмий-методик асослари" мавзусидаги диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилди. 2000 йилда эса профессор илмий унвонида тасдиқланди. Унинг фаолияти 1998 йилдан бошлаб то ҳозирга қадар Ўзбекистон Миллий университетиде кечмоқда. 1998-2000 йиллар орасида бу катта даргоҳнинг Ўзбек филологияси факультети декани, 2000-2005 йилларда "Ҳозирги ўзбек адабиёти" кафедраси мудири, 2005 йилдан ҳозирга қадар "Матншунослик, миллий уйғониш даври ва ҳозирги ўзбек адабиёти" кафедрасининг профессори сифатида фаолият кўрсатиб келаяпти.

Қозоқбой Йўлдошев Тошкентда яшаган қисқа бир давр ораллигида педагог ва адабиётшунос сифатида 1991-1998 йиллар мобайнида янгиланган "Адабиёт" дарсликларини яратиш ишчи гуруҳи аъзоси, 1998-2005 йиллар орасида шу гуруҳ раҳбари бўлди. "Ўқитувчи китоби", "Адабий сабоқлар" каби қатор методик қўлланмалар муаллифи сифатида илмий-адабий жамоатчиликка фаол аралашди. Унинг "Алпомиш талқинлари" (Тошкент, "Маънавият" 2002) китобида "Алпомиш" достони бадиияти ва миллат маънавияти ҳақидаги фикр қарашлар ўз ифодасини топди. Муаллифнинг ўзбек халқ оғзаки ижодига бўлган қарашлари муносабат ва умумлашма хулосаларининг тамомила янгилиги, шаклланган илмий ижодий ёндошувлар тизимига ўзгача руҳ олиб киргани билан илмий адабий жамоатчиликда баҳс-мунозараларга сабаб бўлди. Муаллиф самимияти, содда ифода йўсини, айна пайтда қадим анъаналару азалий кадриятларни муҳаббат билан кескин ҳимоя қилиши китохонлар қалбига фикрий равшанлик олиб кирди.

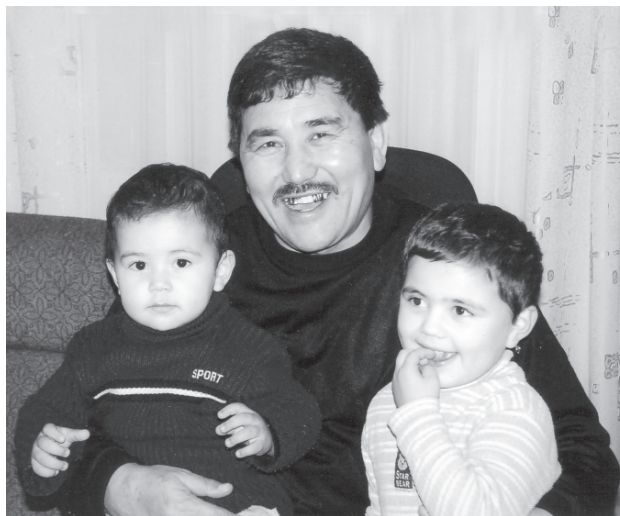
Достон матни замиридаги бадиий унсурлар ва тасвир ҳақиқатига миллат тарихи, турмуш тарзи ва руҳиятидан келиб чиқиб ўзимизга хос эстетик мезонлар асосида халқона ёндошув тамойили асарнинг ҳанузгача илганмаган кўплаб жиҳатларини кашф этиш имконини берди. Бир қарашда оддий туюлган деталлар ташувчи умумлашма маъноларни англаш, ҳиссий қабул қилиш сари ундади. Таъкидлаш лозимки, бадиий эҳтиёж ҳосиласи бўлган адабий ҳодисаларга ижтимоийлик қолиплари билан назар ташловчи айрим тадқиқотчилар дабдурустан Қозоқбой аканинг оҳорли қарашларини қабул қила олмадилар. Аслида мазкур тадқиқотда олим дунёга келибоқ йўқотган ва юрагидаги ўчмас армонга айланган яқинларига бўлган розларини, Қалдирғочойим ўлчовларига таяниб яшаган опаси Ҳанифаой қалбига солган муҳаббат жилваларини ҳам айнан шу тадқиқотида ғоятда маромига етказиб ифода эта олган эди.

Мустақилликнинг илк кунларидаёқ Қозоқбой Йўлдошев Б.Тўйчибоев, С.Шириновлар билан ҳамкорликда халқимиз шажараси ва тилини ўрганишда савобли ишга бош қўшди. Изланишларнинг самараси ўлароқ юзага келган "Туганмас бойлик булоғи" (Тошкент, "Ўқитувчи", 1991) рисолидаги фикр қарашлар узлуксиз тарзда

бойитиб борилди. Натижада Зомин туманида яшовчи аҳолининг шажара ва шевалари таснифи ҳамда уларнинг ўзига хос жиҳатлари ҳақидаги анча қўламли тадқиқот — Б.Тўйчибоев ва Қозоқбой Қашқирли қаламига мансуб "Зомин сўзлиги" (Тошкент, 2008) қомуси юзага келди. Қозоқбой Йўлдошнинг Жумабой Юсупов билан ҳамкорликда нашр қилдирган "Бадиий таҳлил асослари" (Урганч, 2008) ўқув қўлланмаси талаба ёшларнинг яқин ёрдамчисига айланди. Булардан ташқари, Қозоғистон Республикасидаги ўзбек мактабларининг 5-11 синфлари учун 9 та ўзбек адабиёти дарслиги, 9 та методик қўлланмалар, Қирғизистондаги ўзбек мактабларининг 6-синфи учун "Ўзбек адабиёти" дарслиги чоп этилди. Унинг "Ёниқ сўз" йирик асари бугунги адабий жараённинг энг долзарб масалалари тадқиқига бағишлангани, ижодкор шахсиятига эстетик жозибани очишга йўналтиргани билан эътиборни тортади. Адабиётшунослигимиздаги янги-янги тамойиллар яққол намоён бўлганлиги билан ажралиб туради.

Қозоқбой Йўлдошев кўплаб ёш олимларни тарбияшга ҳам алоҳида аҳамият бериб келмоқда. Унинг раҳбарлигида бир фан доктори, олти нафар фан номзоди тайёрланган ҳамда ўндан ортиқ тадқиқотчилар ижодий изланишларини давом эттирмоқда. Сермаҳсул олимнинг адабиёттанув илмига доир 129 номдаги иши, адабиёт ўқитиш методикаси илмига тегишли 130 нафар дарслик, методик қўлланма ва мақолалари, педагогиканинг умумий муаммоларига бағишланган 39 номдаги чиқармалари ва тилшуносликка доир ўндан ортиқ тадқиқотларининг умумий ҳажми 1200 босма табоқни ташкил этади. Унинг: "Ўтбошимнинг барча аъзолари адабиётчилар", деган иқрорида юқори мақомли оила соҳиби эканлигига ишора бор.

Қозоқбой Йўлдошев ўзбекона адабий қарашлар жиддий ўзгаришларни бошидан кечираётган, адабиётга соф эстетик воқелик сифатида қараш тамойили шаклланаётган 1990 йиллар бошида адабиёт аҳли диққатини бадиий сўзнинг ўзига қаратиб, эҳтиросли муносабатларни вазмин ва салмоқдор тадқиқотлар ҳисобига бартараф қила

бориш лозимлигини биринчилардан бўлиб англайди. Зотан ўша йиллардаёқ бадиий адабиётни қиёфаси ўзгарган замон ва соғлом тафаккур нуқтаи назаридан ўқиш, идрок этиш, тушуниш ва таҳлил этиш масаласи ўз ечимини кутаётган долзарб муаммолардан бири эди.

Бинобарин, адабиётшунос олимларимиз ва мунаққидларимизнинг ўз позицияларини белгилаб, таҳлил ва талқин тамойилларини аниқлаб олишга кириша бошлаганликлари — янгича тафаккур мароми пайдо бўлгани, илмий тадқиқотнинг мутлақо янги назарий асосларини шакллантириш зарурлиги англанидан гувоҳлик берарди. Бироқ мазкур англаш жараёни ёппасига содир бўлди, деб ўйлаш бирқадар соддалик бўлур эди. Адабиётни биринчи навбатда ижтимоий ҳодиса деб билган ва мурасасиз мунозараларга кўниккан айрим тадқиқотчилар умр бўйи таянган методологияларининг мутлақо яроқсиз эканлигини дабдурустан англай олмай қолдилар. Уларнинг бир хиллари адабий эстетик ҳодисаларга ҳануз ўжарлик билан эски қолиплар нуқтаи назаридан ёндошсалар, айримлари ўша 1992 йилдаёқ эскича ёзишни ишташмадигина эмас, балки янгича тафаккур маромини топа олмай, бир оз тин олишга мажбур бўлдилар. Чин адабиёт тақдири эса ёзувчиликни қисмат деб билганлар чекига тушди. Улар турлича табиат ва руҳият соҳиби бўлган одам боласининг тақдири, тафаккур дунёси, туйғу кечинмаларига хос яхши ва ёмон жиҳатларни образли тарзда кашф этишга киришдилар. Адабиётшунослик эса теран кузатишлар, илмий далиллар билан инсон образини социал мафкуравий қадрият эмас, балки оламни эстетик идрок қилиш ва ифодалаш талаблари асосида бадиий тафаккур юксакликларидан кўрилган жонли одам сифатида илғашга киришди.

Қ.Йўлдошев табиатига хос аломатлардан бири ёниқ ва кескин мушоҳада юритишдир. У адабиёт ишини касб эмас, ҳунар эмас, балки қисмат деб биладиган куюнчак тадқиқотчи. Адабий ҳодисалардан тўғри ва асосли умумлашма фикр-хулосалар чиқарадиган, айти пайтда нигилистик тенденцияларга, носоғлом йўналишларга кескин қарши чиқа оладиган олим. У энг аввало ижодкорлар руҳиятидаги, бадиий тафаккуридаги ўзига хос юксакликни кенг ва теран бир йўсинда англаш, образли тафаккур тарзи ва бадиият оламига эътибор қаратишга интилади. Адабиётшунослик ва адабий танқидчилик ҳам турлича қарашлар, илмий тафаккурлар кураши майдони эканлигини яхши англаган Қозоқбой ака ўз фикр-қарашларининг қизгин баҳс-мунозараларга сабаб бўлишини билса-да, ҳақиқатга садоқат борасидаги жасорати боис чўчиб ўтирмайди.

Бадиий адабиётимизнинг пайдо бўлиш манбалари ва омилларини атрофлича кенг ҳамда теран бир йўсинда аниқлаш, ўзига хос шаклланишу тараққиётини бадиият мезонлари замирида чуқур илмий тафаккур қудрати ила кўрсатиш йўлидан боради. Бошқачароқ айтганда, соф миллий эстетик ҳодиса тўғрисидаги ўлчамларимиз миллий бўлсагина

изоҳларимиз ҳам тўғри бўлади,—деб ҳисоблайди. Тадқиқотчи умумжаҳон адабиётига хос типологик ҳодисалар мавжудлигини инкор этмаган ҳолда, юқоридаги концепция асосда миллий адабиёт назариясининг асосларини ишлаб чиқиш, адабий материалларга муносабат билдириш, жинс, тур, жанр сингари тушунчаларни муайянлаштириш, асар бадииятини ўрганишнинг муайян мезонларини белгилашга интилади.

Олим истиқлол даври адабиётининг ижтимоий-маънавий ва ўзга белгиларига хос хусусиятлар ҳақида гапирганида халқ психологияси, дунёни идрок этиш, тушуниш ва тушунтириш тарзида аввалги бир неча ўн йилликларга нисбатан ниҳоятда катта ўзгаришлар содир бўлганлигини назарда тутди. Жамият ва бадиий адабиётнинг ўзаро муносабати ҳақида мушоҳада юритганда эса амалдаги асосий масала Аллоҳ ва Одам муносабати эканлигига алоҳида ургу беради. Бу ўринда Қозоқбой ака асл адабиёт ўз яратилган даврига нисбатан бир қадар илдамроқ бўлиши лозимлигини назарда тутди. Ижтимоий тафаккурдаги ўзгаришларни сарҳисоб қилишга, унинг устивор жиҳатларига хос хусусиятларни умумлаштириш, истиқлол адабиётига хос туб сифат ўзгаришларни кўрсатишга интилади.

Қозоқбой ака истиқлол адабиётини инсон бош қадриятга айлангани, одам боласининг мавқеи кўтарилгани, тасвир жараёнида унинг туйғу-сезимлари, фикр-ўйлар оқимида эътибор ҳар қачонгидан-да ортганлигидан мамнунлигини яшира олмайди. Зотан у бугун жўнликдан қутулиб, чин маъноси-ла муқаррам зотга айланган, ўзини таний бошлаган мураккаб яратиқни рўй-рост акс эттиришдек соғлом тамойилдан миллий адабиётимизнинг бир вакили, тадқиқотчи олим ўлароқ, астойдил мамнун бўлишга тўла ҳақлидир. Шунинг учун ҳам у давр мафкурасига иллюстрация бўлган асарларнинг бадиият синовларига бардош беролмаган лигини алоҳида таъкидлайди. Умуман эса, нозик кузатувчи мунаққид сифатида ҳукмрон гоё ва мафкурадан ижодкор ирода йўналишига мутаносиб индивидуал қарашларни кескин

фарқлайди. Демакки, санъатнинг қадимий восита ва йўлларини улуглаш баробарида, адабиётда фикр-мулоҳазакорлик ва мантиқий теранлик бўлишини ҳам ёқлайди. Асл адабиётни муаммолар кўламига қараб эмас, балки бадиий умри ва санъат мезонларига нечоғлик мувофиқлигига кўра баҳолаш лозимлиги концепциясини илгари суради. Айнан шу нуқтада биз олимни туйғулари нозик, хаёлотли баланд, руҳий нигоҳи ўткир, давр адабиётига хос ботиний жозиба сирларини ўз вақтида англовчи интеллект сифатида кашф этамиз.

Қадимий анъаналаримизга хос санъат мезонларига кўра Шарқ адабиёти минг йиллар давомида нозик қочиримлар, гўзал туйғу-кечинмалар, фавқулодда муболағаларга йўрилганлиги олимнинг диққат марказида туради. Айни пайтда у алоҳида шахсга ҳатто жамият бахт-саодати йўлида ҳам қурбон қилиниши мумкин бўлмаган улуг қадрият деб қарайди. Одам боласини билиб бўлмайдиган ғайри ҳиссий оламнинг вакили ўлароқ эркин, айни пайтда ҳодисалар оламига боғланган вужуд сифатида эътиқод кишиси деб билади. Бадиий адабиётни реал мавжудликни эмас, балки идеални тасвирлагани учун санъатнинг олий тури деб ҳисоблайди. Санъатнинг вазифаси масаласида олим: гўзалликни англаш, бадиий тил, сўз ўйинлари, эпитетлар, кўчим, синтактик шакллар, бадиий образга эса поэтик воситалар, композицияда нутқнинг жойлашиш тартиби, синтактик параллелизмлар ҳамда такрорларни кузатиш каби Фарб эстетикаси тамойилларини ҳам яхши ўзлаштирган. Шунинг учун ҳам битикларнинг савиясини оламда ахлоқий тартиб устиворлигига эътиқод қилган миллат кишиси ҳиссий ва фикрий олами қайтарзда поэтик ифода этилиши нуқтаи назаридан баҳолашда Шарқу Фарб эстетикасининг етакчи тамойилларидан фойдаланади.

Юқорида айтилган фикр-мулоҳазалардан табиий равишда Қозоқбой Йўлдошевнинг мустақиллик даври ўзбек адабиётшунослиги, тилшунослиги, педагогикаси ва методика илмининг анча етук авлодига мансуб олимлиги аён бўлади. Унинг самимиятга тўла жўшқин қалби амри билан битилган фикр-қарашлари тафти ва таровати бизни ҳаммиша мунозарага чорлайди. Зотан чинакам илм бу нафақат ҳақиқат учун кураш, балки олимнинг ўз табиатини имкон қадар тўлароқ намоеън этиш майдони ҳамдир. Сўзимиз ниҳоясида бадиий сўз моҳиятидан ҳайрат туйғувчи миллатимиз фидойи зиёлиси Қозоқбой Йўлдошевнинг эзгулик карвони олис манзилларга бешикаст етиб боришига тилакдош эканлигимизни изҳор этамиз.

Бекжон БОЛИБОВ,
Жиззах туманидаги
13-мактаб ўқувчиси

Қадрдоним қишлоғим...

НИЯТИМ

*Ниятим шу: доимо
Ҳамма соғ-омон бўлсин.
Гуллаб-яшнасин дунё,
Юртим фаровон бўлсин.*

*Осмонимиз кенг, тиниқ,
Унда қуёш, ой бўлсин.
Элимда мудом тинчлик,
Ҳар фуқаро бой бўлсин.*

*Мева-чева гарқ пишиб,
Омбор галлага тўлсин.
Буюк аждодларимнинг
Рухлари ҳам шод бўлсин.*

ҚИШЛОғИМ

*Чўл эмас, бўстон асли,
Тараққиёт ёр бўлди.
Асалдир ўриклари,
Қанд-шакар бекор бўлди.*

*Қишлоғимнинг хуснига
Кўз тегмасин сира ҳам.
Обод кўчаларига
Қанча мақтов айтсам кам.*

*Ям-яшил ўтлоғида
Болалар қувнар-яйрап.
Жаннатмонанд боғида
Қушлар шодумон сайрап.*

*Менинг бахтим, шодлигим,
Қувонч тўла ошеним.
Ҳеч туганмас ғурурим,
Қадрдоним қишлоғим...*

Ҳаёт ШОДМОН

Соғинида кўради ошиқ дунёни

ДАСТИЁР

Хўроз турса
 Уйқулари очилиб —
 Донни кўради
 Кўкда ётган сочилиб.
 Товуқларин уйғотгунча Субҳидам —
 Осмонини кўяр тезда сунуриб.

Оқартириб,
 Тандирга сув сепди —
 Қуёш деган
 Битта қулча ёпади.
 Дастёрим
 Дея сўнгра хўрозни —
 Тоғларидан
 Қизартириб ўпади...

ИҚРОР

Шеърларимдан изламанг ўкинч,
 Туйғуларнинг рангидан низо.
 Бу кўнгилдан битилган соғинч —
 Сизга йўллаб, чекилган имзо.

Ишққа асир тушгандан бери,
 Исмингизни такрорлар халос.
 Қаршингизда мумдайн эриб,
 Сизга оғиз боғлангани рост.

Сатрлар ҳам эмас сипойи,
 Жимжимадан йироқлиги бор.
 Эгасидек содда, тўпори —
 Жайдари сўз сиёқлиги бор.

Ҳайрон қолманг ўжарлигига,
 Тарбияси ўзи шунақа.
 Чора кўрманг қайсарлигига,
 Юраберсин йиртилган ёқа.

Айтганини қилмай қўймаган,
 Аросатга кўниши қийин.
 Йўқнинг кўзин сира ўймаган,
 Эгилмайди бироқ атайин.

Ким ҳам бера олади таскин,
 Ҳақдангина кутганга шафқат.
 Юрагида йўқ ҳасад ё кин,
 Сезимларга қилмас хиёнат.

Оқ қоғозга тўккани — иқро,
 Шеър ёзмоқдан ахир не мурод?
 Зори бору зўри йўқ зинҳор —
 Сўйса чиндан суяр умрбод...

УНВИЗ ҚЎШИҚ

Бешиқда сотилди қиз,
 Қисмати бозор бўлди.
 Чимилдиқда чиқди жон —
 Кўргани озор бўлди.

Умри ўтди ҳижронда,
 Тўкди кўздан ёшини.
 Ичолмади армонда —
 Ўзи суйган ошини.

Болаларнинг отаси —
 Ола хуржун бўйнида.
 Болаларнинг онаси —
 Кампир бўлди қўйнида.

Оёқ-қўли боғланган,
 Тушовин ечолмади.
 Оқ фотиҳа ҳурмати —
 Тақдирдан кечолади.

Гул бўлсин-ей, гул бўлсин,
 Гул бўлмаса — кул бўлсин.

Ҳар ким кўнгил бергани —
 Суйганига қул бўлсин...

БИГАНИМ

Кимлар ўтди бу Сайхундан туяда,
 Кимлар ўтди ялангоёқ, пиёда,
 Кимлар мискин, кимлар умри зиёда —
 Билса, ёлғиз холис Оллоҳ билади,
 Билса, савоб ила гуноҳ билади...

Баъзан тиниқ, баъзан лойқа оқди сув,
 Кўним топди қанча тўғри, қанча қув,
 Кимлар келиб тикмадилар чодир, туг —
 Остонасин сунурганлар билади,
 Тузлиғига тупурганлар билади.

Искандардай хоқонлардан сўрайми,
 Жангу жадал, суронлардан сўрайми,
 Ё Тўраси — Сулаймондан сўрайми —
 Билса, қўли очиқ кетган билади,
 Билса, қўриқ очиб кетган билади...

Мен билганим тарозиди палла бор,
 Ҳар бир бошида бир кафанлик салла бор,
 Токи, азон бирла айтар алла бор —
 Кўжайингни куйдирган ор билади,
 Ўлан тўшак — Ватани бор билади.

Қилар бўлсанг эзуликка ибодат,
 Ҳаёт бўлар Шодмонликдан иборат.
 Иймондандир кўнгил қурган иморат —
 Шу кўнгилга қараганинг қолади,
 Юрт корига яраганинг қолади.

ОШИҚ

Ошиқнинг ҳolidан сўраманг таъриф,
 Ошиққа ошиқдир ошиқча савол.
 Вужудин ўртайди илоҳий ташириф —
 Ошуфта кўнгилга сўз келар малол.

Ошиқнинг ҳолидан олмангиз хабар,
Хаёл сарҳадидир унинг ошёни.
Висол огушига тараддуд, сафар —
Соғинчда кўради ошиқ дунёни.

Ҳар мудом ошиққа интизор ондир,
Ҳар лаҳза нигоҳин кўкка қаратган.
Телба ошиқликдан ҳаёт шодмондир —
Оламни дерлар Хақ ишқдан яратган.

АЙ, АРМОН...

Менга қисмат юклаган тошга
Елкадошсиз нега, ай, армон.
Телбаликни солган бу бошга —
Ёлғиз, кўнгил берар-ку фармон.

Дард дегулик сўзман, қасида —
Орзулари сарсон, саргардон.
Исён қилган кузман аслида —
Ҳукм кутган фақат баҳордан.

Сизга не дил — сиёҳламайсиз,
Ўкинч ўксиб топмаса қадр.
Қайта-қайта варақламайсиз,
Ёқангиздан олмайди сатр...

МЕЗОН

Ёзи билан қилт этмаган барг,
Ярим тунда жунжикиб қолди.
Тонг озонда муздек шаббода —
Япроқларни қўрқувга солди...

Сесканар боғ совуқ хабардан,
Миш-мишлар тез айланар ростга.
Ваҳимада умри хазонлар —
Оёқ ости бўлар бир пасда...

Елкасини қисади боғбон,
Супургисин боғлайди шошиб.
Уйқусидан адашган Мезон
Етиб келар инга чалкашиб...

ҚАЛАМ

Тутун тўла ўпкалари,
Тун ётолмас хотиржам.
Оғриб кетар кўкраклари,
Азоб чекар кўнгли ҳам.

Қишлоғини соғинади —
Энг мусаффо оламни.
Иложи йўқ ... сиғинади —
Кўзи қиймас қаламни.

Қалам эса — қуруқ суяк,
Қолса, сатр қолар дер.
Қон йиғлайди муштдек юрак —
Ўз бошини ўзи ер...

СИРДАРЁ

Шамоллари тутқин бўлмаган,
Кўриб, кўнглинг тўйиб, кўзинг тўймаган,
Чўлинг, чўл бўлганда ҳам Мирза аталган —
Сулаймон эгаси, Ҳалима бекаси,
Қозоқбой синчиси бўлган Сайхуннинг —
Сирга соҳиллари туташган даштнинг,
Нон ботириб жеган гаитнинг,
Беткайи — товли, терскайи — жайловли
Элибой боласиман!
Довиям бор, ёвиям бор, совиям бор —
Савалашадиган, тўбалашадиган, мушлайдиганам,
Бурни қон — кўнглини хушлайдиганам,
Оманлашадиган, тўрлашадиган, ўрлашадиган...
Тўппи тор келганда — Аблахдала,
Отамни нобуд қилган — Қатлдада,
Энамни тул қолдирган — Бадбахтдала,
Яна қанчалар отилганда,
Яна қанчалар сотилганда,
Қанча-қанча худойи ошлари тортилганда,
Кимгадир,
Шуям тўйдаи кўринган, тўрт томони қибладанман!

Ҳали, бундаги ғам-ўйларнинг
Бари тўйинчаги чечилмаган.
Билсанг — билганиндай фикр қил,
Билмасанг, қулоғинга ил
Тундан қолма, кўндан қолма.
Хоҳла кул, бақир, чақир, биров индамайди,
Кўлини бигиз қилмайди!
Шундай — дунёни ўзиники билгичман,
Айтганини қилгичман.
Жилбошининг гўжасини қўмсаган,
Жерди тирноқлаб исинган,
Хушомаддан қисинган,
Навкарлари бор, давкарлари бор,
Жерга жонтақдан узун томир отган,
Тунди турткилаб, кунди ўйғотган,
Тонглайини меҳнат кўтарган—
Ғажирман-е, ўрман-е
Мен ҳаммадан зўрман-е!
Дойраман,
Сирли дойра — Сирдарёман!
Додман-е, Ҳаётман-е, Шодман-е!

Исломбек МАННОПОВ,
Фар ДУ ўқитувчиси.

ЯССАВИЙ ВА ҲУВАЙДО

Хожа Аҳмад Яссавий ижодидан таъсирланган шоирларнинг сафи жуда кенг. Уларни икки гуруҳга ажратиш мумкин. Биринчиси, бевосита "Девони ҳикмат" руҳи, услуби, шамойилида Яссавийга эргашиб Яссавийна ҳикмат айтган ижодкорлар. Ана шу гуруҳга мансубларини "ҳикматнавис шоирлар" деб аташ мумкин. Иккинчиси, "Девони ҳикмат" гоёларидан таъсирланган бўлса ҳам, мумтоз адабиётимизнинг анъанавий услубида қалам тебратган, мумтоз адабиётимиз тарихида алоҳида ўринга эга бўлган Шайбонийхон, Машраб, Сўфи Оллоёр, Ҳувайдо сингари шоирлардир. Бу шоирлар ижодида ҳам Яссавий таъсирини кўриш мумкин. Фақат улар ижодида ҳикматнавислик услуби кўзга ташланмайди, балки мавзу ва гоёвий жиҳатдан таъсир яққол сезилиб туради. Аниқроқ айтадиган бўлсак, ишқ, дунёнинг ўткинчилиги, ўлим, нафснинг душманлиги сингари мавзу ва гоёлар моҳирона тасвирланади.

Масалан, Ҳувайдо нафснинг кирдикорларини тасвирлашда қурол билан ҳужум қилиб, ҳалок қилиши мумкин бўлган душман суратини чизиб бера олган:

*Нафсинг сани душмандек тортиб қиличчи келса,
Жўъ ўқи билан они отмасму бўлур ошиқ?*

Ошиқнинг рақиби нафс эканлиги, уни енгиш зарурлиги сингари мулоҳазалар жанг лавҳасини чизиш орқали тасвирланган. Унда қилич, ўқ деталлари фикрни етказишда муҳим рол ўйнаган. Энг муҳими, нафсга қарши курашда очлик ўқидан фойдаланишни тавсия этади.

Ҳувайдо шеъриятида образли ифодалаш етакчилик қилади. Масалан, у зикр ва унинг инсон руҳиятида тутган аҳамиятини қуйидагича ифодалайди:

*Йиғлағил Ҳақ ёди бирла кеча-кундуз зор-зор,
Кўз ёшини оқузуб монанди абри навбаҳор.*

Доимо Ҳақ ёдида бўлгин, кўз ёшинг баҳор булутидек ёғсин, дейди. Зокирнинг кўз ёшларини баҳор булутига ўхшатади. Баҳорги ёғирга ўхшатишдан мақсад табиатнинг уйғониши, ҳаёт ва тирикликнинг мавжудлигига ишорадир. "Зикр — инсон руҳига ҳаёт, тириклик бахш этади" деган фикр образли ифодаланган.

Кўнгил ҳақидаги таърифларда ҳам Ҳувайдо бир ғарибнинг кўнглини шод айлашни, муқаддас Каъбани зиёрат қилиш билан тенглаштиради. Шунингдек, Ҳақнинг назаргоҳи эканлигини таъкидлаб, кўнгулнинг ўлими, қорайиши гуноҳлардан эканлигини маҳорат билан тасвирлайди:

*Назаргоҳинг эди, ёрим, мани ойинаи кўнгулум,
Қаро қилгон қаро кўнгулум гуноҳимни қаросидур.*

Байтда "Қаро" сўзи уч маротаба такрорланган бўлса ҳам, маъно ва ифода нозиклигига путур етмаган, аксинча шеърдаги оҳанг ва маънони кучайтирган.

Дунё ва унинг ўткинчилиги мавзусида эса "Молдан, жондан ўтиш ҳар номарднинг иши эмас, ишқ йўлида дунёни тарк этган мард ва эътиборга лойиқдир" дейди. Бу фикрларни Яссавий ҳамда ҳикматнавис шоирлар ижодида ҳам кўриш мумкин. Ҳувайдонинг фарқли жиҳати шундаки, дунёни ўзига хос тасвир услуби воситасида жонлантира олган:

*Дунё ясаниб келса, олдиға кулиб боқса,
Ташлаб оёғ остига тебмасму бўлур ошиқ.*

Дунёнинг "ясаниб келиши", "кулиб боқиши" ҳаётий, самимий, осон тушунадиган услубда, ташхис санъати воситасида ифода қилинган.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, "Девони ҳикмат" асрлар оша жуда кўп ижодкорларга, шу жумладан Хожамназар Ҳувайдога ҳам илҳом манбаи бўлиб хизмат қилган. Унинг шеърларида Яссавийнинг таъсирини кўриш мумкин.

Рустам МАННОПОВ

ЗИЁГА УНДОВЧИ АСАР

Ёзувчи Хуршид Дўстмуҳаммад ўзининг "Бозор" романида ҳаёт муаммолари, севги-муҳаббат, инсоний қадриятлар ҳақида баҳс юритади. "Бозор" романи рамзий бўлиб, ўқувчини фалсафий мушоҳада юритишга ундайди. Роман бош қаҳаромони Фозилбек бозор ходими бўлса ҳам кенг фикрлайдиган, маънавияти бутун, иймон-этиқодли инсон. Ёши ўтиб бораётгани учун яқинлари уни уйлантириш ҳаракатига тушади. Фозилбекнинг кеннойиси не-не бойваччаларнинг арзандасини Фозилбекка кўрсатса ҳам, йигит оддийгина қироатхона ходимаси Қадрияни севади. Фозилбек бозор кишиси бўлса ҳам бозорни ҳуш кўрмайди. Бозор билан чиқиша олмайди. У акаси Диёрбекка ҳам мен бозорга бегонаман деб кўп маротаба айтади. Лекин Фозилбек бозорсиз яшаш мумкин эмаслигини ҳам билади. Лекин ҳамма бозорчи бўлиб кетаётганидан эзилади. Ҳамма ўзини бозорчи ҳисоблаётгани, бозорга борса-бормаса, ўзини бозорча фель-атворли одамлар тўпига қўшилиб кетаётганидан куйилади.

Фозилбек бир куни акаси Диёрбек билан баҳсда, бозор баҳона одамларнинг асл қиёфаси ошкор бўлишини айтади. Фозилбек ушбу баҳсда ўзининг авлоди — қони ҳақида тортишиб қолади. Акаси Диёрбек эса укасига аввал уйлан, кейин қон масаласини ўйлайсан деди. Фозилбек эса уйланишдан аввал қон масаласини ҳал қилиш кераклигини айтади. Фозилбек муҳаббат асосида оила қуриш керак деб фикр юритади. У Қадрия билан учрашганида, бозор, дунё, маънавият, муҳаббат ҳақида кўпдан-кўп мулоҳазалар айтар, Қадриядан ўзи билмаган саволларга жавоб изларди. Фозилбек бир сўхбатида Қадрияга қараб, шундай дейди:

"Ножинсни ердан чиққан Аристонларнинг битидан тарқалган деб айтишади. Сичқон ердан чиққандир, лекин ножинс одамларнинг ичидан қочиб чиққан. Бозордаги муттаҳамлигу найранглари кўтаролмаган замин чўка бошлайди.

Бозор ва одамларнинг тубан кетишида асарда пулга ҳирс қўйиш сабаб қилиб кўрсатилади. Маънан тубан кимсаларгина пулга ҳирс қўяди, деб ўйлайди Фозилбек. Лекин Фозилбек чуқур мулоҳаза юритиб, пулга ҳирс қўйиш ҳам, бойликдан кечиш ҳам касаллик деб ўйлайди. Ҳозир ҳамма йўллар бозорга олиб боради, дейди

Фозилбек. Негаки, бозор майдони пастлик, теварак-атрофга қараганда анча паст, сал хушёрлигини йўқотган одам тарвуздек пастга қулайверади. Бозор сувсиз бўлса-да, ўйлайди Фозилбек, одамларни гарқ қиладиган ҳовуз. Инсонлар бу ҳовузга гарқ бўлмаслик учун тепага интилади. Интила-интила қироатхонанинг пойидан чиқади. Фозилбек яна фикр юритиб шундай дейди, бозор тубида қолиб кетишдан қироатхона қутқаради.

Фозилбек романда бош образ бўлиб, у асар ичида кўп персонажлар билан тўқнашади. Фозилбекнинг авлодаждоди ҳам савдогар, бозорчи ўтган. Фозилбекнинг отаси Бозорбоши Қосимбек ота ҳам ёмон инсон эмас. У бозорни тушунади. Отаси Фозилбекка ўзгача меҳр билан қарайди. У оғир хасталикка чалинган, тезроқ Фозилбекни уйлантиришни хоҳлайди. У Фозилбекнинг ҳам Шомирза йўғон растабоши олдида бозорда юришини хоҳлайди. Фозилбекдек одамлар ҳам бозорга кераклигини тушунади.

Романда ўнлаб характерлар иштирок этади. Романи мазмунини бойитишда Бахтиш эзма, Вон Суу, Диёрбек, Ҳодивой патгачи, Жумақул, Маҳкам чўт, Ҳабиба кеннойи, Зар бобо, Шомирза йўғон растабоши образлари катта вазифани бажаришади. Лекин асарнинг асосий ўқ илдизи бу маърифат, илм олиш ҳақидаги мулоҳазалар. Романдаги Фозилбек ва Қадрия шу маънода асарнинг марказида ҳаракат қилади.

Ёзувчи Хуршид Дўстмуҳаммад ўзининг "Бозор" романи билан дунёни, инсонни фақат маърифат, зиё қутқариб қолишини таъкидлайди.

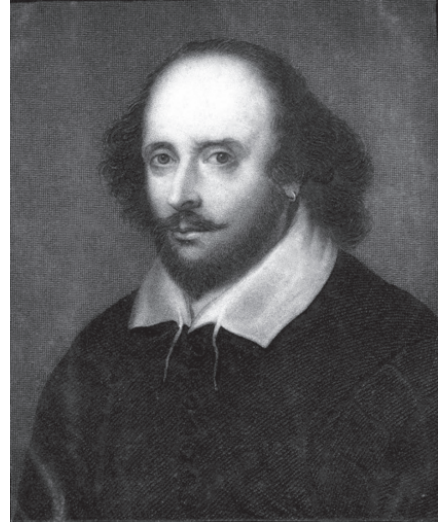
Мутолаа жараёнида ўқувчи фикрлар уммонига шўнғийди. Романи ўқиган киши дунё ва бозор, оқибат ва оқибатсизлик, севги-муҳаббат ҳақида жиддий ўйга толади. Романда долзарб саволлар тугуни мавжуд. Бу тугунларни ечиш давомида китобхон асар моҳиятини тушуна боради. Роман моҳиятини тушунган ўқувчи бевосита ўзи ҳам кўп жумбоқлар гирдобиди ўй-хаёлларга берилади. Роман ўқувчини фикрлашга ундайди.

Хулоса қилиб айтсак, "Бозор" романи кейинги йилларда яратилган жиддий асарлар сирасига киради. Романи ўқиш билан китобхон ўзининг маънавий хазинасини бойитади. Роман ўқувчини фикрлашга чорлайди, унинг ютуғи ҳам шундадир.

Вильям ШЕКСПИР

Буюк инглиз адаби Вильям Шекспир сонетларининг шухрати унинг маълум ва машхур сахна асарлари доврўғидан кам эмас. Ўзбекистон халқ шоири Жамол Камол мазкур манзумаларни бевосита аслиятдан таржима қилиб, нашрга таёрлади. Янги таржимадан айрим намуналарни эътиборингизга ҳавола этамиз.

Сонетлар

1

Истаймиз, гўзаллар бўлсин зиёда,
Гузалик барқ уриб, яшнасин абад.
Атиргул қовжираб, тўкилган онда,
Нозик гулгунчаси очилсин фақат.

Сен эса ёшлигинг, юрак оташинг
Ҳуснингга сарф этиб, эй соҳибжамол,
Тўкинлик бор жойда очликдир ишинг,
Ки сенга ёвдир ул, ғанимдир қаттол.

Латофат бормидир чиройингдек соф?
Баҳор даракчиси ўзингсан, илло.
Хасислик айлабон этасан исроф,
Қуртакни маҳв айлаб ботининг аро.

Дунёга раҳм қил, қолдир шу ерга,
Зурёдингни олиб кетма қабрга....

2

Қирк қаҳратон қишининг аёз шамоли
Из солса манглайинг, юзларингга, ҳай,
Қайда қолгай сенинг хусну жамолинг,
Тенгсиз латофатинг қайларда қолгай?

Қани деб сўрсалар сочинг тўлқини,
Ёноғинг ёлқини? Бугун у соя...
Сўниқ кўзларимда дейсанми уни?
Жавобинг қўзгатур кулгу, киноя.

Ва лекин жавобинг бўлар муносиб,
Гар десанг:боқингиз болаларимга.
Кўрку тароватким, этмишиди насиб,
Бахш этдим гулларим, лолаларимга...

Сенинг томирингда совиётган қон
Уларнинг жисмида гупурар бу он.

3

Кўзуга кўз солиб, сувратингга боқ,
Энди бу тимсолни такрорлаш лозим.
Йўқ десанг, дунёга тушади титроқ,
Аёлни бахтидан этасан маҳрум.

Қайси дилбар сенга қучоғин очмас,
Қайси жонон кўрмас меҳрини раво?
Шунча худбинмисан, ўзинг билан маст,
Авлоддан ўлимни кўрасан авло?

Онанг сенга боқиб, кўрар ўтмишин,
Умрининг баҳорий айёмларини.
Сен ҳам кексайганда кўришинг мумкин
Болангда ёшлигинг давронларини.

Дунёдан тоқ ўтсанг, ёлғиз бефарзанд,
Уларсан, тимсолинг кетар сен билан....

18

Сени ёз кунига этайми қиёс?
Бир ажиб гўзалсан, сокина, дилбар.

Шамол юлқиб отар чечакларни, бас,
Ёзимиз қисқади, ҳадемай ўтар.

Гоҳо кўкда қуёш қамаштирар кўз,
Гоҳо булутлардан осмон ҳам хира,
Бир зумда хуфтондир, бир лаҳза кундуз,
Ҳулласки, табиат тинчимас сира.

Аммо сенинг ёзинг ўзгача, бўлак,
Қуёшинг чарақлаб сочади ёғду.
Ўлим соя солалмас, малак,
Шоирнинг шеърида ҳаётсан мангу.

То танда жон бўлур, то кўзларда нур,
Яшарсан тириклар ичра бир умр....

19

Шернинг тирноғини синдир, эй замон,
Тупроққа қориштир мавжудотларни.
Йўлбарс тишларини қўпар беомон,
Қақнусни ўтда ёқ, қолдирма парни.

Қишдами, ёздами, кузда, баҳорда
Кулгуни кўзёш эт, кўзёшни кулгу.
Ҳар не қилсанг қилгил шому наҳорда,
Бир гуноҳдан тийил, илтимосим шу:

Манглайига ажин солма дўстимнинг,
Мунис чехрасини абгор айлама.

*Дилбар қиёфаси, жамоли унинг
Барча замонларга бўлсин намуна.*

*Магар қилгиликни қилсанг ҳам, замон,
У менинг шеъримда қолур навқирон...*

26

*Эй севгим сарвари, тавозу ила
Арзим баён этай, эшитгил мени.
Эҳтиромим битиб, йўлладим сенга
Шу қалбим соғинчи, саломномани.*

*Фазилатинг буюк, қаламим ожиз,
Сўзларим туюлар яланғоч, гариб.
Лекин сен марҳамат сари буриб юз,
Ўқирсан уларни, либос кийдириб.*

*Бошимда порлаган бахтим хулқари
Йўлимни ёритиб, манзилимни ҳам,
Жулдур чопонимни итқитиб нари,
Балки тўн кийдирир менга мўхташам.*

*Севгимни мақтаниб айтаман унда,
Ўшангача эса юргум панада...*

30

*Қачонким хаёлга эрк бериб, фурсат,
Кечган кунларимни ногоҳ эсласам,
Бағримда тирналур эски жароҳат,
Аламлар қўзғалур яна янгидан.*

*Шунда кўзларимдан сочилар ёшим,
Дўстларим кетдилар айтиб алвидо.
Қайда қолди дейман севгим, қуёшим,
Кимларни йўқотдим, нелардан жудо...*

*Эвоҳ, ғам устига яна ғам келар,
Йиғлайман, хотирга олсам уларни.
Гарчи тўлагандим илгари тугал,
Бошқатдан тўлайман тўловларимни.*

*Аммо сени ҳар гал ўйласам, дўстим,
Ғамларим тарқайди, топаман таскин...*

39

*О, сени таърифлаб, нечук мадҳ этай,
Ахир, биз биттамыз, бир жону бир тан?*

*Қандай қилиб энди ўзимни мақтай,
Ўзимни мақтайман сени мақтасам.*

*Шунинг чун бир бирдан яшаймиз айру,
Токи айрилиқда юриб ҳамиша,
Мадҳ этай кўркингни, латофатингни,
Чунки мадҳ этишга лойиқдир ўша.*

*О, ҳижрон ошиққа аламдир, азоб,
Айрилиқда чекар ошиқ интизор.
Лекин ҳижрон аро, аё моҳитоб,
Ширин умидларнинг лаззати ҳам бор.*

*Мен сенга йироқдан боқиб ҳар маҳал,
Сувратинг чизаман ёрқин, мукаммал...*

46

*Кўзим билан қалбим талашар нуқул,
Ки гўзал қиёфанг яшайди кимда?
Кўзим дейди: менинг қароғимда ул,
Юрагим дейдики, яшайди менда...*

*Кўзим онт ичади: кечадир кундуз,
Ойинамда эрур жамоли унинг.
Юрак қасам ичар: мисоли юлдуз
Менда чарақлайди тимсоли унинг...*

*Фикру мулоҳаза ҳукмида бу иш
Кўрилди оқибат, гапнинг хулласи,
Айтилди: нимадир юракка тегиш,
Нимадир кўзларнинг ҳаққи, ҳиссаси.*

*Жоним, сувратингни кўзларим олди,
Севги, муҳаббатинг юракда қолди...*

50

*Йўл босиб бораман машаққат билан,
Ҳориган бедовга ўзни ортмоқлаб.
Эвоҳки, ҳар битта босганда қадам,
Бахтимдан кетаман яна йироқлаб.*

*Отим ошиқмайди, аёндек гўё
Унга юрагимнинг қайғуси, зори.
Йўлда ошиқарми йўловчи асло,
Ортида қоларкан суюкли ёри?*

*Мен қамчи ураман, отим сакрамас,
Фақат мунгли кишнаб, беради жавоб.*

*Отим кишнар экан мунграб, шу нафас
Менинг юрагимга тушар изтироб.*

*Дейман ўз-ўзимга: ҳамроҳинг энди
Қайғудир, қувончинг орқада қолди...*

51

*Сендан йироқ тушиб, йўлларда дилхун,
Кетганман отимнинг қадамин санаб.
Жоним, айрилмоққа ошиқай нечун?
Аммо, сен томонга юрсам, бошқа гап.*

*Унда туёғидан чақнаб чақинлар,
Отим қўзғаларкан, қўзғалур бўрон.
Шунда ҳам мен уни қистардим магар,
Мунча имиллайсан, дея ҳар замон.*

*Унда йўл деганнинг чиқарди чанги,
Отим қанот ёзиб мисоли дулдул,
Гарчи бўлса ҳамки ориқ, қирғанчи,
Учқур хаёлданам ўзар эди ул.*

*Сендан кетганда гар султ эди, ялқов,
Аммо сенга бурсам, ўт бўлур, олов...*

54

*Гўзаллик гўзалдир юз бор, агарда
Бағрида ҳақиқат эса ошкор.
Атиргул сўлимдир, яна ҳар лаҳза
Таралиб тургувчи хушбўйи ҳам бор.*

*Худди атиргулдек кўрку чиройда,
Айни тиконлидир заҳарли гуллар.
Ёз келиб, чечаклар кўкарган жойда,
Далалар қўйнида яшнайди улар.*

*Уларнинг бисоти ҳуснидир фақат,
Тугар ҳусни билан умри, баҳори.
Аммо атиргулда битса тароват,
Иффорга кўчади умрининг бори.*

*Демагил: бир куни қолурман сўлиб,
Шеъримда яшайсан атиргул бўлиб...*

Жўра ФОЗИЛ

МАЪСУМА ҚИЗ ҚАРҒИШИ

Ҳикоя

Қишлоқнинг олд йигити ҳисобланган Музаффар ҳаётда бахт тополмади. Бунга ҳар ким ўзича изоҳлар, бироқ аксарият ҳамқишлоқлар уни Сайёранинг қарғиши тутган дейишарди. Лекин бу гапларга сира ишонмасдим. Сабаби мен улар билан бир кўчада ўсган, иккаласининг табиатини яхши билардим.

Ўртабўй, қорамағиз Сайёра тасаввуримиздаги ҳурлиқоларга унчалик ўхшамаса-да, истараси иссиққина, меҳнатсевар қиз эди. Бутун қишлоқ унга ҳавас қиларди. Ўшанда Сайёра саккизинчи, мен ва Музаффар тўққизинчи синфда ўқирдик. Табиатан камсуқумгина бу қиз девор-дармиён кўшниси бўлмиш Музаффарга доимо ниманидир илинади. Гоҳ тўрт донагина эртапишар ўрикми, гоҳ тандирдан янгигина узилган жиззали патирми кўтариб ўшанинг йўлини пойларди. Оилада ёлғиз ўғил бўлган Музаффар қурғур хийла тинтиқ эди. Қиз боланинг чексиз меҳри аралаш бу неъматларни пок-покиза туширса-да, баъзан Сайёрани очиқдан-очиқ мазах қиларди. Ғалати меҳрибончилиги учун дугоналари ҳам қизнинг устидан кулишарди. Аммо Сайёра таҳқирли одатини ҳеч қанда қилмасди. Ўшанда мен ҳам Музаффарнинг сурбетликларига қарамай, қиз уни сийлашда давом этишига ҳайрон бўлардим. Кейинчалик ўйлаб қарасам...

Саратоннинг иссиқ кунларидан бири эди. Музаффар иккимиз даладан териб келган ўтларимизни саранжомлагач, кўча бошидаги тош қудуқ бўйига келдик. Бу ер тенгқурларимиз йиғиладиган жой бўлиб, биз чўмилгани қайси анҳорга борамиз, сўнгра қайси боғ ёки чорбоғни оралаймиз — шу ерда режа тузардик.

Ҳали сал эрта эди чамаси, қудуқ бўйида ҳеч ким кўринмасди. Музаффар иккимиз ариқ ёқалаб ўсган ёнғоқлар соясида у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирдик.

Орадан кўп ўтмай муюлишда челақ кўтарган Сайёра кўринди. Унга кўзи тушиши билан дўстимнинг турқи ўзгарди. Кўзлари сузилиб, юзларида қандайдир калондимоғ заҳарханда пайдо бўлди.

— Қара, — деди у бурнини жийириб, — бу ойимча менга яна нимадир олиб келаяпти... Кўзим учиб тургани йўқ.

Ҳақиқатан ҳам биз томон одимлаб келаётган қизнинг бир қўлида челақ, бир қўлида ялтироқ қоғозли нимадир бор эди.

Сайёра челақни қудуқ ёнига қўйиб, биз билан саломлашди ва қўлидаги нарсани Музаффарга узатди. Унинг кулча юзлари қизарган, ёноқларида тер томчилари ялтирарди.

— Нима бу? — деди Музаффар нописандлик билан.

— Нима бўларди? Шу... музқаймоқ...

Музаффарнинг мазахўрак мушукниқига ўхшаш кўзлари йилтиради.

Ўша йилларда шаҳар неъматли ҳисобланган музқаймоқ қишлоқ учун жуда камёб, тансиқ эди. Тантиқ йигитча уни бир ямлаб ютишга тайёр, мен ҳам югиниб қўйгандим. Лекин синфдошим онда-сонда хурмача қилиқ қилмаса, кўнгли жойига тушмасди. У қизнинг билинар-билимас титраб турган қўлидан жимжимадор қоғозли музқаймоқни тортиб олдию менинг ҳай-ҳайлашимга қарамай, уни лойқа сув тўлиб оқаётган ариққа отиб юборди.

— Ҳа, аҳмоқ, бу нима қилиқ? — қичқирдим мен дўстимнинг елкасига туртиб.

Музаффар пинагини бузмади. Қизнинг кўзлари жикқа ёшга тўлган, нима қилишини билмасди. Унга жуда раҳмим келганидан челагини сувга тўлдириб бердим. У ёшли кўзлари билан менга миннатдор нигоҳ ташлаб, секингина "раҳмат" деди-да, бошини қуйи солганича уйи томон кетди.

Кейин биз улғайиб, ҳаммамиз уйли-жойли бўлиб кетгач, Музаффарнинг бахтсизлиги ҳақида ҳар гал эшитганимда Сайёранинг ўша афтода ҳолати кўз ўнгимда бот-бот такрорланаварарди. Лекин у кунлар ҳали жуда олисда, қиз эътиборидан беҳад талтайиб кетган дўстим ўзини ҳаётда нималар кутаётганини билмасди.

Сайёра кўздан ғойиб бўлгач, ундан сўрадим:

— Нега уни хафа қилдинг?

— Ишинг бўлмасин! Мен ҳар сафар у берган нарсани олаверсам, ойимча талтайиб кетади...

— Шу иссиқда олисдан музқаймоқ олиб келиш осонми? У, ахир, ўзи емай сенга олиб келган-ку!

— Бўпти, — деди Музаффар масхараомуз, — у яна музқаймоқ олиб келса, сенга бераман.

Баҳсни давом эттирсак, жанжал чиқиши тайин эди, шу боис мен индамадим. Тез орада тенгқурларимиз

тўпланишди ва биз сойнинг энг чуқур жойини кўзлаб чўмилгани жўнадик.

* * *

Шу тахлит мактабни битирганимизча Сайёра ҳар қанча дакки еса-да, дўстимга ниманидир илинишни қанда қилмади ва у овсар ҳам қизни хўрлашдан сира тинмади. Бундай адолатсиз муносабатни бутун қишлоқ билар, кўпчилик Сайёрани аяб, Музаффарни ўзича койиған бўларди. Бу вақтга келиб барваста, чиройли йигитга айланган Музаффарнинг тумшугига хода етмай қолганди. Онда-сонда хотин-халажнинг бир-ярим гаплари қулоғимга чалиниб қоларди.

"Бу йигитча шундай қизнинг уволига қолмасайди... Сайёрадай хокисор қиз ҳар бир хонадонга гулдай келин бўлади. Бокира қизнинг қарғиши ёмон..."

Мен бу гапларга эътибор қилмасдим. Чунки Сайёра дўстимни беҳад яхши кўришини, уни сира қарғай олмаслигини билардим.

Синфдошим отасининг ёрдами билан бир амаллаб институтга ўқишга кирди. Мен туман марказида ишлай бошладим.

Музаффарнинг ўқишга кириши Сайёранинг бир ташвишини ўн қилди. У далада кетмон чопишар, томорқа, мол-ҳолга қарашар ва укаларининг хизматини қилар ва яна вақт топиб ҳафта сайин шаҳарга қатнар, тобора сурбетлашиб бораётган йигитни ҳали сариёғ, ҳали қаймоқ, сархил мевалар билан сийларди. Кўнгил кўйгани эса унга илтифот кўрсатаётганини хаёлига ҳам келтирмас, совғаларини эса кўзларини лўқ қилиб қабул қилар, баъзи-баъзида таъбига ўтирмаган нарсаларни ётоқхона деразасидан улоқтириб юборарди. Шундай пайтларда қизгинанинг кўзига дунё тор кўринар ва юм-юм йиғлаб қишлоққа қайтарди. Мен уни неча маргалаб шу кўйда бекатларда учратдим. У ўз азалий одатича бош эгиб, секингина саломлашар, қизнинг чиройли кўзларидаги чексиз мунг юрак-бағримни эзарди.

Кеч куз кунларининг бирида кечга яқин қаттиқ ёмғир ёғди. Ишдан кейин бекатга етиб олгунча роса шалаббо бўлдим. Қош қорая бошлаган, ёмғир томчиларига қўшилган аччиқ изғирин баданни жунжитарди. Панага ўтиб, ўзимни сал ўнглағач, бир чеккада кунишиб ўтирган қиз диққатимни торгди. Бу жуда юпун кийинган, эски калишлари ёмғирда бўккан Сайёра эди...

— Ҳа, Сайёрахон, йўл бўлсин? — дедим унинг қаердан келаётганини яхши билсам-да.

— Ҳе, шу, Бухоро бозорига борувдим, — деди қиз қисқача салом-алиқдан сўнг йиғидан қизарган кўзларини мендан яширишга ҳаракат қилиб.

Ҳаммаси равшан. Тантқиқ дўстим яна бир қилиқ қилган. Юрагимда қизга нисбатан ачиниш, Музаффарга нисбатан ғазаб ҳислари ўзаро қаттиқ олишар, лекин Сайёрага нима дейишимни билмасдим.

"Ҳой, қизгина, у тўнка сенинг бу фидойилигинга, меҳринга арзимади-ку!" деган хитоб шундоққина тилимнинг учида титраб турар, лекин қизнинг юраги қаъридаги умид учқунларини сўндиришни истамасдим.

Шу ёмғирли оқшомдан сўнг Сайёра қаттиқ шамоллаб, кўрпа-тўшак қилиб ётиб қолди. Бу орада қишлоққа бир неча марта келиб-кетган Музаффар ундан ҳатто ҳол-аҳвол сўрашга ярамади. Бу менинг сабр косамдаги сўнги томчи эди. Уни холи учратганим-да роса исканжага олдим.

— Ҳой, ноинсоф! Бир бечора сени дея не кўйга тушганини кўрмайпсанми? Ё кўр бўлиб қолганмисан?! Нега уни бекордан-бекорга умидвор қиласан?

Дўстим мендан бунчалик хуруж қутмаган экан, аввалига довдираб, бироз чайналди. Сўнгра ўзини ўнглаб, қарши хужумга ўтди.

— Ўпкангни бос! Мен уни ҳеч қачон умидвор қилмаганимни ўзинг ҳам яхши биласан, совғаларини юзига отганимни ҳам кўргансан. Ким-кимни умидвор қилаётганини наҳот тушунмайсан? Билмасанг, билиб кўй, икки дунёда ҳам унга уйланмайман! Институтда ортимда соядек эргашиб юрган қизлар — минг-минг. Жудаям раҳминг келаётган бўлса, ўзинг уйланиб ол!

Фигоним фалакка чиқди. Лекин бу гал ҳам ўзимни босишга мажбур бўлдим. Ахир, бировни севишга, уйланишга мажбур этиб бўлмайди-ку?!

Шу воқеадан сўнг орадан кўп ўтмай Музаффар ўзига ўхшаш тантқиқ бир қиз билан танишиб қолди-ю, бир ҳафтада тўй бўлди.

У ёлғиз ўғил эмасми, бечора ота-она топган-тутганини тўйга сарфлади. Арзанда куёв хотини билан Бухоро шаҳрида ижарада яшай бошлади. Ахир шаҳарлик тантқиқ келин қишлоққа келармиди?

Янги келин-куёв аввалига ота-оналарини роса куйдиришди, сўнг ўзлари эл олдида шармандай шармисор бўлишди.

Дарвоқе, севган кишисидан ажраган бечора Сайёра савдодий бўлаёзди. Кейинчалик ота-онасининг панд-насихатларига қулоқ солиб, ўзидай камсуқумгина бир йигитга тегиб кетди. Айтишларича, у ҳозир эри билан тинч-тотув яшаётган эмиш. Мен бунга жуда ишонгим келади. Чунки Сайёра қанчалик хокисор, фидойи эканини билардим.

* * *

Яқинда Бухорода Музаффарни учратиб қолдим. Қомати букчайган, соқоллари ўсиқ, қўлида елимхалта ушлаган бу афтодаҳол киши ўша эканлигига сира ишонгим келмасди.

— Музаффар, сенмисан, дўстим!

У олазарак нигоҳларини менга қадади, таниғач, маҳзун чехраси бироз ёришгандек бўлди.

Бироз суҳбатлашдик.

Хайрлашар эканмиз, у кўзларини мендан олиб қочиб шундай деди.

— Кечир, дўстим, сени уйга таклиф этолмайман.. Ҳозир тирикчилигим ўзига яраша...

Мен бекат томон букчайиб қадам ташлаётган дўстимнинг ортидан тикилар эканман, унга қиз боланинг қарғиши текканига ҳамон ишонгим келмасди. Йўқ, Сайёра уни қарғамаган, қарғаймайди...

Аччиқ изғирин яккам-дуккам қор учқунларини чирпирак қилиб учирар, кўнглим хувиллаган, зимистон эди.

Обираҳмат **ҒАНИЕВ**,
тадқиқотчи.

ШОШЛИК УЛУҒ ТАРЖИМОН

Диёримиз Мовароуннаҳрдан нафақат исломий илмлар бўйича улкан олимлар ва тариқат пешволари, балки дунёвий илмлар бўйича ҳам жуда кўплаб алломалар, файласуфлар етишиб чиқди. Юртимиз маърифат масканига айланди. Бунга сабаб эса халқимизнинг муқаддас Исломи динига бўлган ихлоси ва "Бешикдан қабргача илм талаб қилингизлар" деган ҳадиси шарифга муҳаббат билан амал қилганлигидир. Ушбу муҳаббат сабабли комиллик даражасига эришган алломалардан бири 1251 хижрий (1835 мелодий) йилда Тошкент шаҳрида туғилиб, Бухоро мадрасаларида таълим олган ва Тошкент шаҳрининг Себзор даҳасида қозилик қилган, Хатмий таҳаллуси билан шеърлар битган зот Раҳимхожа ибн Алихожа Эшони Шошийдир (Раҳматуллоҳи алайҳи).

Бу зотнинг ҳаёт ва ижоди ҳақида маълумотлар жуда кам учрайди. Олимнинг эътиқодий қарашлари, ички дунёси унинг 1887 йилда ёзган "Назм-мухтасар" номли асарида ёрқин намоён бўлган.

"Назм-мухтасар" ўрта асрларда Бухорода яшаб ўтган, Содруш-шарийъа унвонига сазовор бўлган буюк фақиҳ Убайдуллоҳ ибн Масъуд қаламига мансуб бўлган, араб тилида нарий услубда ёзилган "Ан-ниқоя мухтасарул-виқоя" асарининг эски ўзбек тилига шеърий услубда қилинган таржимасидир.

"Назм-мухтасар" учун асос бўлган Убайдуллоҳ ибн Масъуднинг "Ан-ниқоя мухтасарул-виқоя" асари Мовароуннаҳр мадрасаларида дарслик сифатида ўқитилган фикҳий китобдир. Ушбу асарда Исломи динининг амалий жиҳатлари, яъни мусулмон кишининг туғилганидан то ўлгунича керак бўладиган ва ҳаётида учрайдиган масалаларнинг энг долзарб жиҳатлари кўрсатилган бўлиб, у 48 китобдан иборатдир. Ушбу асар қисқача "Мухтасар" ёки "Мухтасарул-виқоя" деб ҳам юритилади. "Мухтасарул-виқоя"нинг араб тилида ёзилган ўнга яқин шарҳлари, форс ва туркий тиллардаги шарҳ ва таржималари мавжуд. Ана шу шарҳ ва таржималарнинг ўзи "Мухтасарул-виқоя" асарининг аҳли илм орасида қанчалик қадр-қиматга эга эканлигини намоён қилади. Хусусан, Раҳимхожа

ибн Алихожа Эшони Шошийнинг айнан "Мухтасарул-виқоя" асарини танлаб, уни ўзбек тилига эркин шеърий таржима қилишга киришиши ҳам бежиз эмас.

Таржимон "Мухтасар"да алоҳида фасл қилиб ажратилган мавзулардан ташқари ҳар фаслнинг ичидаги бўлимларга ҳам ном бериб, алоҳида мавзу қилиб ажратган. Масалан, "Ғуслни фарзларини баёнида" ёки "Ғуслни суннатлари баёнида" тарзида. Таржимон асарни таржима қилишда асл матнда мавжуд сўзларни умуман туширмасдан таржима қилишга (албатта баъзи сўзларни истисно қилганда) ҳаракат қилган ва шу боис таржима соф ўзбек тилида бўлмай, форс-тожик ва арабий сўзлар ҳам кўплаб қўлланилган. Бу эса таржимоннинг ҳам араб тили, ҳам ўзбек тилини мукамал билиши, шунингдек ҳар иккала тил шеъриятининг билимдони эканлигини кўрсатди. Зеро, таржима жараёнида аввалги тилда мавжуд сўзларни тўлалигича иккинчи тилга ўтказган ҳолда асарни чиройли чиқариш, айниқса таржима шеърий услубда бўлса, анча қийин иш. Аммо, шунга қарамасдан, таржимон худди "Мухтасар" муаллифидек узун, мураккаб жумлалар эмас, қисқа ва кенг қамровли иборалар қўлаган.

Яна шуни айтиш керакки, бу асар фақат таржимадангина иборат эмас. Унинг айрим жойларида шарҳлар ҳам учрайди. Ушбу шарҳлар нечоғлик аҳамиятли эканини туркий тилда диний билим олувчи талабалар жуда яхши билишади. Дарвоқе, улуғ олим Раҳимхожа ибн Алихожа Эшони Шоший нима учун айнан "Мухтасар"нинг шеърий таржимасига киришди. Шу ҳақида таржимон "Сабаби талиф ва шаман баёни аҳволи мусанниф" бўлимида атрафлича гапирган. Жаҳолат авжига чиққанлиги, одамлар орасидан илмининг кўтарилиб кетганлиги, эру хотун орасидан шарм-ҳаё йўқолиб, бу ҳолат борган сари ёмонлашиб кетаётганлиги, ҳатто шайх номини кўтариб юрганлардан кўпларининг қилаётган амаллари риёкорликдан иборат экани ҳақида ёзган. Аммо шу қусурлар сабаб халқнинг бошига турли-туман балолар ёғилаётган бўлса-да

халқнинг ҳали ҳам гафлат уйқусидан бош кўтармаётганлиги ҳақида афсусланиб қайд этган.

*Шайхлар аксари риёийдур,
Йўқ риё, балки иши гадоийдур.
Юз тарафдин етушса ҳам қайғу,
Эл ҳануз тарк айламас уйқу.
То улус ҳолига эдим ҳайрон,
Дардлари кўб айлаюр жавлон.*

Ана шундай, муаллифнинг ўз ишларидан ўзининг кўнгли тўлмай, паришон ҳолатда юрганида бир улуг зот келиб, халқнинг тушкун ҳолга келиб қолганлигидан унга танбеҳ беради:

"Энди сен ўзингни фикҳга бағишла, бу ҳолатдан чиқишга ана шундан сенга бир йўл очилади. Сен элингга ўзингдан бир ёдгорлик қолдирсанг, бундан сенга ҳам нафъ етиб туради. Элинг туркийдур, қолдираётган ёдгорлигингни ҳам туркийларга мос қилгин. Туркийлар бу ўзларига мос бўлган ёдгорликни кўриб қанчалик шод бўлишини кейин кўрин! Туркий тилда ижод қилувчилар оз, борлари ҳам фасонаиолам, яъни ўзларини билимдон кўрсатиб, жуда зеб бериб юборган, бу эса омма халқнинг тушунишини қийинлаштиради, қолганлари эса бошқа тилларда ижод қилишган. Бу

ҳолат туркий тилни бошқа тиллар ичида бечора қилиб кўрсатиб қўйган, бу эса миллат тилининг таназзулига, яъни йўқ бўлиб кетишига сабабчи бўлиб қолишидир. Дин илми дунё чироғи, охират озуқасининг қувончлиси ва аълосидир. Дин илми бўйича ҳали туркий тилда қалам тортилмади. Бу харобаликни сен обод қилгин".

Муаллиф ушбу насиҳат берган зотни ўзига йўлбошчи билиб, уни қаттиқ ҳурмат қилишини ва унинг насиҳатларига амал қилиш ўзининг бурчи эканлигини айтади:

*Эрди ул мард ман сари соҳиб,
Жонима амри олийси вожиб.*

Ҳазрат Шоший бу зотнинг насиҳатларини астойдил бажаришни қасд қилиб юрган вақтида "Мухтасарул-виқоя" китобини туркий тилда назм қилишлик хотирига келиб, бу ишим турк элига гулдек совға бўлса, ушбу ишим бу гул ҳидининг жаҳонга таралишига бир васила бўлса, дейди.

Дарҳақиқат шундай бўлди. Шошлик аллома Раҳимхожа ибн Алихожа эшоннинг ушбу назмий таржимаси нафақат ўзбекларга, балки барча туркий тилда сўзлашувчи эл-элатлар учун энг муҳим, энг зарур қўлланма бўлиб қолди.

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Элёр МУРОД

Отамдек бағри кенг самолар

САМОЛАР

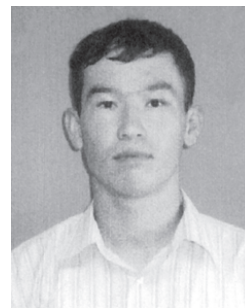
Самолар...
Самолар...
Самолар...
Отамдек бағри кенг
самолар.
Йигитни пиридай қўллайди,
Самолар...
Самолар...
Самолар.
Ойбулут бошимда... ой булут,
Етимдек милтирар юдузлар.
Юракдаги аламлар унут,
Эртанги умидим кундузлар.
Олисдан эсади шамоллар,
Ватаним исини келтириб.
Ҳар томон қочади ҳаёллар,
Орзу лим кўнглини тўнтариб.
Самолар...

Самолар...
Самолар...
Бошимни силаган самолар,
Бизларга омонлик тилайди.
Самодек кайвони момолар,
Самолар...
Самолар...
Самолар.

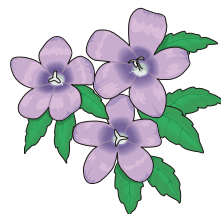
* * *

Қуёш нурун ютади замин,
Шамол эсар ҳаёлларимдек.
Омадсизлик мени турткилар,
Жавоби йўқ саволларимдек.

Саксон ёшли мўйсафид каби,
Сочлари оқ, қартаяди қир.
Елкасига юк орқалаган
Чумолидек шошади умр.

*Шунда билдим умр ўткинчи,
Юракларни алдама, етар.
Сиз-у бизга кўринмаётган
Вақтни шамол етаклаб кетар.*

Муҳайё МАҲМУДОВА,
ТДШИ 3-босқич талабаси

ҚЎҚОН ХОНЛИГИДА ЕР-СУВ МУНОСАБАТЛАРИ

Қўқон хонлигида бошқа барча феодал муносабатлар каби ишлаб чиқариш манбалари, энг аввало, ер ва сув феодаллар мулки ҳисобланган.

Фарғона водийсида амлок (давлат) ерлари нисбатан кўп бўлгани шубҳасиз. Бу ерлар бевосита хон томонидан тасарруф қилинган.

Илмий адабиётларда келтирилишича, Бухоро хонлигида муайян сабабларга таяниб, ҳатто давлат ерлари алоҳида шахсларга сотилган. Натижада бу ерлар "оқ ерлар" га айланган. "Оқ ерлар" давлат солиғидан озод қилинган.

Қўқон хонлигида мавжуд бўлган ерлар, жумладан, амлок ерлари устида қандай ишлар амалга оширилгани адабиётларда етарли даражада ёритилмаган. Қўқон хонлиги тарихига оид манбаларда ҳам хоннинг амлок ерларини сотгани ҳақида тўғридан-тўғри маълумотлар йўқ.

Амлок ерларининг Худоёрхон томонидан сотилиши ҳақидаги мавжуд ҳужжатлар эса давлат бошқарувчиси давлат ерларини мустақил идора эта олганига ёрқин далилдир.

Хоннинг ерни тасарруф этиш бўйича ваколатлари чегара билмаган. Айни дамда бу ҳолат хон хазинасини тўлдиришга хизмат қилган.

Кенг тарқалган ернинг иккинчи шакли — мулк бўлиб, хусусий ерлар саналган. Бу каби мулк эгалари жуда кўпчиликини ташкил этган. Бу ерлар эркин сотилган ва сотиб олинган.

Хонликда сиёсий вазият кескинлашиши, мағлубиятлар, ҳарбий жиҳатдан заифлик хондан бу вазиятдан чиқиш учун зарур чоралар кўришни талаб этарди. Шундай бир даврда хон ёрлиқ олган ҳарбийларни хирож ёки танобонадан озод қилган. Бунга 1285 (1868-1869) йилда Худоёрхон томонидан акаси, Марғилон ҳокими Султон Муродбекка юборилган фармон яққол мисол бўла олади.

Ҳарбийлардан ташқари зодагон ва диний уламолардан бўлган майда ва катта ер эгаларига ҳам имтиёзлар берилган (энг аввало, сарой аъёнлари, маҳаллий ҳокимлар, ўлка ва марказий бошқарув амалдорлари, сарой амалдорлари, хон оиласи хўжалиги бошқарувчилари, қишлоқ ва шаҳар зодагонларининг йирик вакиллари ва диний уламолар).

Хирож ва танобонадан ташқари хон газнасига закотдан ҳам катта даромад келган (закот, чорвадорлардан олинган солиқ бўлиб, чорванинг 1/40 қисмини ташкил этган). Қўқон хонига Тошкент йилига 60-80 минг тилло миқдорида закот топширган. "Миротул фтух" асарида келтирилишича, Мусулмонкул ҳукмронлигининг охириги йилларида, Мулла Қулбобо рисолачи Тошкентдан 30 004 динор миқдорида закот келтирган. Туркистон шаҳри ҳар йили закот сифатида 35 минг қўй олиб келган. Ер солиқлари кўп ҳолларда беклар тасарруфида бўлган бўлса, закот тўғридан-тўғри хон ихтиёрида бўлган.

Қўқон хонлигининг таркибий қисми бўлган биргина Ўшдан умумий миқдорда 153 975 танга ва 1630 тилло (186 575 танга) закот йиғилган.

Бундан ташқари, айниқса, Худоёрхон даврида бошқа янги соҳалар пайдо бўлди ва улардан солиқ олинди. Хусусан, хон Сирдарё орқали бўладиган ҳар қандай кечувни назорат қилган. Ҳар бир кечув учун ва олиб ўтилаётган маҳсулот учун солиқлар жорий қилди.

Юқоридаги маълумотлар асосида қуйидаги хулосага келиш мумкин:

Қўқон хонлиги ерларининг асосий қисми ҳисобланган "замини мамлака", яъни амлок (давлат) ерлари феодал давлатнинг мулки бўлиб, бу ерлар ер солиғи — хирож ва танобона шаклида хон ва бекларнинг фойдасига хизмат қилган. Хон ерларни ихтиёрий равишда тасарруф этган. У ернинг маълум қисмини ёки ундан давлатга келадиган фойдани зодагонларга ва диний уламоларга тақдим этиши, вақфга айлантириши ва сотиши мумкин бўлган. Аммо сўнги Қўқон хонлари бошқаруви даврида тақдим этиладиган ерларнинг ҳажми чегараланган: ҳарбийларга бир неча танобдан берилган бўлса, қишлоқ ҳажмидаги катта ер майдонлари йирик диний уламоларга тақдим этилган.

Асрлар давомида сақланиб келган закот солиғи миқдори жуда кўп бўлган. Бу ҳақда хон закотчисининг "айнан закотдан кўп қабилалар қашшоқлашиб кетди", дея маълумот бериши бежиз эмас.

Дўстбек СУЛАЙМОНОВ

САЛОМ ҚАНИ?

— Ҳой бола, тўхта-чи, менга нега салом бермадинг?

— Ие, амаки, нега салом беришим керак экан? Бирон нарса қилиб берасизми ё бирон нарса олиб берасизми?

— Уйқусираяпсанми, ҳов бола, мен бир нима бераман деб ўлиб турганим йўқ. Саломинг қани деб сўраяпман? Саломингни пишириб еганмисан?

— Салом бер дейсизми?! Катта бўлсангиз ўзингизга, хўпми? Бошимни қотирманг.

— Аввал салом, кейин калом деган гапни эшитмаганмисан? Ё муаллимларинг "Ўзингдан каттани кўрсанг салом бер" деб ўргатишмаганми?

— Насихатингизни бориб ўғилларингизга айтинг, хўпми?

— Ҳой бола, ўпкангни бос, бунча талашасан? Нечанчи синфда ўқийсан?

— Ўпкамни босаманми, йўқми, салом бермайман. Олтинчи синфда ўқийман.

— Сабабини айт-чи, одамни тоза хит қилдинг-ку?

— Амаки, ҳали кўп нарсани билмас экансиз. Салом дуч келган одамга берилавермайди.

— Унда кимга берилади? Катта холанггами? Бундай очикроқ айт-да, сақичга ўшаб чўзавермай?

— Энди, амаки, гапни дангалини айтадиган бўлсам, мен сизга салом бермайман, бундан кейин йўлда тагин тўхтатиб бошимни қотирманг.

— Хўп, гапни кўпайтирма, бирон кишига салом берасанми ўзи? Ёки сурувдан қолиб кетган такадай зипиллаб ўтаверасанми у ёқдан-бу ёққа?

— Мен кимга салом беришимни айтишим шунчалик сизга керакми? Унда эшитинг: қорним очиб ошхонага кирсам ошпазга, пулим тугаб кассага борсам кассирга, уйга борсам дадам билан ойимга салом бераман. Ошпаз овқат, кассир пул беради. Дадам билан ойимнинг-ку топгани меники. Сиз нуқул салом-салом деб бошни қотирасиз?

— Бўлди-бўлди, тушундим, кўп гапирма, ўзи кимнинг ўғлисан?

— У ёқдан кўриниб турган магазиннинг орқа тарафида турадиган Бозорбой аканинг ўғлиман. Отим Савдобек.

— Савдобек, қизиқ бўлди-ю, шунақа исм ҳам бўларканми, ё ҳазиллашяпсанми?

— Дадам билан ойим мен туғилмасдан олдин ҳам

магазинда ишлашган экан. Мен туғилганда савдоимиз юришиб кетсин деб шу исмиمنى кўйишган экан.

— Ҳм, Савдобек ука, шундай де?

— Шундай, сиз ҳам магазинда ишлайсизми?

— Йўқ, бор-йўғи бир бекорчиман. Демак, сенга пул берса салом берасан, шундайми?

— Тушунган одамнинг садағаси кетсанг арзийди.

— Менинг бир салом эшитгим келди, мана танишиб олдик. Энди салом берасанми?

— Пул берасизми, амаки, текинга ҳатто мушуклар офтобга чиқмаяпти ҳозир.

— Ана шу савилдан йўқ эди-да.

—Унда саломни катта амакингизнинг неварасидан эшитинг.

— Менинг қўйларим бор. Агар улар қўзиласа сенга битта қўзи бераман.

— Қачон? Ҳозирми?

— Қўйларим қўзиласа деяпман-ку!

— Насияни ўғрига чиқарган.

— Ҳой бола, тўхта қарзга бўлсаям салом бериб кет.

— Дадам қарзга ҳеч нарса берма деган.

— Хўп, майли, хайр.

—Қизиқ одам экансиз-ку, саломни ололмадингиз-ку, хайрни қандай оласиз?

Жаҳонгир МИРЗО чизган сурат

O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi,

«Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakati

Jamoatchilik kengashi raisi:

Abdulla ORIPOV

Jamoatchilik kengashi:

Gulruh A'ZAMOVA

Saidvafo BOBOYEV

Abulqosim MAMARASULOV

Ahmad OTABOYEV

Nurmat OTABEKOV

Minhojiddin MIRZO

Shuhrat SIROJIDDINOV

Shunqor XUDOYBERDIEV

Ahmad USMONOV

Bosh muharrir:

Sobir O'NAR

Bosh muharrir o'rinbosari:

Luqmon BO'RIXON

Mas'ul kotib:

Akbarali MAMASOLIYEV

Tahrir hay'ati:

Odil YOQUBOV

Abduqayum YO'LDOSHEV

Abdusaid KO'CHIMOV

Sirojiddin SAYYID

Rustam MUSURMON

O'rozboy ABDURAHMONOV

G'affor HOTAMOV

Yoshlarning adabiy-ijtimoiy jurnali. 1982 yildan chiqa boshlagan.

© "Yoshlik" № 2 (225) 2009 y.

Ushbu son "Yoshlik" jurnali tahririyatining kompyuter markazida sahifalandi.

Sahifalovchi: Saodat RUSTAMOVA

MUNDARIJA

MINBAR

Nozima Toshpo'latova. So'z mas'uliyati 1

NAZM

Halima Xudoyberdieva. Minoralar yanlig' qaddim ko'tardim 2

Gulshoda Qurbonova. Ko'ngil gulzor... 22

Yulduz Fayziy. Meni ishq degan his ulg'aytirdi 23

Alisher Nazar. Shamollarga ko'ngil yorasan 26

Akbarali Boymirzaev. Axir qalbdagi sog'inchi uchquni 31

Hayot Shodmon. Sog'inchda ko'radi oshiq dunyoni 36

NASR

Zulfiya Qurolboy qizi. Saraton sog'inchi. Hikoyalar 5

Gulnora Rahmon. Hazrati ona qissasi 28

Jo'ra Fozil. Ma'suma qiz qarg'ishi. Badia 42

FIKR

G'iyosiddin O'narov. Bahonaga o'rin qolmasin 24

QUTLOV

Nasimxon Rahmon, Islomjon Yoqubov. Ezgulik Karvoni 28

NEVARAKULCHA

Bekjon Boliboev. Qadrdonim qishlog'im 35

MEROS

Islombek Mannopov. Yassaviy va Huvaydo 38

JAJI TATOIQOT

Rustam Mannopov. Ziyoga undovchi asar 39

Muhayyo Mahmudova. Qo'qon xonligida er-suv..... 46

JAHON ADABIYOTI

Vilyam Shekspir. Sonetlar 40

TOSHKENT 2200 YOSHDA

Obirahmat G'aniev. Shoshlik ulug' tarjimon 44

ELPUG'ICH

Do'stbek Sulaymonov. Salom qani! 47

Muqovalarimizda

1-betda: Xushovoz estrada xonandasi Muhayyo Abdumurodova.

2-betda: Yosh rassom Shahnoza MIRKARIM qizi.

3-betda: Taniqli adib, publisist va muharrir Ahmadjon MELIBOYEV.

4-betda: Qishlog'imiz ko'rki.

Manzilimiz: Toshkent shahri, G'. Mavlonov ko'chasi, 1 A-uy. **E-mail:** yoshlik-xatlar@rambler.ru

Telefon: 230-51-85. Bosishga 14. 04. 2009 yilda ruxsat berildi. Qog'oz formati 60x84 1/8. Nashriyot hisob tobog'i 6,0. Indeks 822 ISSN 0207-9137. Jurnal 2007 yil 4 mayda Matbuot va Axborot agentligi tomonidan 0253 raqami bilan ro'yxatga olingan. Jurnaldan ko'chirib bosilganda «Yoshlik»dan olindi» deb izohlanishi shart.

Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi bosmaxonasida chop etildi. Buyurtma № 167

Manzil: Toshkent. sh. Istiqlol ko'chasi, 33-uy.

